"Ve Hz. Muhammed (S.A.V) O'nun Peygamberidir..."

HAZRETİ MUHAMMED

(S.A.V)

Annemarie Schimmel

Profil

VE HZ. MUHAMMED (S.A.V)

O'NUN PEYGAMBERİ'DİR

Peygamber'e İslam İnancında Gösterilen Hürmet

ANNEMARIE SCHIMMEL

1922'de Erfurt'ta doğdu. 1941'de Berlin Üniversitesi'nde İslâmî Araştırmalar sahasında doktora yaptı. 1946 54 yılları arasında Marburg Üniversite'nde, 1954-59 yılları arasında da Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi dersleri verdi. Bonn ve Harvard Üniversitelerinde çalıştı. Çok sayıda uluslararası ödül aldı ve çeşitli ilmî kuruluşlarda başkanlık ve üyelik yaptı. Almanca, İngilizce ve Türkçe olmak üzere 100 yayına imza attı. Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve Sindçe'den Almanca'ya çeviriler yaptı. Çalışmaları özellikle tasavvuf büyüklerinden Mevlânâ, İbn Atâullah ve Hallâc üzerinde yoğunlaştı. Çeşitli ülkelerde konferanslar verdi. 2003 yılında 81 yaşındayken vefat etti.

Türkçede Yayınlanmış Eserleri:

- *Muhammed İkbal (Ötüken Neşriyat, 2007)*
- *Ben Rüzgârın Sen Ateş Mevlana Celaleddin Rumi'nin Hayatı ve Eserleri (Ötüken Neşriyat, 1999)*
- *Halifenin Rüyaları, İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri (Kabalcı Yayınları, 2005)*
- *İslam'ın Mistik Boyutları (Kabalcı Yayınları, 2001)*
- *Ruhum Bir Kadındır (İz Yayıncılık, 2004)*
- *Sayıların Gizemi (Kabalcı Yayınları, 1998)*
- *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri (Kabalcı Yayınları, 2004)*
- *Dinler Tarihine Giriş (Kırkambar Kitaplığı, 1999)*
- *Tasavvufun Boyutları (Kırkambar Kitaplığı, 2001)*
- *Yunus Emre ile Yollarda (Ötüken Neşriyat, 1999)*

OKŞAN NEMLİOĞLU AYTOLU

1948'de İstanbul'da doğdu. Sankt Georg Avusturya Kız Lisesi ve İÜEF Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli özel kurumlarda uzun yıllar çalışan Aytolu, Almanca ve İngilizce'den çeviriler yapmaktadır.

VE HZ. MUHAMMED (S.A.V)

O'NUN PEYGAMBERİ'DİR

Peygamber'e İslam İnancında Gösterilen Hürmet

Annemarie Schimmel

Almanca'dan Çeviri: **Okşan Aytolu**

PROFİL

Yazar / Annemarie Schimmel

Orijinal Adı / Und Muhammed ist Sein Prophet
Die Verehrung des Propheten in der İslamischen Frömmigkeit

Türkçe Adı / Ve Hz. Muhammed(s.a.v) O'nun Peygamberi'dir
Peygambere İslam İnancında Gösterilen Hürmet

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
Almancadan Çeviri / Okşan Aytolu
Redaksiyon / Ertuğrul Özalp
Kapak Tasarım / Kenan Özcan
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kitap Matbaası
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat: 1
Topkapı -İstanbul Tel: 0 212 482 99 10

3. BASKI EYLÜL 2008

978-975-996-089-6

PROFİL : 49
PRESTİJ KİTAPLAR : 01

PROFİL YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. No: 52 K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Ancak Allah bilir ne olduğumu:
İnançlı da, inançsız da olabilirim.
Benliğimi sâdık bir hizmetkâr gibi,
Medine'nin ulu Hakanı'na vermek isterim!

Mihrace Kişhan Prasad
Haydarabad Dekkan Eyaleti Hindu Başbakanı

بسم الله الرحمن الرحيم

GÖRÜLEN LÜZUM ÜZERİNE

Batı'nın İslâm peygamberi Muhammed'e karşı gösterdiği anlayışsız tavır beni eskiden beri rahatsız etmiştir. Sadece sıradan insanlar değil, oryantalistlerin çoğu da tarihin eleştirisini yaparken Muhammed'in negatif niteliklerini sergilemeye daha yatkın olmuşlardır. Yine ortaçağ metinlerinde de Avrupa'yı ve Hıristiyan kültürünü tehdit ettiği düşünülen İslâm çarpıtılarak yansıtılmıştır. Türk işçilerine, Arab teröristlere ve fundamentalizme gösterilen tepkiler ve bunlara ek olarak kendi çoğulcu toplum yapımız içinde yabancı bir dini kavramakta yetersiz kalmamız da bu olumsuz tabloyu ağırlaştıran olgulardır. Günümüzde giderek artan sekülerizm nedeniyle "ötekinin" kutsalı karşısında saygı duymanın pek çok insan için olanaksız hale geldiği de açıktır. Gördüğüm lüzum üzerine, sekiz yıl önce ilk kez yayınlanan ve 1985'de genişletilmiş İngilizce baskısı yapılan bu kitabı okura tekrar sunmak bence önem kazanmıştır.

1989 ilkbaharında Salman Rüşdi'nin *Şeytan Âyetleri* ile ilgili gazete haberlerini takip edenler Âyetullah Humeyni'nin ve geniş Müslüman kitlelerin hiddetinin nedenlerini doğru anlamış değildi. İslâm hukukçularına göre Peygamber'e hakaret etmenin

cezası asırlardan beri ölüm olmuştur (bkz. 4. Bölüm ve devamı). Bu idam hükmüne, tarihi olguları öne süren formalist argümanlara dayanarak ya da çoğu zaman "ifade özgürlüğü"nü savunarak karşı çıkılmıştır.

Fakat hiç kimse, dindar bir Müslüman'ın, onun dinini kuran ve yayan kişinin yaşamları menkıbelerle örülmüş olan bizim ortaçağ azizlerimiz gibi, sevdiği ve saydığı tarihî kişiliklerin alay edilerek küçük düşürülmesi karşısında neler hissettiğini merak etmedi. *İslâm* (Diederichs, 1987) isimli eserinde, eğitimli ve modern bir Müslüman'ın dünya görüşünü anlatan Ch. LeGai Eaton bir İngiliz gazetesinde *Şeytan Âyetleri* örneğindeki gibi Peygamberine yapılan bu hakareti kavrayamadığı için yaşlı bir adamı ümitsizce ağlarken gördüğünü yazmıştır. Hiç şüphe yok ki, bu adam, kökten dinci olmaktan çok uzak, ama İslâm'ın çok tipik bir tezahürü olarak Muhammed ile o derin içsel bağı sürdüren milyonlardan biriydi yalnızca.

Hz. Muhammed, Müslümanlıkta bir baba figürü ve insan soyunun en saygın büyüğüdür, bütün peygamberlerin tebliğleri o'nunla birlikte zirveye ulaşmıştır. İnsan öz babasını sevip saydığı ve örnek aldığı gibi, Hz. Peygamber'i de sevip saymak, örnek almak; o'na itaat etmek ve izinden gitmek zorundadır. Allah'tan rahmet, o'nun vasıtasıyla istenir, sadece adını anmak bile kutsal bir güç taşır ve Medine'deki kabrini ziyaret eden milyonlarca insanın rûhu yücelir; şairler bütün lisanlarda bu yere olan özlemlerini dile getirmişlerdir. O, kıyamet günü geldiğinde müminleri savunacak olan ve sevgisine güvenilen kişidir. Bugünün modern politikacısı için Muhammed, dinsel bir teslimiyet (*islâm*'ın anlamı da zaten budur) ile dünyevî olanın ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlı olduğu bir kültürün kurucusu; aynı zamanda eşitlik ve kardeşliği öğütleyen siyasî bir liderdir.

Kişi olarak Muhammed'in bu özellikleri bilindiği takdirde, *Şeytan Âyetleri* gibi bir kitabın doğurduğu acı ve dehşeti daha

iyi anlamak da mümkün olacaktır. Bizim öğrenmemiz gereken, diğer insanların dinî duygularını anlamak ve bunları "ortaçağdan kalma" veya "kökten dinci" olarak tanımlarken, kendini beğenmiş ve küçümseyen bir tavırla bir kenara atmamaktır. Muhammed'e gösterilen hürmet günümüzde de sürdüğü için, bizim çalışmamız İslâm'ın değerlerini öğrenmemize ve tanımamıza yardımcı olabilir, zira eğitimli kişiler bile bunlardan habersizdir.

Annemarie Schimmel
Bonn, Ağustos 1989

GİRİŞ

Kahire'deki Ezher Camii'nin eski rektörü olan Şeyh Mustafâ el-Merağî yıllar önce Mısır'daki Anglikan piskoposuna şunları söylemişti:

Hıristiyanların, Müslüman dostlarında bilmeden uyandırdıkları en büyük kızgınlık, Müslümanların hayatında Peygamber'e gösterilen saygının ne kadar önemli olduğundan habersiz olmalarıdır.[1]

Mısırlı din bilgini bu ifadesiyle hiç kuşkusuz çok isabetli bir tesbit yapmıştır, çünkü Hıristiyan dünyasında Muhammed'den daha çok korku, nefret ve aşağılama uyandırmış başka bir tarihî kişilik yoktur. Dante *İlahî Komedya*'sında o'nu cehennemin en alt katına atarken, Hıristiyanlık'tan sonra gelip de dünya üzerinde aktif ve politik başarısı olan yeni bir dinin doğduğunu kavramaktan aciz ortaçağ Hıristiyanlarının duygularına tercüman oluyordu. Bu yeni dine mensup olanlar daha önce Hıristiyanlara ait olan Akdeniz havzasının büyük bir kısmına da sahip olmuşlardı.

Burada Muhammed'in ortaçağ ve daha geç dönem Avrupa edebiyatında nasıl aşağılandığının detayına girmek istemiyoruz. Romantik dönem edebiyatındaki tasvirlerle başlayıp

1 Arthur Jeffery, "İbnül Arabî–*Şecerat'ül Kevn*", *Studia İslâmîca* X, 1959, s. 44.

Peygamber'in "cinselliği" nedeniyle defalarca suçlanmasına kadar, dünyadaki en başarılı dinlerden birisini kurmuş olan kişi hakkında Batı, yüzyıllar içinde negatif bir hüküm vermiştir.

Geçen yüzyılda, deyim yerindeyse İslâm'ın tamamen susturulmasından sonra, şimdi yeniden güven kazanan Müslüman ülkelerle karşılaşıp şaşıran Batılılara, müminlerin Muhammed Peygamberi nasıl gördüklerini anlatmak için artık haklı bir sebep oluşmuştur.

Hz. Peygamber'e gösterilen sevginin ne kadar derin ve güvenin ne denli samimi olduğunu, asırlar boyunca o'na nasıl hürmet edildiğini, o'ndan nasıl yardım istenildiğini, inananlar için nasıl bir model oluşturduğunu ve en basit eylemlerde bile örnek alındığını gayr-i müslim bir okurun, din bilginlerinin ve yazarların belgelerinden; İranlılar, Türkler, Hintliler ve Afrikalıların ifadelerinden anlaması belki mümkün olabilir. Yine, mistiklerin felsefelerini o'nun ışığında nasıl geliştirdiklerini ve mükemmel bir insan olarak Peygamber'e kozmik bir fonksiyon yüklediklerini de anlayabilir.

Hz. Muhammed, Âdem ile başlayan uzun peygamberler zincirindeki son halkadır. Kendinden önce gönderilen peygamberlerin tebliğlerine getirdiği mesajla son noktayı koyarak Allah'ın kelamını başlangıçtaki saflığına kavuşturmuştur. Kanadalı İslâm araştırmacısı Wilfred Cantwell Smith'in tesbiti kesinlikle doğrudur:

> *Müslümanlar Tanrı'nın sorgulanmasını tolere edebilirler –çünkü ateist yayınlar ve rasyonalist topluluklar mevcuttur– fakat toplumun en liberal kanatlarında bile Muhammed'e yapılan bir saldırıya ateşli bir fanatizmle karşılık verilecektir.*[2]

2 Wilfred Cantwell Smith, *Modern Islam in India* [Hindistan'da Modern İslâm], Lahor 1947, s. 69.

1978 yılında Pakistan'da *Nizam-ı Mustafâ* [Mustafâ'nın nizamı/Peygamber'in düzeni] sistemi yürürlüğe konduğu zaman, buna karşı çıkanlar olmuştu. Bu eleştiriler üzerine ülkenin en büyük gazetesi olan *Dawn*'da yarım sayfalık bir ilan yayınlanmıştı. Başlığı *A fantastic fallacy* [fantastik yanlış hüküm] olan bu yazıda öncelikli olarak Peygamber'in statüsünü tesbit etmeye kalkışanlar hedef alınıyordu:

> *Hz. Peygamber'in statüsünün Allah'tan hemen sonra geldiği, üzerinde tartışılmayacak –herkes tarafından kabul edilen– bir olgudur, zira Allah, Peygamberinin, o'na bizzat Kendisi tarafından ihsan edilen şöhretini tanır. Ünlü şair Şeyh Sadi bunu çok güzel ifade etmiştir: "Kısacası, Allah'tan sonra sensin en yüce olan!"*

Hz. Muhammed'in hayatı 18. yüzyıldan itibaren Batı'da araştırılmıştır. Her ne kadar kendisine "müşriklerin başı" sıfatı verilmişse de, bazı aydınlanma dönemi düşünürleri o'nu, akla dayanan bir dinin temsilcisi olarak görmüşlerdir. 19. yüzyıldan başlayarak klasik Arabça kaynak eserler ilmî olarak incelenmeye başlanmıştır. Ancak, o dönemde yazılan biyografiler ön yargılarla doludur ve Muhammed'e biçilen rol, asla bir müminin Hz. Peygamber'e bakışı gibi değildir. Özellikle, İngiliz misyoner okulları ve Batılı eğitim metotları vasıtasıyla bu gibi biyografilere ulaşan Hintli Müslümanların müthiş tepkileri, İngiliz hâkimiyetine karşı başkaldırının nedenlerinden biri olmuştur. William Muir'in[3] kaleme aldığı Peygamber biyografisiyle başlayan ve benzer eserlere gösterilen reaksiyonla birlikte, Hz. Muhammed'in tarihteki rolünün tekrar araştırılmak istenmesi de gâyet mantıklıdır, çünkü yüzyıllar içinde Peygamber'in tarihsel kişiliği, menkıbe ve söylencelerin muhteşem peçesi altında kaybolmuş

---

3 William Muir, *The Life of Mahomet and History of Islam* [Muhammed'in Hayatı ve İslâm Tarihi], 4 cilt, Londra 1856-61.

gibiydi. Muhammed'in hayatının Hindistan'da araştırılmasına paralel olarak Batı dünyasında da Îsâ'nın yaşam öyküsüne duyulan ilgi artmaktaydı. Sonuçta bir dizi ciddi araştırma, fakat diğer taraftan gerçekleri yansıtmayıp savunma içerikli olan çok sayıda yüzeysel makale yayınlandı. Ancak Seyyid Amir Ali'nin 1897'de kaleme aldığı *Life of Muhammed* [Muhammed'in Hayatı] isimli ve daha sonra *The Spirit of Islam* [İslâm'ın Rûhu] adıyla ünlenen eseri modern bir Peygamber biyografisinin nasıl yazılacağına dair öncülük etmiştir. Batı dilinde yazılmış diğer bir modern belge de Muhammed Hamidullah'a ait olan *La Vie du Prophéte* isimli kitaptır. Doğru kaynaklara dayanan ve Batı'da eğitim görmüş çok dindar bir Müslüman'ın kaleminden çıkmış bu eser, İslâmî bir bakış açısını yansıtmaktadır. Yine, eğitimli modern bir Türk kadını olan Emel Esin'in *Mekke ve Medine* adlı kitabı bir Peygamber biyografisi olmasının yanı sıra, yazarın Peygamber'in huzurundaki duygularını yansıtması bakımından da okunmaya değer bir eserdir.

Avrupalı ilim adamları tarafından son yıllarda yazılan yaşam öyküleri, önceki kuşakların eserlerinden farklı olarak Muhammed hakkındaki doğruları bildirme gayreti içindedir; ne var ki Peygamber'in bir Müslüman için ne ifade ettiğini gösteren eserler çok enderdir: Tor Andrae'nin, *Die person Muhammads in glaube und lehre seiner gemeinde* [Ümmetinin İnancı ve Öğretileri Çerçevesinde Muhammed] (Stockholm 1918) isimli muazzam eseri bu alanda yazılmış ve günümüze kadar aşılamamış olan, fakat oldukça az bilinen standart bir çalışmadır. Bu eserden bir yıl önce Max Horten *Die religiöse Gedankenwelt des Volkes im Islam* [İslâm Milletlerinde Dinî Düşünce Dünyası] isimli –ve ne yazık ki unutulmaya terk edilmiş– kitabında, Peygamber'e gösterilen saygıya dair sayısız doğru örnek verirken, bunları klasik ve modern Arab kaynaklarına dayandırmıştır. *Die Glaubenslehren des Islam* [İslâm'da İman Öğretileri] (Paderborn 1964) adlı eser-

de, Muhammed'in teoloji ve dindarlıkta üstlendiği rol Hermann Stieglecker tarafından çok duyarlı bir biçimde anlatılınıştır.

Çok bilgilendirici, güzel ve sevimli bir eser olan *Muslim Devotions*'da [Müslümanların Duaları] (Londra 1961) Constance E. Padwick, bütün İslâm dünyasından derlediği dua kitaplarından yaptığı alıntılarla Peygamber'in yüceltilmesi ile ilgili çok zengin bir malzeme sunmuştur. Bu eserde bizi, Muhammed Peygamberin Müslüman kültünde ve kişisel dualarda sahip olduğu üstün yere; İslâm sofuluğunun ve ibadet dünyasının kalbine götürmektedir.

Ancak, bu yazarlardan hiç birisi Peygamber'e duyulan sevginin en güzel ve en açık bir biçimde ifade edildiği çok önemli bir alana girmemiştir. Bu özel alan ise şiirdir, çocuklara çok erken yaşlarda Peygamber sevgisi aşıladığı ve büyüdükleri zaman onlarda sevilen ve sayılan bir Peygamber sûreti oluşturduğu için farklı dillerde söylenen halk şiirleri özellikle önemlidir.

I. BİYOGRAFİK NOTLAR

Muhammed'in hayatı hakkında çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgilere sahibiz. Bizzat Kur'ân'da o'nun ve ilk Müslüman cemaatinin yaşamına dair işaretler mevcuttur. Diğer taraftan Peygamber'in sözleri ve beyanları da, ki bunlara "Hadis" diyoruz, sonraki yüzyıllar içinde derlenmiş olup Peygamber'in hayatı ve karakteri hakkında belli bir dereceye kadar fikir vermektedir. Yine cemaatin ve Peygamber'in yaşamındaki önemli olayları anlatan Medineli şair Hassan b. Sâbit'in şiirleri de önemli bir kaynaktır. Peygamber'in savaşları hakkında yazılan belgeler çok eskilere dayanmaktadır; yine o'nun hayatını konu alan yazıların (*sîre/sîret*) tarihi de çok eskidir. İbn-i İshâk tarafından yazılan ve İbn-i Hişâm tarafından düzeltilen eser daha geç dönemlerde yazılan "sîre"lere temel olmuştur. Bu meyanda Peygamber'in hayatı ile ilgili çok sayıda rivâyetin de ortaya çıkmış olması çok doğaldır; hatta öyle menkıbeler vardır ki, dinî liderin karizmasını kuru gerçeklerden çok daha güzel yansıtmaktadır. Elimizdeki bütün bu malzemeyi göz önüne alarak Muhammed'in hayatının kısa öyküsünü şöyle anlatabiliriz:

Muhammed, Mekke'de hüküm süren Kureyş kabilesinin bir kolunda dünyaya geldi; Muhammed Hamidullah[1] bu tarihi, İslâmî kaynaklardaki hesaplamalara göre Haziran 569 miladi

1 M. Hamidullah, "La date de naisance du Prophete Muhammad", *France-Islam*, Haziran Temmuz 1969.

olarak bildirir. Doğmadan önce babasını, küçük bir çocukken de annesini kaybetti ve Halime isimli bir sütanne tarafından büyütüldü. Sütannenin bakımı altındayken bir kere ortadan kaybolmasını, şairler, daha sonra o'nun büyüklüğünü gösteren harika bir belge olarak yansıtmışlardır:

Tasalanma! O kaybolmadı,
Bütün bir âlemdir o'nda kaybolan.
(Celâleddîn er Rûmî, Mesnevi IV 976)

"Göğsün açılması" olarak bilinen mucizenin bu sırada mı gerçekleştiği tam olarak açık değildir. Daha sonra amcası Ebû Tâlib'in himayesine giren Muhammed'in ilk müridi de amcasının oğlu olan Ali olacaktır. Pek çok Mekkeli gibi Muhammed de ticaret yapmaya başladı. Sûriye'ye yaptığı yolculuk sırasında 12 yaşında olan Muhammed'in omuzları arasında "peygamberlik mührünü" gören keşiş Bahîra, o'nun ileride peygamber olacağını müjdelemiştir. Muhammed 25 yaşındayken kendisinden yaşlı olan Hatice adlı bir hanımla evlendi ve bu mutlu evlilikten 4 kız ile 1 veya 2 erkek çocukları dünyaya geldi, fakat erkek çocukları yaşamadılar. Muhammed'e ilk vahiy 40 yaşında iken indirilmiştir, olgun bir kadın olan eşi Hatice o'nun yaşadığı bu dinî olaylara büyük bir anlayışla yaklaşmıştır. Muhammed'e ilk vahiy inzivaya çekildiği Mekke yakınlarında bulunan Hira dağındaki bir mağarada indirilmiştir. Mağarada o'na görünen Allah, kavmini yeni ve saf bir inanca davet etmesini emretmiştir. Peygamber vahiyleri şöyle tanımlamıştır:

Vahiy bazan bir zincirin şakırdaması gibi bir sesle birlikte geliyor ve bu bana çok acı veriyor, ses kesildiğinde de bana söylenenleri aklımda tutuyorum. Bazan da insan sûretinde bir melek bana hitap ediyor ve onun sözlerini ezberliyorum.

Mekkeliler çok sayıda puta tapınaktaydılar. Bu putların sûretlerinin/heykellerinin bulunduğu Kâbe'ye yapılan yıllık hacc ziyaretleri, kurulan panayırlar ve pazarlarla birlikte Mekke'nin ticarî düzeninin en önemli kısmını oluşturmaktaydı. Edebî belgelerden öğrendiğimize göre, Arab kabilelerinde ve Mekkeli tüccarlar arasında henüz koyu bir dindarlık mevcut değildi. Bunların yaşamında –sıklıkla edebiyata da yansıtılan– fatalist bir anlayış hayli yaygındı. Arab yarımadasında tutucu olmayan bazı Yahudi kabileleri ile Hıristiyan guruplar da yaşamaktaydı. Arabistan'a komşu olan Sûriye, Mezopotamya ve Mısır'da çeşitli mezheplere mensup Hıristiyanlar yaşadığı için, monofizitler ve nasturiler gibi mezhepler Arablara hiç de yabancı değildi. Bunların dışında *hanif* diye adlandırılan ve yarımadada hüküm süren inançlardan daha saf bir inanış arayışında olan münferit kişiler de vardı. Muhammed, Kur'ân'da İbrâhîm'in dininin temsilcileri olarak anılan 'hanifler' ile, eşinin akrabaları vasıtasıyla tanışmıştı.

Hz. Muhammed'e miladî 610 yılından itibaren indirilmeye başlanan vahiylerde Allah; kainatı yaratan, doğru ve iffetli olmak, başkalarını sevmek gibi emirlerine uymayan kullarını yargılayacak olan varlık olarak anlatılmaktaydı. Kur'ân'ın başlangıç sûrelerinde kıyamet gününde olacaklar kısa fakat bir kamçı gibi çarpıcı cümlelerle anlatılmıştır. Aslında bu dünyadan başka bir âleme inanmayan Mekkeliler, ölülerin tekrar dirileceğine bir anlam veremedikleri halde, vahiyler onların, –kupkuru toprağın baharda yeşerip can bulması gibi– ölümden sonraki hayatın da doğum ve gebelik gibi bir mucize olduğuna inanmalarını sağladı.

Hz. Muhammed ile Mekke'nin ileri gelenleri arasındaki sürtüşmeler artınca, o'na inananlardan bir gurup –İslâm'a en yakın olan bir Hıristiyan inancının uygulandığı– Habeşistan'a göç etti. Miladî 619 yılında Muhammedhem eşi Hatice'yi, hem de –İslâm'ı kabul etmese de, her zaman yeğenini korumuş olan– amcası Ebû Tâlib'i kaybetti ve daha kuzeyde bir şehir olan Yesrib'den aldığı

bir davet üzerine kendisine bağlı olanlarla birlikte oraya hareket etti. Bu hâdiseden sonra kent "Peygamber'in şehri" anlamına gelen "Medine" adını aldı ve miladî 622 yılında gerçekleşen hicret, İslâmî takvimin başlangıcı sayıldı. Rivâyete göre Muhammed ve dostu Ebû Bekir Mekkelilerden kaçarken bir mağaraya sığınmışlardı ve bir örümcek mağaranın girişini ördüğü ağ ile kapattığı için onların bu mağarada saklandıklarından kimse şüphelenmemişti (bkz. Tevbe/40). Farsça'daki *yâr-ı gâr* [mağara dostu] sözcüğü, iki insan arasındaki sıkı dostluğu anlatan bir deyimdir ve kaynağını bu efsaneden almıştır.

Hz. Muhammed'den Medine'de, şehirdeki guruplar arasında süren politik anlaşmazlıkları çözmesi istendi. Muhammed, 'ensâr' [İslâm'ın yayılmasına yardım edenler] ile 'muhâcirûn'u bağdaştıran bir idarî düzeni kurmayı başardı ve böylece ileride gerçekleşecek olan İslâmî devlet idaresi şeklinin temelini atmış oldu. Mekke ile miladî 624'de yapılan savaşı, sayıca az olan Müslümanlar kazandı. Muhammed'in düşmana savurduğu bir avuç çakıl taşının, savaşın sonucunu belirlemesi bir mucize olarak kabul edildi. Kur'ân'da, *Attığın vakit sen atmadın velakin atan Allah'tı* (Enfâl/17) denilmesi pek çok mistik spekülasyona yol açmıştır. Bedir savaşı bir kırılma noktası olmuş ve zaferin adı, genç cemaat içindeki en büyük olay olarak daha sonraki literatürde yerini almıştır. Bir yıl sonra yapılan Uhud savaşı'nda aynı başarı gösterilemese de Müslümanlar üzerindeki etkisi çok büyük olmamıştır. Daha sonra, Mekkeliler Medine'yi kuşatmayı denemişler, fakat İranlı bir Müslüman'ın verdiği taktikle şehrin etrafına bir hendek kazıldığı için, kuşatma teknikleri hakkında bilgisi olmayan Mekkeliler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kuşatmadan bir yıl sonra, miladî 628'de Muhammed Mekke'ye doğru bir hacc yolculuğuna çıkmayı denemiş, ancak sonuçta o'na Mekke sakinleriyle aynı haklara sahip bir hemşehri statüsü sağlayan bir anlaşma yapmakla yetinmiştir.

Aynı zaman içinde Medine civarındaki bazı Yahudi yerleşimlerine zarar verilmişti. Muhammed'in beklentisinin aksine, Medine Yahudileri, o'nun tarafından bildirilen vahiyleri Tevrat'ın tamamlanması olarak kabul etmeyi reddettiler. Yahudilerin bu tutumu, Mekke'ye dönme isteğinin giderek güçlenmesiyle birleşince, namaz ve dualar sırasında o zamana kadar Kudüs'e dönülürken, ibadet yönünün değiştirilerek kutsal Kâbe'nin bulunduğu Mekke'ye çevrilmesine sebep oldu. Böylece, doğduğu yer olan kutsal şehri geri almak Muhammed'in politikasının merkezine yerleşti. Miladî 630 yılında Mekke'ye giren Muhammed düşmanlarını bağışladı ve Kâbe'yi bütün putlardan temizledi. Bu tarihten itibaren, içinde hiçbir tasvirin yer almadığı, bütün dünya Müslümanlarının günde beş kez yönelerek namaz kıldıkları ve Arabî ayların sonuncusunda ritüel kıyafetler içinde tavaf ettikleri Kâbe, İslâm inancının merkezi olmuştur.

Hz. Muhammed, ailesinin yaşadığı Medine'ye tekrar döndü. Hatice'nin ölümünden sonra birçok kez evlenen Muhammed'in en çok sevdiği eşi, –dostu Ebû Bekir'in çok genç olan kızı– Ayşe olmuştur. Evlendiği kadınların bazıları, kocaları savaşlarda şehit düşmüş olan Müslümanların dul eşleriydi. Eşleri arasında o'na hediye olarak sunulan Kıbtî bir cariye de vardı; bu kadın Peygamber'e bir erkek evlat verdiyse de, çocuk doğumdan hemen sonra ölmüştü. Müslüman erkekler sadece dört eşle evlenebilirken, vahiyler Peygamber'e daha çok evlilik yapması için izin vermiştir. Evlilikler ve ailevî sorunların çözümü için Müslümanlara Kur'ân'ın daha sonraki sûrelerinde tavsiyelerde bulunulmuştur.

Kur'ân'ın tebliğleri sürekli olmuştur; Muhammed'in İslâm'ı yaymaya başladığı ilk peygamberlik yıllarında indirilen vahiylerde Allah'ın birliği ve O'ndan başka kulluk edilecek bir varlık olmadığı, kıyamet günü ve Allah'ın gazabından sakınmanın gerekliliği bildirilirken, daha sonraki güç dönemlerde gelen vahiylerde, Muhammed'e, girdiği bu zorlu yolda güç vermesi için

daha önce gönderilen peygamberlerin çektiği acı ve zorluklar örnek gösterilir. Aslında hepsi birer Kitâb-ı Mukaddes figürü olan Mûsâ, Dâvûd, Süleymân ve Îsâ'nın Kur'ân'da Hıristiyan-Yahudi geleneğinden farklı bir bağlamda yer almaları, Batılı araştırmacıların vahiylerin kaynağı hakkında kuşku duymalarına yol açmıştır. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyan (nasturi veya monofizit) kitaplarından bilinçli veya bilmeyerek alıntılar yaptığına dair çok geniş bir literatür bulunmasına rağmen, imanlı Müslümanlarca bu husus Kur'ân'ın gerçekten Allah kelâmı olduğunun bir isbatıdır, çünkü Muhammed Peygamber okuma ve yazma bilmiyordu; ve o'nun *ümmî* olduğu Kur'ân'da belirtilmişti. Öyleyse bu hikâyeleri hiçbir yerde okumuş olamazdı ve bu bilgilere ancak Allah tarafından gelen vahiyle vakıf olmuştu. Âdem ve diğer peygamberlerle ilgili öyküler, aslında o'nun hayatı için bir örnek teşkil etmişlerdir. Allah tarafından gönderilen elçilere inanmayan halklar nasıl yok edildiyse, Muhammed'i Allah'ın resûlü olarak tanımayan Mekke ahalisi de öyle yok edilecektir.

İslâm Medine'de kurumsallaşmıştır ve gelen vahiylerin içeriği de zamana bağlı olarak değişmekte; Muhammed'in devlet başkanı olduğunda ortaya çıkan sosyal ve politik sorunlara eğilmektedir. Bir sûrede Muhammed *güzel bir örnek* (Ahzâb/21) olarak sunulmakta ve müminler o'na itaat edip örnek almaları yolunda uyarılmaktadır. Enbiyâ/107'de, *Muhammed'in âlemlere rahmet için seçildiği* ve Ahzâb/56'da, *Allah'ın ve meleklerinin o'na salât [inâyet] ettiği* belirtilmektedir.

Miladî 632 yılında Muhammed Mekke'ye hacca gider. Onun haccda uyguladığı seremoni bugün de hiç değişmeden uygulanmaktadır. Mâide sûresi'nde şöyle denilmektedir:

> *Bugün sizin için dininizi ikmal ettim/kemale erdirdim ve üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak islâma [teslimiyete] rıza gösterdim...* (Mâide/3)

Haccdan birkaç hafta sonra Peygamber, miladî 8 Temmuz 632'de sevgili eşi Ayşe'nin evinde öldü. Medine'deki kabrinin dinî yaşamın merkezi haline gelmesine rağmen, İbn-i Teymiyye gibi katı orta çağ teologları ile 18. ve 19. yüzyılda Vehhâbiler, Medine'ye yapılan hacc ziyaretlerine sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Yine de kabrinin başında dua eden hacılar o'na veda hutbesinin son sözleriyle sesleneceklerdir:

Allah'ın Elçisi olduğuna şahitlik ederim. Allah'ın emirlerini bize bildirdin. Ümmetine doğru yolu gösterdin, karanlığı şan ve şerefle aydınlattın ve hikmetli sözler söyledin.[2]

Hz. Muhammed sağlığında, ölümünden sonra ümmetine kimin önderlik edeceğini belirlememişti. Ölümünden sonra kayınpederi Ebû Bekir halife seçildi. Miladî 634 yılında halife olan ve adaletiyle ünlenen Ömer el-Fâruk'un öldürülmesi üzerine miladî 644 yılında Mekkeli bir soylu olan Osman halife oldu. Onun zamanında 114 sûreden meydana gelen ve değişmeden günümüze kadar ulaşan Kur'ân yazıya geçirilmiştir. Kur'ân'ın ilk sûresi olan *Fâtiha,* Hıristiyanlıktaki "Kutsal Babamız" duası gibi mütalaa edilmelidir. Halife Osınan'dan sonra bu makama Peygamber'in amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı olan ve Şiilerin bağlılık gösterdiği [*Şia-i Ali*=Ali'nin partisi] Ali geçmiştir. Ali ve Peygamber'in kızı Fâtıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin, Şii inancındaki en önemli kişilerdir.

Hz. Peygamber'in ailesine gösterilen saygı, sadece dinsel anlamda önemli değildir; bu hürmet aynı zamanda İslâm tarihinde siyaseti belirleyen en büyük faktör olmuştur. Ali taraftarları en başından beri Ali b. Ebî Tâlib'in Peygamber tarafından yaşamının son yıllarında halifelik makamı için belirlendiğine ve bu nedenle Muhammed'in tek meşru halefi olduğuna inanmışlardı. Ali'nin

2 Constance E. Padwick, *Muslim Devotions* [Müslüman Duaları], Londra 1961, s. 137, Hasaneyn Mahluf'un *Delîl'ül Hacc* eserini kaynak alarak.

Fâtıma'dan olan büyük oğlu Hasan, babasının miladî 661 yılında katledilmesi üzerine iktidara gelen Emevî hanedanıyla anlaşarak yüklü bir para aldı ve bir süre sonra da, –büyük bir olasılıkla– zehirlenerek öldü. Küçük kardeşi ve üçüncü İmam olan Hüseyin, miladî 680 sonbaharında Emevî kuvvetleriyle Irak'ta karşılaştı ve Muharrem ayının onuncu gününde şehit edildi. Kerbela olayında yaşananlar, Hüseyin ve ailesinin acıları şiirlere, öykülere ve hatta dramatik temsillere konu olmuş ve Şiilerin ıstırap dolu dindarlığı da kaynağını bu olaylardan almıştır. Hüseyin'in oğlu Zeyn'el-Âbidîn'den sonra Şiilikte çeşitli akımlar ortaya çıkmıştır. İmam Zeyd'i cemaatin lideri olarak tanıyan Şiiler birçok bakımdan Sünnilere yakındır. Yedili bir sistem benimseyen İsmâîlî Şiiler, İslâm'ın ezoterik, yani gizli-mistik ve dışa kapalı bir yorumunu temsil ederler. (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeyn'el-Âbidîn, Muhammed Bâkır, Cafer ve) İsmâîl'in kardeşi Mûsâ el-Kâzım'dan, –miladî 873 yılında ortadan kaybolan, fakat bir gün dünyaya geri dönüp haksızlıkları ortadan kaldıracağına inanılan– on ikinci imama kadarki imamları tanıyan 'On iki İmam' gurubu, 1501 yılından bu yana İran'ın resmî mezhebidir.

Yalnız Şiiler değil, Peygamber ve ümmet geleneğini sürdüren Sünniler de Peygamber'e, ailesine, seyyid ve şeriflere, Ali, Fâtıma ve Hüseyin'in soyundan gelenlere büyük saygı gösterirler. Örneğin, bir seyidin oğlu ile seyyid olmayan aileden gelen bir kızın evlenmeleri düşünülemez! Seyyid ailelerinde Peygamber'in rahmet gücünden izlerin [*bereket*] sürdüğüne olan inanç hâlâ devam etmekte ve Hint-Pakistan'ında yaşatılmaktadır. Seyyidlerin sosyal ve politik hayattaki rolü günümüzde de önemlidir. Yine, Peygamber'in çevresinde yaşamış olan bazı kişiler belli ruhsal durumların ve ideolojilerin sembolü olmuşlardır. Örneğin, Kur'ân'da (bkz. Tebbet sûresi) büyük cezalarla tehdit edilen ve Peygamber'in en büyük düşmanı, fakat aynı zamanda amcası da olan Ebû Leheb ve karısı, Muhammed'in kurmaya çalıştığı yeni

düzeni engellemeye ve o'nu yolundan döndürmeye çalışanların sembolü haline gelmişlerdir. Peygamber'in hayatını bir drama olarak göstermek istersek Ebû Leheb, o'nun karşıt karakteri; "ateşin babası" rolünü üstlenen Rûmî ise sevginin ateşinden mahrum kalan tek kişidir:

Senin ateşinden mahrum kalınca ben yalnız
Ebû Leheb'i gördüm!

Hz. Muhammed'in hayat hikâyesindeki pozitif kişiliklere bir örnek olarak Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşî gösterilebilir. İlk Müslümanlardan olduğu için Mekkeli efendisi tarafından işkence gören Bilâl'in köleliğine Ebû Bekir tarafından azat parası ödenerek son verilmiştir. Böylece Bilâl halk arasında, İslâm'ı kabul ettikleri için özgür Müslümanlarla eşit muamele gören siyahların sembolü olmuştur. Senaî bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Bilâl'in ayakkabıları iki yüz tane
Rüstem'den daha değerlidir.

Bu deyişle, İslâm'ı seçerek özgür olan bir kölenin, İslâmîyet öncesine ait bir İran efsanesindeki en büyük kahraman olan Rüstem'den kat kat üstün olduğu vurgulanmıştır. Sena'i'nin bu veciz sözüne Afrikalı Müslümanlar çok sık yer verirler. Fakirliği ve münzevi hayatınedeniyle ünlenen ve ilk sûfîlerin prototipi olan Ebû Zerr de pozitif kişiliklere verilen diğer örnektir. Massignon onu, sosyalizmden çok önce gelmiş bir sosyalist olarak tanımlar. Peygamber'e bağlı olanlar arasında Selmân el-Fârisî'nin yeri özellikle önemlidir. İranlı bir berber olan bu zat, Peygamber'e biat etti ve İslâm'ın ezoterik yorumu bağlamında bu dini kabul eden ve bilgilerini Müslümanların ilerlemesi yolunda kullanan İranlılara örnek oldu (Medinelileri Mekke kuşatmasından kurtaran hendeği kazdıran kişi Selmân'dır). Selmân, Müslümanlıkta

sayıları çok olan lonca sisteminde ilk kez zanaatkârların piri olmuştur.

Hz. Muhammed'in biyografisi içinde özel bir yere sahip olan müminlere vereceğimiz son örnek, Yemen'de yaşayan ve Peygamber'i hiç görmemesine rağmen Müslümanlığı kabul eden Veysel Karanî'dir [Üveys]. Hz. Muhammed, Üveys için şöyle demiştir:

Tanrı'nın nefesinin Yemen'den
bana geldiğini hissettim.

Mistik gelenekte Üveys, dünyevî bir ustadan feyiz almadığı halde sırlara vakıf olan kişidir. Üveys mutasavvıfları bir hoca tarafından eğitilmezler; onlara bizzat Allah tarafından (ya da gizemli Hızır tarafından) Allah'a varan yolun sırları gösterilir. Bütün bu kişilikler İslâm ülkelerinin geleneğinde hâlâ o kadar canlıdır ki, 20. yüzyılda bile bir Urdu şairi sevgiyle dolu olan ruhunu ve Peygamber'e sadık yüreğini Bilâl ve Üveys ile mukayese edebilmektedir (Asghar Gondawi).

II. "GÜZEL ÖRNEK" MUHAMMED

Şunu akıldan çıkarmamamız gerekir: Muhammed insan üstü vasıflara sahip olduğunu asla iddia etmemiş ve "kendisine bildirilenleri yayan bir hizmetkar" olmaktan öte bir varlık olmak istememiştir. Ondan mucizeler sergilemesini isteyenlere ise, Kur'ân'ı okumalarını tavsiye etmiştir. Halkına açık ve duru bir Arabça ile tebliğ ettiği Kur'ân, o'nun hayatının yegâne mucizesi olmuştur. Kur'ân'da, kutsal kitabın insanlar ve cinler için indirildiği açık bir şekilde belirtilmiştir ve bazı esrarengiz olaylara yapılan göndermeler ise tefsirciler ve halk vaizlerinin Peygamber'e pek çok mucizevî hikayeler atfetmelerine fırsat vermiştir. İşte bu öyküler halk edebiyatının ve elit zümre edebiyatının, ama hepsinden daha çok, yüzyıllar içinde Hz. Muhammed için yazılan şiirlerin nüvesini oluşturmuştur.

Ancak, bizzat Peygamber yalnızca bir elçi olduğunu bilmekteydi. Mekkeliler o'ndan bildirilerini mucizelerle ispatlamasını istedikleri zaman aşağıdaki âyet indirilmiştir:

> *Eğer insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, onun bir benzerini getiremezler; birbirlerine destek de olsalar.* (İsrâ/88)

Arablar hitabette ne kadar mahir de olsalar ve zengin edebiyatları ne denli mükemmel de olsa, Kur'ân ile mukayese edilebilecek bir söz söylemeleri/getirmeleri mümkün değildi. İslâm dinindeki Kur'ân'ın bu üstün konumu, fenomenolojik açıdan Îsâ'nın Hıristiyan inancındaki konumu ile paralellik arz etmektedir. Hıristiyan dininde Tanrı kelamı Îsâ'da görünür kılınıp ete kemiğe dönüşürken, İslâm'da (Harri Wolfson'a göre) yazıya dökülüp kitap haline gelmiştir. Bu nedenle Muhammed ile Îsâ'yı kıyaslamak –en azından teolojik ve fenomenolojik olarak– mümkün olamaz. Muhammed bunu biliyordu; ve diğer insanlardan üstün olmasının tek nedeninin, kendisine elçilik görevinin verilmesi olduğu Kur'ân vahiyleri vasıtasıyla o'na devamlı olarak hatırlatılıyor ve uyarılıyordu:

> *De ki: "Ben sadece sizin gibi bir beşerim; sadece bana ilahınızın tek ilah olduğu vahyolundu."* (Fussilet/6)

Yine o'na, En'âm sûresinde de şöyle demesi emredildi:

> *De ki: "Ben size 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, size 'Ben meleğim' de demiyorum."* (En'âm/50)

Muhammed'in Allah tarafından elçi olarak seçilmesi, izahı mümkün olmayan ilahî bir lütuftur. Bu sebepten Allah o'nu uyarmaktadır:

> *Celalim hakkı için, dilersek sana vahyettiğimizi tamamen gideriveririz, sonra Bize karşı kendine bir vekîl de bulamazsın.* (İsrâ/86)

Muhammed'in, kendisine böyle bir kitabın indirileceğini ümit etmesi imkânsızdı; Kasas sûresi'nde şöyle denmiştir:

> *Sen, sana Kitap ilka edileceğini ummazdın;*
> *Rabbinden bir rahmet olması hariç.* (Kasas/86)

Mekkeliler, Muhammed'in onlara öfke dolu sözlerle bildirdiği ve kendilerini sakınmalarını söylediği kıyamet gününün ne zaman geleceğini sorduklarında, hesap verme vaktini kendisinin de bilmediğini; o'na verilen görevin sadece insanları uyarmak olduğunu defalarca tekrarlamak zorunda kalmıştır (bkz. Nâziât/42 ve devamı).

Bütün insanî taraflarına rağmen Kur'ân'da Muhammed'in üstlendiği olağanüstü role gönderme yapılan âyetler de mevcuttur:

> *Ey Muhammed! Biz seni âlemlere*
> *rahmet için gönderdik.* (Enbiyâ/107)

> *Şüphesiz ki Allah ve melekleri*
> *Nebi'ye salât [inâyet] ederler.* (Ahzâb/56)

Çünkü o, hakikaten asil tabiatlıdır (bkz. Kâlem/4). Kutsal Kitap'ta, *Allah'a ve O'nun Elçisi'ne itaat edin!* tarzında emirler de sık sık yer almaktadır. Kur'ân'da yer alan bu gibi âyetler Peygamber'e normalin çok üstünde bir hürmet gösterilmesine yol açmış ve Kutsal Kitap'taki küçük işaretlerden zaman içinde büyük hikayeler ve gizemli efsaneler örülerek Muhammed'in tarihî kişiliği çok renkli ışıktan bir peçenin ardında saklanmıştır.

Hz. Peygamber'e itaat etmek, İslâm'da dindarlığın gelişmesinin merkezini oluşturan husus olarak kabul edilir. Âl-i İmrân sûresi'nde, *De ki: "Allah'ı seviyorsanız bana itaat edin ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gerçekten bağışlayandır, merhamet edendir"* (Âl-i İmrân/31) buyurulur (krş. Ahzâb/21). Kelime-i

Şahadet'te ["Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun resûlüdür" sözünde] İslâm'ın kesin bir tanımı yapılmaktadır. Allah, Muhammed'i elçi olarak göndermekle varlığını dünyaya açıklamıştır (Wilfred Cantwell Smith). Bu nedenlerle, Hz. Muhammed'in hayat tarzı [*sünnet*] Müslümanlar için uymak zorunda oldukları bir kurallar bütünüdür. Hz. Peygamber, İslâmîyet'in başlangıç yıllarında şu ifadeyi sıklıkla tekrarlamıştır: "Beni takip edenler bendendir, benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir"; çünkü Kur'ân'da da yazılı olduğu gibi Hz. Muhammed, "en güzel örnektir" [*usvetun hasenetun*] (bkz. Ahzâb/21).[1]

Muhammed'in sünneti üç unsurdan oluşmaktadır:

A) Fiil, yani hareketleri, davranışları;

B) Kavl, yani sözleri;

C) Takrir, yani dile getirmediği, fakat onayladığı belli durumlar.

Hz. Muhammed'in tarihten gelen veya tarihî olduğu kabul edilen davranış biçimi ve tutumu daha sonraki nesiller için normatif bir değer taşımıştır ve bu değerden de henüz İslâm'ın kuruluş yıllarında *Hadis* ilmi doğmuştur. "Haber" anlamına gelen *Hadis,* Peygamber'in güvenilir bir arkadaşının şahit olup naklettiği, Peygamber'in bir davranışı ve sözü üzerine yapılan yorumu da içermektedir. Hadis geleneği için en önemli kaynak, Peygamber'e yakın olan kişilerdir [sahabedir]. İçerikleri çok çeşitli olan Hadisler; ritüellerle, iman ve âhiretle ilgili olduğu gibi, Hz. Peygamber'in günlük hayattaki davranışlarına dair de (örneğin, yemek alışkanlıkları gibi) olabilir. Bu Hadisleri nakledene, yani *isnad'a,* nesiller içinde birbirlerine sıkıca bağlı olan yeni halkaların eklenmesi sûretiyle uzun bir zincir oluşmuştur. İslâmîyet'in üçüncü asrında toplanan kanonik büyük Hadis külliyatındaki tipik bir Hadis formu için şöyle bir örnek verilebilir:

---

1 Tor Andrae, *Die person Muhammads in lehre und glaube seiner gemeinde,* Stockholm 1918, s. 182, *Şifa*'yı kaynak alarak (Cemaatinin Felsefe ve İnancında Muhammed'in Şahsiyeti).

> *"Hz. Peygamber'i şunu veya bunu yaparken gördüm" diyen ve Hadis aktarımında ilk kaynak olan Ebû Hureyre'ye ait bir haber, bunu toplantıda nakleden A kişisine yedi kişi üzerinden dolaşarak gelebilmekteydi.*

Aktarılan Hadislerin doğru olup olmadığı çok sıkı kontrol ediliyordu, çünkü söz konusu olan, müminlerin kendilerine örnek alacakları en önemli kaynaktı, yani Hz. Peygamber'di. Yapılan araştırmanın hedefi, aktarılan Hadisin içeriğinden çok, bilgiyi nakleden kişiydi. Bunların güvenilir insanlar olup olmadığı, bilgiyi edindiği kişinin [râvinin] Peygamber'in ölümünde çok genç olup olmadığı; veya Peygamber'in ikametgâhında bulunup bulunmadığı, o'nunla gerçekten temas edip etmediği, soruşturmada en çok dikkat edilen hususlardı. Eğer bir Hadis aktarımında şekil olarak bütün kriterlerin doğru olduğu isbatlanırsa, o zaman o Hadis *sahih* [sağlam ve kusursuz] olarak kabul edilirdi. Büyük bir titizlikle yapılan ayıklamalara rağmen gittikçe sayıları artan ve İslâmî cemaatin gelişmesi, onun teolojik ve pratik sorunları hakkında bize belli bir resim çizen, en doğru ve güvenilir Hadisler, miladî 9. asırda altı otorite tarafından çeşitli eserlerde bir araya toplandı. Bunların içinde Buharî ve Müslim tarafından yapılan derlemeler *Sahihayn* [iki sahih eser] olarak bilinir ve kanonik olarak geçerlilikleri, Kur'ân'dan sonra ikinci sırayı almıştır. Bu kitaplarda Hz. Peygamber'in dış görünüşüne, adetlerine ve ahlâkî değerlerine ilişkin bilgi verilmekteydi. Daha sonraları bazı bölgelerde Buharî'nin *Sahih*'inin Ramazan ayında hatmedilmesi ve hatim sonunda da büyük bir kutlama yapılması âdet oldu.

Daha sonraki yüzyıllarda çok sayıda diğer Hadis aktarımları bir araya getirildi; bunlar Kur'ân tefsirinin yanı sıra bütün İslâm dünyasında teolojik eğitimin esasını oluşturdu. Begavî'nin *Mesâbih es-Sünne* ve Tebrizî'nin *Mişkât'ul-Mesâbih* adlı eserleri asırlar boyunca öğretilmekte olan en önemli Hadis derlemelerin-

den sayılır. Çok sayıda mümin de çok kıymetli saydıkları, kırk adet Hadisi toplayarak Türkçe ve Farsça manzumeler halinde yazmış ve bu derlemelere *Erbain* adını vermişlerdir. Ortaçağda pek çok sofu Müslüman ünlü bir üstaddan güvenilir Hadis rivâyet etmek ümidiyle uzak yolculuklara çıkmayı göze almıştır. Bu arada, erkek râvilerin yanı sıra kadınların da Hadis nakilcileri olduğunu belirtelim.

Evet, Hadis bulmak için seyahatler yapmak, din alimlerinin dünyasında önemli bir dalı teşkil etmekteydi. Hadisler diğer kişilere sözlü olarak nakledilmeliydi. İslâm'ın ilk dönemlerine ait yazılı Hadis derlemeleri varsa da, bunları bir hocanın öğrencilerine sözlü olarak nakletmesi daha makbul sayılırdı.

Bu eğitimin törensel bir mahiyeti vardı; bir mümin Kur'ân okurken veya dinlerken, nasıl Allah'ın sesini duyduğunu ve O'na yaklaştığını hissediyorsa, Peygamber'e ait bir bilgiyi okurken de hem o'nunla yakın bir bağ kurduğu hem de Peygamber'in kendisini işittiği hissine kapılıyordu. Bu nedenle, bazı eski fıkıh ve din bilginleri Hadis eğitimi yaparken, aynen dua sırasında olması gerektiği gibi bedenen mutlak bir temizlik içinde olmaya özen gösterirlerdi. Mâlikî mezhebinin kurucusu ve fıkıh âlimi Mâlik b. Enes (ö. 795 m.) hakkında şu menkıbe anlatılır:

> *Hadis rivâyetinden önce yıkanır, yeni elbiseler giyer ve yeni bir sarık sarar; ciddiyet, huşû ve tevazu içinde minberde yerini alırdı. Ders esnasında hoş kokulu tütsüler yakılırdı. Huşû içinde kendinden o kadar geçerdi ki, böyle bir ders esnasında bir akrep onu on altı kez sokmuştu.*[2]

Geçmiş nesillerin Hz. Peygamber'le ilgili bilgilerini yansıttığı için Hadis ilmi, bir tür Kur'ân tefsiri halini almıştı. Erken dö-

---

2 Tor Andrae'nin aynı eseri, s.183.

nemde, henüz Hadis çalışmaları yapılmazken de Hz. Peygamber tüm doğru davranışlarda model olarak kabul ediliyordu. Biz çalışmamızda bugün hâlâ canlı olan Hadis nakilleriyle ilgilenmeyi amaçlıyoruz, çünkü günümüzün önde gelen Hadis bilginlerinden Fazlurrahmân, "Yeni bir malzeme olduğu düşünülmüş veya asimle edilmiş olan şeyler daima Kur'ân ve Sünnet prensiplerinin bir yorumu olarak sunulmuştu" demektedir.[3]

Hadis eğitiminde bazı problemlerin doğduğu kesindir. Birbiriyle çelişen aktarımların hepsinin kaynağının Peygamber olması mümkün müdür? Her siyasî ve teolojik akımın kendi ideolojisini savunmak amacıyla elinin altında hazır tuttuğu Hadis aktarımlarından faydalanmış olması akla gelemez mi? Sayısı altı olan klasik Hadis koleksiyonundaki [Kütüb-i Sitte] ve hatta Buharî ve Müslim derlemelerindeki aktarımların mutlak olarak güvenilir olduğundan emin miyiz? Bu sorular üzerinde modern çağda hararetli tartışmalar yapılmıştır. Ignaz Goldzieher'den bu yana Avrupalı Hadis kritikçilerinin Hadis nakillerine yaklaşımı çok eleştirel olmuş, fakat onların bu tavrı sofu Müslümanlar tarafından İslâm'ın temellerini sarsmaya yönelik bir deneme olarak algılanmıştır.

Hadis eleştirmenleri eğer Peygamberimizin bir peygamber olduğunu kabul etmiş olsalardı, Hadislerin tümüne karşı ilmî olarak geçerli bir argümana da gerek olmayacaktı. İşte, tam olarak da bunu kabul etmek istemedikleri için, Hadis literatürü içindeki diğer dinlerle benzerlik gösteren veya ezoterik sorunlardan bahseden her şeyi daha sonra yapılmış tahrifatlar olarak görmek istiyorlar.

3 Fazlurrahman, *Islam,* New York 1966, III. bölümde bu problemi çok zekice ve ayrıntılı ele almaktadır.

Eğitimini Batı'da yapan ve günümüzün önemli bir İranlı düşünürü olan Seyyid Hüseyin Nasr, *Islam, Ideals and Realities* adlı kitabında böyle yazmaktadır.[4]

Bizzat İslâm dünyasının içinde de Hz. Peygamber'e mal edilmiş Hadislere karşı çok farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ortaçağda ılımlı tarikatlara mensup olan mutasavvıfların Hadis derlemekle ünlenmiş olmalarına rağmen, 19. asrın ikinci yarısında Hindistan'da katı bir gurup olan *Ehl-i Hadis*'in bunlara karşı çıktığını, hatta bunlardan Şirak Ali'nin eleştirilerinde Macar Goldzieher'den daha radikal olduğunu görüyoruz. Yine günümüzde Pakistan ortodoksisine bağlı bir kanadın Hz. Peygamber'in Hadislerine sıkı bir bağlılık göstermesine rağmen, aynı ülkeden Gulam Pervez gibi bir modernist, Hadisi külliyen reddetmekte ve imanın kaynağı olarak sadece Kur'ân yorumunun geçerli olduğunu (kendisi tarafından yapılan çok kişisel bir tefsirin geçerliliğini) savunmaktadır.

Daha ortaçağda Hz. Peygamber'in modeline harfiyyen uymanın mutlaka gerekli olup olmadığı ve bunun makbul olup olmadığı soruları ortaya atılmıştı.[5] Bu sorular, örneğin Hz. Peygamber'in yemek yeme alışkanlıkları gibi etik olarak önemsiz sayılabilen meseleleri hedef alıyordu. Fakat Müslümanların büyük bir çoğunluğu halife Ebû Bekir'in sloganlaşmış olan şu ifadesine göre davranmaktaydı:

Allah'ın Resûlü'nün yaptığı hiçbir şeyden
vazgeçmeyeceğim, bunun aksine davranırsam
yolumu şaşırmaktan korkarım.[6]

---

4 S. H Nasr, *Islam. Ideals and Realities* [İslâm, İdealler ve Gerçekler], Londra 1972, s. 80 Üçüncü bölümün tamamı Peygamber'e ayrılmıştır, modern ve mistik peygamber bilimi için çok önemlidir.

5 Andrae, s. 194.

6 Andrae, s. 19.

Bu inanış büyük ortaçağ ilahîyat âlimi Gazzâlî'nin net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, Hadislere çok sıkı bir bağlılığa yol açabilmekteydi:

> *Mutluluğun anahtarının Sünnette, Allah'ın Elçisi'nin gelip gitmesine, hareketine, dinlenmesine, uyumasına ve konuşmasına bağlı olduğunu bil ve örnek al. Bunu, dinin kurallarına uymakla ilgili sorunlarda Peygamber öncü olduğu için söylemiyorum; bunları Hadisleri ihmal etmek için bir sebep görmediğim için söylüyorum. Alışkanlıklar ve geleneklerin devam etmesi için Hadislere ihtiyaç vardır. Allah şöyle buyurmuştur: De ki: "Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmrân/31), Resûl size ne verdiyse onu alın ve neyi yasakladıysa ondan uzak durun (Haşr/7). O halde, pantolon giyerken oturacak, sarık sararken ayakta duracak ve ayakkabı giymeye sağ ayak ile başlayacaksınız...*

Bu kurallar sayesinde İslâmî yaşam tarzında birlik sağlandı ve bu birlik güçlendi, çünkü "doğruluğun ışığı" diye adlandırılan Peygamber'e uymak, İslâm cemaatinin asıl karakteristik vasfı olmuştur. Kendisine model olarak Hz. Muhammed'i almış ve o'na benzemeye kendini adamış olan bir Müslüman Allah'a şöyle yakarır:

> *Kulun ve Resûlün Muhammed Senden ne dilerse, onu dileriz; o Sana nasıl sığındıysa, biz de Sana öyle sığınırız.*[7]

Hz. Peygamber'e gösterilen saygı ve hayatının en ince detaylarına kadar merak edilmesi, doğal olarak o'nsuz geçen yıllarla doğru orantılı olarak artmıştır. Müslümanlar doğru yolda

7 Padwick, s. 140

olduklarından emin olmak için, Peygamber'in dış görünüşü ve davranışları hakkında hep daha çok şey bilmek istiyorlardı. Peygamber'in sûreti, halk vaizleri tarafından o kadar güzel süslenerek anlatılmaktaydı ki, çoğu zaman tutucu teologlar, iyi niyetle yapılmış da olsa bu abartılardan memnun kalmıyordu.

İslâmîyet'in erken dönemlerinde Arab edebiyatında iki yeni tür gelişti: *Delâil'ün-Nübüvve* [peygamberliğin delilleri] ve *Şemail* [Peygamber'in beden ve ruh yapısı ile iyi niteliklerinin edebî tasviri]. Delâilnâmelerin ilk örneklerinden birini el-Beyhakî (ö. 1066 m.) vermiştir. Bir sûfî olan Ebû Nuaym el-İsfahanî de onunla eş zamanlı olarak benzer, ancak daha mistik bir eser yazmıştır. Beyhakî'nin geniş kapsamlı eseri, Muhammed'in doğumu ve ölümünün evveli ve sonrasına; ve yine peygamberliğinden önceki ve sonraki döneme ait olan tarihî bir gözlemdir. Onun asil soyu ve dış görünüşü, peygamberlik müjdesinin verilmesi, insan ve hayvan, bütün mahlûkatın o'na biat etmesi gibi hikayeler ve mucizevî olaylar asırlarca halk edebiyatında ve Peygamber menkıbelerinde tekrarlanmıştır.

Beyhakî'den takriben iki yüzyıl evvel bir Hadis bilgini olan Ebû Îsâ et Tirmizî (ö. 892 m.), *Şemâil'ül-Mustafâ* hakkında ilk temel eseri yazmıştır. Eserde Hz. Muhammed'in dış görünüşü ve ahlâkî değerleri o kadar detaylı tasvir edilmiştir ki, Peygamber methiyeleri için en önemli ve sürekli kaynak olmuştur. Hz. Muhammed bu kitapta ahlâkî mükemmelliğin numûnesi olarak gösterilmiş; Kadı İyaz tarafından kaleme alınan *Kitâb'uş-Şifa* adlı esere de kaynak teşkil etmiştir. Kuzey Afrikalı bir kadı olan yazar, sûfîlerin düşmanı olarak bilinirdi. Tutucu ve anti-mistik bir karakteri olan eserde Peygamber'in hayatı ve asil özellikleri tafsilatlı bir şekilde anlatıldığı için bu alanda başvurulan bir el kitabı olmuştur. Kutsal bir anlam yüklenmiş olan bu eseri ev lerde nazara karşı bulundurmak âdet haline gelmişti ("Bu kitabı

evinizde bulundurursanız yangın çıkmaz"),[8] zira tamamen Hz. Peygamber'e adanmış olan bir kitapta hayır ve selâmet bulunduğuna inanılmıştır.

Kadı İyaz'ın eserinden ilhamla Muhammed ve o'nun olağanüstü şemâili hakkında yazılmış bir başka eser de Kastalanî'nin *Mevâhib-i Ledünniye*'sidir. Bu alandaki literatür, asırlar geçtikçe sayılamayacak kadar çoğalmıştır. Peygamber için kaleme alınmış şiir ve bilgileri yorulmak bilmeden derleyen son kişi olan Yûsuf en-Nebhânî, yazmakta olduğu kitap için bir *şemâilnâmenin* yirmi beşinci cildi üzerinde çalışmakta olduğunu bildirmişti.

Erken dönem Hadis aktarımlarında Hz. Peygamber'in fizikî güzelliğinin tasvirine dağınık olarak rastlanmaktadır. Bunlar arasında Ümmü Ma'bed hikayesinin özel bir yeri vardır ve Peygamber'in etkileyici görünüşü için de bir kanıt niteliğindedir. Muhammed, huylarının güzelliği kadar dış görünüşünün güzelliği ile de seçkin bir insandı. En eski bilgiler o'nu kısa ve öz bir şekilde şöyle tasvir etmektedir:

> *Ne uzun, ne de kısa boyluydu, aydınlık bir yüze ve parlak bir cilde sahipti (yüzü ay ışığına benzetilirdi). Teni çok beyaz değildi; saçları ne kısa, ne kıvırcık, ne de uzun ve düzdü, açık ve geniş bir alına ve uzun kirpiklere sahipti. Yuvarlak yüzlü ve gür sakallıydı.*[9]

Hz. Peygamber'e ait bu tasvir, giderek hep daha tafsilatlı ve süslü hali gelmiş ve bedeni en ince ayrıntısına kadar betimlenmiştir. Sakalına özel bir anlam yüklenmiş ve bu kutsal emanetin telleri bir çok camide değerli mahfazalar içinde bir övünç kaynağı olarak muhafaza edilmiştir. Kısa bir zaman önce Srinagar'da, sırf

8 Andrae, s. 60

9 el-Beyhakî, *Delâil'ün Nübüvve*, I. cilt, Medine 1969, s. 150 ve devamı.

Peygamber'in kutsal sakalına layık olması için güzel Hazratbal Camii inşa edilmiştir. Hz. Peygamber'in sakalının müminlere gösterilmesi, Konya'daki Alaeddîn Camiinde olduğu gibi çok nadir bir olaydır; çok sıkı korunan bu emanet ancak belli bayram günlerinde (Pakistan'da Rohri'de Mart ayında) kıymetli bir mücevher kutusunun içinde Müslümanlara gösterilir. Bazı yerlerde ise emaneti sadece erkeklerin görmesine izin verilir (Güney Hindistan'da Athar Mahal'de olduğu gibi).

Hz. Peygamber'in vücudunda bulunan özel bir işaret de, o'nun Allah tarafından elçi olarak tayin edileceğine delalet eden "peygamberlik mührü" idi (bkz. Ahzâb/40). Bu işaretin, iki omuzu arasında güvercin yumurtası büyüklüğünde bir yumru veya ben olduğu hususunda bütün râviler hemfikirdir. Hz. Muhammed'in çocukluğunda Bahîra isimli bir keşiş bu işareti görerek o'nun peygamber olarak gönderileceği müjdesini vermiştir. Peygamber'in ellerinin, serin ve çok güzel kokulu olduğu, hatta "buzdan daha serin ve ipekten daha yumuşak" olduğu bildirilmiştir. Bütün bilgiler vücudundan yayılan güzel kokuyu methetmiştir. Hatta o'na yakın olan kadınların Hz. Peygamber'in terini biriktirip parfüm olarak sürdükleri söylenir. Peygamber'den yayılan bu rayiha, sevimli bir menkıbenin doğmasına da sebep olmuştur: Hz. Muhammed göğe yükselirken toprağa düşen terinin damlalarından misk kokulu güller bitmiştir. Müminler gül kokladıkları zaman hâlâ sevgili Peygamberlerinin kokusunu duymuş gibi olurlar:

Gülün kökü ve fidanı
Mustafâ'nın tatlı teridir;
O'nun kudretiyle,
Gonca açar, güle döner.

Uzun "Gül" şiirinde Celâleddîn er-Rûmî, gülün bir dolunaya dönüştüğünü böyle anlatır.

Geç dönemlerde tasvirler daha genişletilmiş ve çok temiz olduğu için Peygamber'in üzerine hiçbir sineğin konmadığı; nurdan bir varlık olduğundan gölgesinin düşmediği dile getirilmiştir. Kısacası Muhammed bütün insanî güzellik, saflık ve temizliğin vücut bulduğu, en soylu niteliklerin kendisinde yaşadığı ideal ve mücessem bir modeldir. Urdu dilinin çağdaş bir şairi o'nu şöyle tanımlamıştır:

Mücessem sevgi ve baştan ayağa güzellik.

Modern bir Arab kaynağına göre mükemmel bir iman ancak, "Allah'ın Muhammed'in bedenini, ne o'ndan önce ne o'ndan sonra hiçbir insanda rastlanamayacak ve aşılamaz bir güzellikte yarattığından emin olmakla" mümkün olur. "Peygamber'in bütün güzelliğini görebilseydik, parıltısından gözlerimiz kamaşırdı."[10] Bütün dillerde şairler bu güzelliği yeni ve farklı biçimlerde işlemişlerdir:

Yûsuf'un güzelliğinde senden bir ışık vardı,
Allah'ın ışığı!
Oydu Ya'kûb'un amâ gözlerini açan nur.

19. yüzyıl sonunda Urdu şairi Dağ, kendinden önceki şairler tarafından en çok sevilen bu temayı böyle işlemiştir. Gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin sadece bilgeliği değil, güzellikleri de Muhammed'de toplanmıştır.

İnsanın ve kutsal olan her şeyin resmedilmesini yasaklayan bir dinde Peygamber'in portresinin yapılması düşünülemezdi; ancak bazı minyatürlerde Peygamber'in yer aldığı görülmüşse de yüzünün kapalı olarak gösterilmesi bir kuraldı. Resim yerine *hilye* adı verilen, ve o'nun vücut ve ruhunun tasvir edildiği yazı lev-

---

10 Max Horten, *Die religiösen des Vorstellungen des Volkes im heutigen Islam* [Günümüz İslâm'ında Halkın Dinî Tasavvurları], Halle 1917, s. 39 ve devamı.

haları [hilyeler], İslâm'ın erken çağlarında meydana getirilmişti. Dokuzuncu asrın sonlarında Tirmizî tarafından, "Ölümümden sonra benim hilyemi gören kişi beni görmüş gibi olur, beni özle yerek hilyeme bakanları Allah cehennem ateşinden esirger" me alinde bir Hadis zikredilmiştir. Sade, basit ve melodik bir dille yazılan hilyelerin geliştirilmesi yoluyla, Hz. Muhammed'in bütün özelliklerinin okunması mümkün olan sanatsal kaligrafiler, yani hat sanatı meydana gelmiştir. Hâfız Osman gibi 16. ve 17. yüzyıl hat üstatlarına ait hilyelerin tıpkı basımları bugün Türk camilerinin avlusunda satılmakta; ve Meryem Ana tasvirleri Hıristiyanların evlerini nasıl koruyorsa, bunlar da müminlerin evlerini süslemekte ve kutsamaktadır. Daha geç dönemlerde şairler, Arabça kısa yazılardan uzun ve sanat yönü ağır basan şiirlere geçmişlerdir. Hilyeleri çok sevilen ve tanınan, 16. yüzyıl Türk şairi Hakani,[11] Peygamber'in açık ten rengini şöyle tasvir etmişti:

Umman gibi yüreğiyle o benzersiz bir inciydi;
Teninin ak olmasında şaşılacak ne var!

Hadislerde Hz. Peygamber'in sadece dış görünüşü değil, giyim tarzı da etraflıca anlatılmıştır. Elbiselerinde beyaz ve yeşil rengi tercih eden Peygamber, her giysiden sadece bir kat edinirdi. Çok kıymetli bir emanet olan Hz. Peygamber'in hırkası [*Hırka-i Şerîf*] bazı camilerde muhafaza edilmektedir. Bu kutsal emanetler Kuzey Dekkan'ın Kuldabad camiinde ve İstanbul'da Topkapı Sarayı hazine dairesinde saklanmaktadır. Afganistan'ın Kandehar şehrinde muhafaza edilen bir Peygamber giysisinden aldığı ilhamla İkbal 1933'de derin duygulu ve mistik bir şiir yazmıştır.

Hz. Peygamber, ayağına belli bir biçimi olan ayakkabılar giyerdi. Sandaletlere benzeyen ve iki kayışının parmak aralarından

11 E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*[Osmanlı Edebiyatı Tarihi], Londra 1900 1909, III. cilt, s. 196-198'den kısmî bir tercüme.

geçtiği bu ayakkabılar da kem gözlere karşı koruyucu bir muska vazifesi üstlenmişlerdir. Ortaçağda, bilhassa Kuzey Afrika ve Endülüs'te bu sandalet tipi ayakkabıların resmedildiğine sık rastlanır. Yine aynı bölgelerden bir şair gurubu, bu soylu sandaletleri tema olarak alan şiirler yazmıştır. 1242'de ölen Endülüslü Sa'dun Umm Sa'd bintü 'Isâm el-Himyerî şiirine şu dizelerle başlar:

Peygamber'in sandallarını öpmek,
Nasip olmazsa eğer,
Ben de resmini öpeceğim.
Onları öpmek için inşâallah,
Talih bana cennette güler.
Yanan yüreğimi onlara sürünce,
Belki içimdeki hararet söner.

Tarihçi Mekkarî (ö. 1624 m.), içinde 500 sayfa şiir, çizim ve resimlerin bulunduğu kapsamlı bir eseri Peygamber'in sandallarına ithaf etmiştir. Peygamber'in büyük hayranı ve o'nun için yazılmış naatların derleyicisi olan Yûsuf en-Nebhânî de bu yüzyılın başında yazdığı şiirde şöyle seslenmektedir:

Her iki cihanda gölgesinde yaşamak için,
Mustafâ'nın sandallarının sûretine kulluk ederim.[12]

Hz. Peygamber'in ayakkabılarına hürmeten yapılmış halk türküleri Irak'ta da söyleniyordu; Iraklı bir arkadaşım çocukluğundan kalan böyle şarkı ve resimler hatırladığını bana anlatmıştı.

Diğer bir kutsal emanet de Peygamber'in ayak iziydi. İnanışa göre, Hz. Muhammed göğe yükselişi sırasında, kısa bir süre dinlendiği Kudüs'te ayağını kayalara basmıştır (Kudüs'teki Kaya Kilisesi'ni hatırlayın). Muhammed'in bastığı ve dolayısıyla ayak

12 Yûsuf en Nebhânî, *el Mecmua'ün Nebhâniye*, Beyrut 1974, cilt III, 408.

izinin çıktığı kabul edilen büyük taşlar ortaya çıkarılıyor ve bunlara hürmet ediliyordu. İnsanlar taşlara ellerini sürüyor ve elleriyle başlarından itibaren vücutlarının üst kısımlarını sıvazlıyor, bu sûretle Allah'ın rahmetine nail olduklarını düşünüyorlardı. Reformist bir teolog olan İbn i Teymiyye bâtıl inançlara bir son vermek amacıyla böyle bir taşı ortadan yok ettiği için Şam ahalisinin öfkesini üzerine çekmişti (1304 m.). Bu tarzda bir hürmet pratiği Arablardan çok Hintli Müslüman geleneğinde görülmüştür. Onların kültüründe hacılar ortaçağdan beri *kadem-i resûl* denilen taşları hac dönüşünde yanlarında getirirlerdi. Batı Bengal Gaur'daki, Bangladeş'teki, Gucarat'taki ve daha pek çok yerdeki camide bu emanetlerden vardır. Ekber Şah'ın da 1589 da bir hac ziyaretinden getirilen 'kadem-i resûl'e saygısını göstermek için yola koyulduğu, bir saray tarihçisi tarafından hayretle not edilmiştir. [13]

Hz. Peygamber'in günlük hayatta yüz ve vücut temizliğini nasıl yaptığı da dikkatle takip edilmiştir. Sevgili eşi Ayşe'nin bildirdiğine göre Peygamber, dişlerini misvak ile temizlemeden güne başlamazdı. Bu sûretle diş temizliği için misvak kullanmak bir gelenek olmuştur; hatta 18. yüzyılda yaşamış, mistik bir Hintli yazar olan Nasır Muhammed Andelib, misvakı, Müslümanları diğer halklardan ayıran özel bir lütuf olduğu için övmüştür.

Hz. Peygamber her şeyi sağ elle yapar ve her işe sağdan başlardı. Yemeği sağ elinin üç parmağıyla yerdi; sol el ise tuvalet ihtiyacından sonraki temizlik için kullanılırdı. Bugün dahi dindar bir Müslüman sol eliyle yiyeceklere dokunmaz.

Hz. Peygamber'in sevdiği yiyecekler özenle kaydedilmiştir. Kaynaklar Muhammed'in olağanüstü kanaatkâr olduğunu, geçici sürelerle yemekten uzak durduğunu vurgulasa bile; kuzu

---

13 Bedeuni, Müntehab, *et Tevarih*, II. cilt, Patna 1973 basımı, s. 320. Bu, Ekber'in ce maatler üstü *din i ilahî*'sini ilan etmesinden sonra meydana gelmiş ve resmî tarih çileri hayrete düşürmüştü.

paçasını, hurma ve sütü sevdiği anlatılmaktadır. Tatlıları ve özellikle balı çok severek yediği bilinmektedir. Peygamber'in yemek itiyatları edebiyatta da yer almıştır. 'Hamziyya' başlıklı uzun şiirinde Nebhânî şöyle der:

Helâl olan her yemeği severdi,
En çok da helvayı
Kaymak ve hurmayı çok sever,
Karpuz ve hıyarı severek yerdi...[14]

Peygamber'e uzun yıllar sadakatle hizmet eden Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor:

Allah'ın Resûlü'nün bir gün tencereden kabak yediğini gördüm; o günden beri kabak her zaman severek yediğim bir yiyecek olmuştur.[15]

Sevdiği yemeklerin dışında Peygamber, kokusundan hoşlanmadığından ve vahiy geldiğinde Cebrâîl'i rahatsız etmemek için soğan ve sarımsak yemezdi. Müslümanlara ise bu yiyecekler helâl kılınmıştır.

Hz. Peygamber'in gözüne sürme çekip çekmediği veya saçına ve sakalına kına sürüp sürmediği konusu, o'nu bizzat görmeleri imkânsız olduğu halde müminleri nesiller boyunca meşgul etmiştir.

Bu vesileyle, Peygamber'in tıbbî konular karşısındaki tutumundan da bahsetmemiz gerekir. Peygamber'in abdest aldığı suda ilahî bir güç bulunduğuna inanıldığı için, abdest suyu ve tükürüğü ilaç yerine kullanılmıştır; bu uygulama eski âdetlere de uyan bir tedavi şekliydi. Peygamber'in kan aldırmaya ve müshillere özel bir önem verdiği ve birçok hastalığın mideden geldiğine

---

14 Nebhânî, aynı eser, I. Cilt.

15 Andrae, aynı eser, s. 192.

inandığı da bildirilmiştir. Peygamber'in tedavi usullerinden bugün İslâm dünyasında halen uygulanmakta olan ve "Peygamber tıbbı" [*tıbb'un-nebevî*] denilen bir bilim dalı doğmuştur. Ancak, hastalıkların tedavisi olan bu şifa tekniklerinden başka, edebiyatta kullanılan Peygamber sıfatlarından biri de *tabîb* olmuştur, çünkü Gazzâlî'nin de belirttiği gibi peygamberler, insandaki manevî hastalıklara vakıf olan ve vaazlarıyla ruhlara şifa veren hekimlerdir.

Hz. Muhammed de, *habîb* [dost] ve *tabîb* [hekim] olarak anılmış ve saygı görmüştür.

Fiziken ideal güzelliğin sembolü olarak Allah tarafından mükemmel olarak yaratılan Hz. Muhammed'deki güzellik, huy güzelliğinin dışa yansımasıydı. En çok sevdiği eşi Ayşe'ye, Peygamber'in ahlâkının nasıl olduğu sorulduğu zaman şöyle cevap vermişti: "Onun ahlâkı Kur'ân'dı; Kur'ân'a hoş gelen şey o'na da hoş gelirdi, Kur'ân'ı kızdıran her şey o'nu da kızdırırdı."

İslâm Peygamberi'ne karşı asırlarca olumsuz duygular besleyip önyargılı olan Avrupalı okur, bütün belgelerde o'nun ne kadar alçak gönüllü ve yumuşak huylu olduğunun vurgulanması karşısında muhtemelen hayrete düşecektir. Peygamber'e hayranlık ve derin bir saygı ile bağlı olan Kadı İyaz şöyle yazmıştır:

> *Allah, Peygamberinin şeref ve itibarını yüceltmiş, o'na erdem, güzel nitelikler ve imtiyazlar ihsan etmiştir. Onun haysiyet ve şerefini o kadar övmüştür ki, bunu anlatmaya ne dil ne de kalem yeterli olur. Kitabında o'nun olağanüstü mertebesini çok açık bir şekilde beyan etmiş; karakterini ve asil huylarını methetmiştir. Kullarına Peygamber'e biat ve itaat etmelerini emretmiştir. Yüce Allah şeref ve kerem ihsan eder, sonra aydınlatır ve arındırır, sonra över ve en sonunda da mükâfaatlandırır. Peygamberinin yüce ve asil*

tabiatını bize örnek göstermiştir. Ona üstün faziletler, asil huy ve meziyetler ve pek çok imtiyaz ihsan etmiştir. Resûlüne parlak ve apaçık mucizeler ve sarih delillerle sağlam bir yer vermiştir.[16]

Bütün bilgiler Hz. Muhammed'in samimi, ama ciddi olduğunu ve çok fazla gülmediğini vurgulamaktadır. Bir kez şunları söylediği nakledilir:

Siz de benim bildiklerimi bilseydiniz,
az güler, çok ağlardınız.[17]

Mamafih o'nun çevresindekileri büyüleyen bir tebessümü vardı.[1].Onun sakin mizah anlayışına örnek olarak İslâmîyet'in ilk yıllarında yaşanmış bir olay anlatılır:

İhtiyar bir kadın, yaşlı ve buruşmuş kadınların da cennete gidip gitmeyeceğini sorduğunda, Peygamber şöyle cevap verir:
- Hayır, cennette ihtiyar kadınlar bulunmaz!
Hemen arkasından ise üzgün kadıncağızı teselli etmek için –gülümseyerek– ilave eder:
- Orada yeniden gençleşeceksin, cennete giden her kula gençliği geri verilecek ve orada her kul eşit olarak aynı gençlik çağında kalacak.[18]

---

16 Andrae, s. 261.

17 Rudolf Sellheim, "Das Laecheln des Propheten" [Peygamberin Gülümseyişi], *Festschrift für Ad. E. Jensen*, II. cilt, 1964.

18 M. Zaferullah Han, *Islam. Its meaning for modern man* [İslâm, Modern İnsan İçin Anlamı], New York 1962, s. 70, Bölüm 6, "The excellent exemplar" [Mükemmel Örnek], tamamı Peygamber'e ithaf edilmiştir.

Güçsüz ve zayıflara karşı merhametli olan Muhammed'in hiçbir hizmetçisine, hiçbir köleye ve hanımlarından hiçbirine vurmadığı bildirilir. Tirmizî, Peygamber'i aşağıdaki gibi tasvir etmektedir:

> *Daima kaygılı bir hali vardı, derin düşüncelere dalardı, fazla huzuru yoktu. Sükut eder ve bir sebep olmadan konuşmazdı. Konuşmalarına 'Bismillah' ile başlar ve bitirirdi. Az ve öz konuşur, sözü ne çok uzatır ne de çok kısa keserdi. Kaba değildi; ne alaycı ne de küçümseyici bir tavra sahipti. Allah'ın verdiği her ihsana, az bile olsa rıza gösterir ve asla şikâyet etmezdi.*[19]

Hz. Peygamber etrafına dünyaya sövmemelerini öğütlerdi; Allah'ın dünyayı, kullarının, Kendi emirlerine uyarak ahenk içinde yaşamaları için yarattığını söylemiştir. Bir Hadiste, "Dehre [zamana] sövmeyin, çünkü dehr [zaman] Allah'ın kendisidir" demiştir. *Dehr,* –İslâmîyet öncesi Arabistan'da kullanıldığı gibi– "kader" anlamına da gelmektedir. Peygamber oldukça pratik tavsiyelerde de bulunmuştur. Allah'a tevekkül edip devesini bağlamamak için akıl danışan bir bedeviye, "Deveni önce bağla, sonra Allah'a tevekkül et" yanıtını vermiştir. Körü körüne ve yanlış bir kaderciliğe karşı dünyevî eylemlerin ne kadar önemli olduğunu, o'nun sık tekrarlanan şu cümlesi çok güzel ifade etmektedir:

> *Bu dünya, âhiret için tohum ekilen bir tarladır. İnsanlar bu dünyadaki hareketlerinin meyvesini öteki dünyada toplayacaktır.*

---

19 Andrae, aynı eser, s. 20●.

Her mümine, -Peygamber'in ettiği gibi- şöyle dua etmesi tavsiye edilmiştir:

Rabbim! İlmimi artır!

Diğer insanlarla olan münasebetlerinde de müminlere, yine Peygamber'i örnek almaları öğütlenmiştir:

Bir isteği olan hiç kimseyi geri çevirmez, isteğini karşılamadan göndermez ve hiç olmazsa tatlı bir sözle gönlünü alırdı. Peygamber; dost, cömert ve yüce gönüllü olduğundan dolayı etrafı için bir baba gibiydi.[20]

Bu bilgi aktarımlarından, daha sonraki asırlarda Celâleddîn er-Rûmî'nin *Mesnevî*'si gibi (V. cilt, 62-287. mısralar) uzun ve tafsilatlı menkıbeler doğmuştur. *Mesnevî*'de yer alan bir hikayede, Peygamber'e bir kâfirin misafir geldiği, oburca karnını doyurup yatınca midesinin bulanıp kustuğu, yatağını ve etrafı kirletince gizlice oradan kaçtığı anlatılır. Muskasını unuttuğunu anlayıp geri dönünce, Peygamber'in, kirlenen yerleri kendi elleriyle yıkadığını görür ve o'nun bu alçak gönüllü davranışı karşısında utandığı için Müslümanlığı kabul eder. Bu hikayeye benzer tarihsel bilgilere dayanan öyküler, daha sonraları eklenen çilekeş-mistik ideallerle birlikte Peygamber'in imajına aktarılmıştır. Peygamber ve ailesinin fakirlik içinde yaşadığı, Peygamber'in elenmemiş arpa unundan pişirilmiş ekmek yediği, ailesinin ve özellikle sevgili kızı Fâtıma'nın açlık çektiği bildirilmiştir (Fâtıma'nın çektiği çile özellikle Şii mezhebinde vurgulanmıştır). Peygamber mirac gününde bir Yahudi'den ödünç arpa almak zorunda kalmıştır![21]

---

20 Andrae, s. 201.

21 Attar, *Musibetnâme*, bölüm 35/I; Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele* [Denizin Rûhu], Leiden 1955, s. 227 ile karşılaştırın.

II. Halife Ömer, Peygamber'in evindeki fakirliği görünce ağlamış ve gözyaşlarının sebebi sorulduğunda, İran hükümdarı ve Bizans kayzeri refah içinde yaşarken Allah'ın Resûlü'nün zaruret içinde olmasına tahammül edemediğini söylemişti. Peygamber, Ömer'e, "Bu dünya onlarınsa, âhiret bizimdir" diye cevap vermişti. Allah o'na bu dünya nimetlerinin anahtarını sunmuş, fakat Peygamber, 'kendisine yiyecek ve içecek veren' Rabbinin yanında olmayı seçmişti. Allah o'nu da Dâvûd ve Süleymân gibi bir kral yapmak istemiş, ama Muhammed Allah'ın hizmetinde bir Peygamber olarak kalmayı tercih etmiş ve şöyle demişti:

Ben bir köle gibi yiyor ve bir köle gibi oturuyorum,
çünkü ben de bir köleyim: Allah'ın kölesi.

Mistiklerin ve çilecilerin de tekrarladığı şu duayı ederdi:

Allahım! Beni bir gün aç bırak, bir gün doyur;
aç kaldığım zaman Sana dua ederim,
karnım doyunca da Sana hamd ederim.

Daha geç dönemlerde Peygamber'in, "Fakrî fahrî" [fakirliğim övüncümdür] sözü, tasavvuf akımının sloganı olmuştur. Buradaki 'fakirlik' sözcüğü, bu dünyaya ait ve somut bir kavram olmaktan ziyade, aslında her şeyin sahibi olan yüce Allah'ın önünde insanın hiçliğini ve değersizliğini anlatmak için kullanılmıştır. Kur'ân'da Allah için şu ifade yer almaktadır:

Ey insanlar! Allah'a muhtaç olanlar sizlersiniz,
Allah ise, hamdedilen ğani O'dur. (Fâtır/15)

Hz. Peygamber'e gelen bir adamın, "Ey Allah'ın Elçisi! Ben seni seviyorum" dediği ve Muhammed'in de ona, "O halde fakir-

liğe hazır ol!" cevabını verdiği bildirilmiştir. Bu sûretle fakirleri sevmekle Peygamber'i sevmenin aynı değerde olduğu kabul edilmiştir: Fakirlere hürmet etmek ve onlarla vakit geçirmek sadece Peygamber'in örneğine uymak değil, bir dereceye kadar da bizzat Peygamber'e hürmet etmektir.[22]

Fakirliğin içinde minnet duygusu da bulunur. Eyyûb'un "Allah verdi, Allah aldı; Allah'a hamd olsun!" sözleri, İslâmî tutuma çok yakındır. Peygamber de sık sık minnettarlığını gösterirdi, o'nun, "Sana sayısız hamd ü senalar olsun" sözü mutasavvıfların minnettarlık ve şükran felsefelerinin özünü oluşturmuştur.

Hz. Muhammed bütün varlıklara karşı sevgi doluydu. Özellikle çocukları sever, sokakta rastladığı çocukları öper ve onlarla oynardı. Acıklı halk destanlarında torunları Hasan ve Hüseyin'in Peygamber namaz kılarken sırtına çıktıkları, fakat Cebrâîl tarafından bu çocukların trajik sonları Muhammed'e bildirildiği için dedelerinin çocukları sırtından indirmediği anlatılır.

Hayvan sevgisi de Peygamber'in özelliklerinden biriydi. Kötü bir kadına, susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe su verdiği için cennetin müjdelendiğini söylemiştir. Peygamber özellikle kedileri çok severdi. Namaza kalktığı bir sırada hırkasının kolunun içinde uyuyan bir kediyi rahatsız etmemek için hırkanın kolunu kestiği rivâyet edilir; bu nedenle, "Kedi sevmek imanın parçasıdır" denmiş ve bir gelenek haline gelmiştir. İslâm dünyasında pek çok sevimli menkıbenin doğmasına yol açan bu gelenekler, Goethe'nin *Batı-Doğu Divanı* adlı eserinin "Cennet Kitabı" ve "İmtiyazlı Hayvanlar" bölümlerinde yer almıştır.

Hz. Peygamber'in etik davranışlarında, gayr-i müslimlerin anlamakta zorluk çekeceği bir husus da o'nun yaptığı evlilikler-dir. Önlerinde hiç evlenmemiş bir Îsâ örneği varken, Batılılar

---

22 Andrae, s. 217.

Muhammed'in birden çok kadınla yaptığı evlilikleri peygamberlik konumuyla bağdaştırmakta zorlanacaklardır. Bu konu, Batı'nın, İslâm'ın kurucusuna sürekli yönelttiği eleştirilerin en başta gelenlerindendir. Müslümanlar için ise, bu evlilikler Peygamber'in dünyevî olanla ruhanî olanı birleştirme kabiliyeti ve yüce mertebesinin isbatı anlamına gelir. Kur'ân yasal olarak dört kadınla evlenme sınırı koymuş, fakat eşler arasında adaleti gözetmeyi de şart koşmuştur (bazı apologetlere, yani imanı rasyonel bir temele oturtmayı isteyen ve savunanlara göre, Kur'ân'da açık ve kesin bir şekilde belirtilmemiş olan tek eşlilik kuralı mevcuttur). Kur'ân'da bildirilen bu kurallar toplumun İslâmîyet öncesi evlilik pratiklerine nazaran büyük bir ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır. Hz. Muhammed'in bazı evliliklerini de savaşlarda kocaları ölmüş dullarla yaptığı, yine bazı İslâm apologetleri tarafından ısrarla vurgulanır. Hz. Muhammed'e bu eleştirileri yöneltirken, Eski Ahid'de [Tevrat'ta] Süleymân ve Dâvûd'un Hz. Muhammed'den daha çok evlilik yaptıklarını (ki bunlar Kur'ân'da peygamber olarak sayılmaktadır) ve Hz. Muhammed'in hayatının uzun bir kısmını sadece Hatice ile evli olarak geçirdiğini ve yaşamının yalnızca son on üç senesinde birkaç kez evlendiğini unutmamak gerekir. Yine, Hz. Muhammed hakkında hüküm verirken, erkeklik gücünün [iktidarın], Allah'ın makbul kullarına bahşettiği ihsanın bir göstergesi olduğunu da dikkate almak gerekir.

Hz. Muhammed'in, aralarında her zaman uzlaşma olmayan ve en çok da genç Ayşe'yi kıskanan eşlerine yaptığı muamele, cemaati içinde bir model oluşturmuştur.

Hz. Peygamber, "Evlenmek benim sünnetimdir" demiştir. Esasen İslâm'da ruhban sınıfı olmadığı gibi, evlenme yasağı da yoktur.

Bazı çilecilerin bekarlığı seçtiği, fakat rüyalarında Hz. Peygamber'i gördükten sonra evlendikleri bildirilmiştir. Hz.

Muhammed'le ilgili bazı çok önemli ve çok özel haberlerin alındığı kaynak, henüz bebeklerle oynarken babasının dostu ile evlendirilen genç yaştaki Ayşe'dir. Ayşe, aslında her müminin sahip olması gereken Peygamber'in utangaçlık duygusunu vurgulayan kişi olmuştur.

Birlikte yatarlarken Ayşe, Muhammed'in uyuduğunu sandığını, ama "Gözlerim uykuda, fakat kalbim uyanık" diyen Peygamber'in bu sözlerinden, aslında ruhunun uyumadığını ve Allah'la iletişim içinde olduğunu anladığını nakletmiştir. Bazen da Ayşe'yi şefkatli bir sesle çağırır ve kendisiyle sohbet etmesini isterdi: *Kellimînî yâ Hümeyra* [Konuş benimle gül renkli küçüğüm].

Hz. Muhammed, kadınlar da dahil olmak üzere insanların zayıf yönlerini iyi tanırdı. Goethe'nin *Batı-Doğu Divanı*'nda şiirsel bir forma dönüştürülmüş olarak yer alan bir Hadiste, "Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır; kocası bu eğriliği bilmeli ve onu düzeltmeye çalışmamalıdır, çünkü düzeltirken kırılabilir ve bu da boşanmaya sebep olur" denmektedir. Modern anlamdaki kadın-erkek eşitliğine uymayan bu görüş de, yeni doğmuş kız çocuklarının ebeveyni [ana-babası] tarafından, bakamayacakları endişesiyle diri diri gömüldüğü bir toplumda ileriye doğru atılmış bir adım olarak kabul edilmelidir.

Kur'ân'ı tefsir eden bilginler doğal olarak Peygamber'in evlilikleri ile ilgili yorumlar yapmıştır; kadınların erkekleri Allah yolundan geri döndürdüklerini kabul etmekle birlikte, Hz. Peygamber söz konusu olduğunda durumun farklı olduğunu söylemişlerdir:

Hz. Peygamber'in eşleri o'nu hiçbir zaman
Allah'tan uzaklaştırmadılar, aksine yakınlaştırdılar.
Eşlerinin iffetini koruması ve onlarla hizmetini
ve liderliğini paylaşması Peygamber'in imanının

çoğalması anlamına gelir. Başkaları için evlilik dünyevî bir olay iken, o evliliklerinde daha çok âhireti aramıştır.[23]

Birkaç yıl önce, Seyyid Hüseyin Nasr bir yazısında şunları belirtmiştir:

Peygamber'in çok evlenmesi –'ete' olan zaafını tamamen tenzih ederek– o'nun ataerkil tabiatını; ve fonksiyonunu bu dünyadan el çekerek yerine getiren mukaddes bir varlık olduğunu gösteren deliller değildir. Peygamber'in evlilikleri, o'nun dünyasal yaşamı kabul ettiğini, gerçek bir hayat sürdürdüğünü, bu sûretle dünya hayatını kutsamak istediğini ve amacının onu daha yüksek bir hakikat düzenine entegre etmek olduğunu isbat etmektedir.[24]

Bu vesileyle Peygamber'in annelere gösterdiği derin saygıyı unutmamalıyız:

Kendisini görmek isteyen annesinin arzusunu yerine getirmeyen rahip Cüreyc'den Hz. Peygamber'e bahsedildiği zaman, şu cevabı vermiştir:

O alim bir din adamı olsaydı, annenin isteğine uymanın, Allah'a hizmet etmenin bir şartı olduğunu bilirdi.[25]

"Cennet, anaların ayakları altındadır" cümlesi Peygamber'e isnad edilen güzel bir Hadistir.

Kadınların örtünmesi ve toplum hayatından mutlak sûrette uzaklaştırılmaları gibi daha geç dönemlerde yaşanmış olan ge-

23 Andrae, s. 205.
24 S. H. Nasr, s. 70.
25 Andrae, s. 220.

lişmeleri, Hz. Muhammed örneğine bağlamaktan kesinlikle kaçınmak gerekir. Kur'ân'da kadınlar için edepli bir örtünmeden bahsedilirken, Hz. Muhammed kendi eşleri (müminlerin anaları) için sadece belirli sınırlar koymuştur. İslâmîyet'in ilk dönemlerinde cemaat hayatının içinde etkin bir rol oynamış olan kadınlara, Peygamber'in ölümünden sonra bizzat bir savaşa katılan Ayşe iyi bir örnektir. Müslüman çileciler, kadını tehlikeli bir varlık olarak tahkir etme eğiliminde olsalar da, Kur'ân'da kadınları mutlak sûrette aşağılayan bir âyet yoktur. Âyetlerde, dindar erkeklerden ve dindar kadınlardan birlikte bahsedilir; Müslüman kadınların da erkekler gibi dinî görevleri olduğu ve bu görevler karşılığında ödüllendirilecekleri anlatılır. Peygamber'in eşlerine ve kızı Fâtıma'ya duyduğu sevgi, bu menfi hükmü tamamen geçersiz kılacak mahiyettedir. Peygamber'e ait olan şu ünlü vecize müminlere örnek olmalıdır:

> *Allah dünyada bana kadınları ve güzel kokuları sevdirdi; gözlerime teselliyi de duada buldum.*

Büyük ortaçağ mutasavvıfı İbn-i Arabî, İslâm Peygamberi'nin sırları üzerine yaptığı meditasyonun merkezine bu cümleyi koymuştur. Bu cümle, gayr-i müslimler tarafından hayretle karşılanan, Muhammed'in her iki âlemi bağdaştırmak amacını güden çifte fonksiyonu hakkında iyi bir fikir vermekte ve –eğer biz de bu cümlenin İslâmî yorumuna katılacak olursak– Peygamber'in her iki dünyayı da kutsamayı bildiğini göstermektedir.

Batılı bir gözlemci için zor anlaşılır ve alışılmadık olan diğer bir husus da, Muhammed'in dinî ve siyasî yönleridir (*din* ve *devlet*).

Gayr i müslimler, başlangıçta dürüst bir dinî kişilikken, Medine'ye yerleştikten sonra acımasız bir siyasetçi ve devlet başkanı olduğunu düşündükleri Muhammed'in şahsında hem

bir peygamberi hem de bir devlet adamını görürler. Tabii ki Müslümanlar bu görüşe katılmayıp meseleye farklı bakarlar. Îsâ'nın tamamen âhirete dayanan öğretisini eksik ve mükemmellikten uzak bulan bir Müslüman'a, başarılı bir peygamberin Allah'tan aldığı tebliğleri dünya üzerinde ve dünyevî araçları kullanarak yaymak istemesi makul ve ikna edici gelmektedir.

Peygamberlik ile siyaset arasında olduğu düşünülen çelişki, Müslümanlara göre Peygamber'in her alanı kapsayan başarısını, misyonunun azametini ve gerçekliğini gösteren bir delildir.

Allah'ın, gönderdiği Resûlü'nü bu dünyada muvaffak etmemesi nasıl düşünülebilir? Bedir savaşı sırasında, Medine'ye hicret eden Müslümanlar ilk defa Allah'ın ordusunun kendi saflarında olduğu hissine kapılmışlar [*Onları siz öldürmediniz velakin onları Allah öldürdü, attığın vakit de sen atmadın velakin Allah attı* (Enfâl8/17] ve daha sonraki yıllarda çıkan çatışma, savaş ve antlaşmaların kısa zamanda Mekke'nin geri alınmasıyla sonuçlanmasını ilahî yardımın bir işareti olarak yorumlamışlardı. İslâm'ın, daha Peygamber'in sağlığında bütün Arab yarımadasına yayılması, İslâm devletinin önceden kestirilemeyen bir şekilde Muhammed'in ölümünden sonraki birkaç asır içinde süratle genişlemesi; bu muzaffer dinin hakk olduğuna ve bu dini yayan kişinin Allah'ın en son ve kesin vahyini getiren peygamber olduğuna (İslâm'ın 'kırmızı ve siyaha' [bütün insanlara] gönderildiğine) dair hiçbir şüpheye yer vermiyordu. Daha İslâmîyet'in başında Muhammed'in yaydığı dinin kazandığı başarı, o'nun elçiliğinin gerçekliğine dair bir kanıt olarak gösterilmişti. Aydınlanma çağından sonraki dönemin teolojisine göre, yeniçağda din ve siyasetin birbirinden ayrı tutulması gerektiği, dinin daha çok kişinin içselleştirdiği; çok özel ve mahrem bir olgu olduğu şeklindeki dayatmalara karşı çıkanlar din ve politikanın bir madalyonun ön ve arka yüzü gibi asla birbirinden ayrılamaz iki kurum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Muhammed'in siyasî bir lider olarak zekâ-

sı, Mekke ve Medine'de gerçekleştirdiği toplumsal reformlar, Medine'de cemaat üzerinde uyguladığı ve örnek olarak gösterilen modern demokratik düzeltmeler ile ticarî yönetimdeki akıllılığı; hayatını peygamberî modele uygun olarak sürdürmesi arzu edilen modern Müslümanlara örnek olarak gösterilir. İslâm'ın doğuşu sırasında "iyi ruhanî" ile "kötü dünyevî" arasında bir düalizm yoktu, çünkü dünyayı da insanları da yaratan Allah'tır. Bu nedenle, İslâm ortodoksisi, âhiret pahasına bu dünyayı hiçe sayan ve âhiret saadeti için bu dünyadan uzaklaşmayı yücelten mistik akımlara karşı çıkmıştır. Muhammed tarafından müjdelenen Allah'ın Mülkü de bu dünyaya aittir. Allah yolunda meditasyona dalıp dünya ile bağını kopartan mutasavvıflar; Allah ile yaptığı her ikili sohbetten sonra tekrar günlük hayata dönen ve dünyayı düzeltmeye, faydalı olmaya çalışan Peygamber ile zıt düşüyorlardı.

"Kutsal savaş" anlamına gelen *cihad* da bu bağlamda ele alınmalıdır. *Cihad,* bütün âlemi kapsaması gereken barışı sağlamak üzere [*pax islamica*] kâfirlere karşı yapılan savaş olarak yorumlanır. Seyyid Hüseyin Nasr şiirsel bir benzetmeyle Peygamber'i şöyle anlatır:

> *Muazzam savaşçı meziyetler Hz. Peygamber'de vücut bulmuştur... Onu, atının sırtında doğruluk ve kararlılık kılıcını çekmiş, atının dizginlerini tutmuş ve dörtnala giden bir süvari olarak tahayyül edebilirsiniz; fakat bu süvari hakikat dağının eteğinde hemen durmaya hazırdır.*[26]

Cihad'ın içselleştirildiğini ve Hz. Peygamber tarafından "en büyük cihadın", içgüdü ve dürtülere, yani geniş anlamda insanın

26 S. H. Nasr, s. 74.

kendi nefsine karşı verilmesi gerektiğinin söylendiğini de burada belirtmek gerekir.

Eldeki materyal çok katmanlı ve çoğunlukla çelişkilerle dolu olduğu için, doğal olarak Peygamber'in sosyo-politik faaliyetlerinin yorumlanması farklı olacaktır. Bu yorum farkı, Kur'ân ve Peygamber geleneğine tıpatıp uyan, gerçek bir İslâmî yapı kurmak isteyen modern İslâm devletlerinin karşılaştığı büyük bir zorluktur. Savaş ve barışta, yurtta ve dünyada, dinde, ticaret ve alış-verişlerde Hz. Muhammed doğru ve ahlâkî davranışların modelini teşkil eder. Hz. Muhammed'in yaptığı her şey müminler tarafından örnek alınmıştır. Dualarının Allah tarafından kabul edilmesini isteyen Müslümanlar Tanrı'ya o'nun ettiği dualarla yakarırlar. Peygamber'in sevdiği Kur'ân âyetleri de müminler tarafından makbul sayılır; örneğin yatmadan önce ettikleri duanın sözlerini Peygamber gibi kullanmaya gayret ederler:

> *Hz. Peygamber uyumadan önce ellerini birleştirerek İhlâs sûresi'ni (Allah'ın tekliğini anlatan 112. sûre) ve Sığınırım Rabbine... diye başlayan Felâk ve Nâs sûrelerini okurdu. Sonra ellerine üfleyerek baş ve yüzünden başlayıp ulaşabildiği kadar vücuduna sürerdi. Bunu üç kere tekrarlardı.*[27]

Hz. Peygamber'in nasıl dua ettiğini anlatan sevgili eşi, müminlere bunu aynen uygulamalarını tavsiye etmiştir. Pek çok İslâmî kaynak eserde Peygamber'in ettiği dualara ve dua kalıplarına ayrılmış ve müminler arasında halen uygulanmakta olan bölümler vardır. Bu dualarda defalarca Allah tarafından bağışlanmayı isteyen Peygamber'in tevazusu ve Allah'a duyduğu güven açıkça görülür.

27 Padwick, *Ezkâr en Nevevî*'den.

"Günde yüz (veya yetmiş) kere Allah'a beni bağışlaması için dua ederim" diyen Peygamber'in bu sözleri, o'nun ismetiyle/masumiyetiyle, yani bütün suç ve günahlardan arınmış olmasıyla çelişiyor gibi görünse de, günahsız bir kul olarak günahkâr cemaatine örnek oluşturmak için böyle dua ettiği iddia edilir. Zira Peygamber, "Ben bütün soylu gelenekleri tamamlamak üzere gönderildim" demiştir. Onun koyduğu ahlâkî kurallar, bütün büyük dinlerin öğrettiği etik kurallar ile tamamen aynıdır. Erdemin ne anlama geldiği Muhammed'e sorulduğu zaman şu cevabı vermiştir:

Allah'tan istediğini bütün kalbinle dile. Erdem,
ruhu ve kalbi ferahlatan şeydir; günah ise
ruha huzursuzluk ve kalbe ağırlık verir.

En güzel ve en doğru İslâm'ı tarif etmesi istendiğinde de şöyle karşılık vermiştir:

En iyi İslâm, açları doyuran ve herkese
eşit olarak barış dağıtandır.

'Güzel örnek' (bkz. Ahzâb/21) Muhammed'in, cemaatine öğrettiği asil âdetlerin taklit edilmesindeki amaç, Müslümanları değiştirmek ve her birinden Peygamber'in bir sûretini oluşturmaktır. *Delâil'ül-Hayrat*'ta dindar bir müminin nasıl dua ettiği gösterilmiştir:

Yâ Rabbi! Senden bizi, o'nu değerlendirdiğin gibi değerlendirmeni, o'nun cemaatinde can vermemize izin vermeni, bizi o'nun tarafında saymanı, o'nun sancağı altında toplamanı ve o'nun refiki yapmanı, bize o'nun hazinesinden

vermeni, o'nun kadehinden içmemize müsaade etmeni ve o'nun sevgisinin nimetini ihsan etmeni niyaz ederim.[28]

Fas'tan Endonezya'ya kadar bütün İslâm âlemine aynı çehreyi veren işte budur: Muhammed'in taklit edilmesidir [*imitatio Muhammad*]. Bir mümin nerede olursa olsun, bir eve nasıl gireceğini, nasıl selâm vereceğini, bir topluluk içinde nasıl hareket edeceğini, nelerin yapılmaması gerektiğini, yemeğin nasıl yeneceğini ve seyahatlerde nasıl davranacağını bilir. Yüzyıllar boyunca çocuklara bu geleneklere göre terbiye verilmiştir, ancak son on yıllarda bu dünya, modern teknik uygarlıkla çatıştığı için çökmeye başlamıştır. İslâm geleneğinin karşı karşıya kaldığı bu tehlikenin bilincine varılması, kesinlikle İslâm neo-fundamentalizminin [yeni kökten dinciliğin] şimdi tekrar canlanmasına yardımcı olmuştur.

Hz. Muhammed'e olağanüstü bir karizma ihsan edilmemiş olsaydı, böyle bir geleneğin kurulması asla düşünülemezdi. Peygamber'e gösterilen saygı hakkında yaptığı bir çalışmada Tor Andrae şu saptamayı yaparken kesinlikle haklıdır:

Muhammed'in, insanların kalbini fethetme sanatını, çok nadir bulunan bir ölçüde anladığını kabul etmemiz için bütün kanıtlara sahibiz.[29]

28 Padwick, *Delâil'ül Hayrât*'tan.

29 Andrae, s. 212.

III. MENKIBELER VE MUCİZELER

Hz. Muhammed, peygamberliğini isbat etmek için Kur'ân dışında bir mucize göstermeyi reddetmesine rağmen, İslâm'ın kutsal kitabında o'nun hayatı, vasıfları ve hareketlerindeki esrarlı olaylara dair yer alan pek çok işaret; tefsirciler, vaizler, mutasavvıflar ve yazarlara bu gizemli olaylardan uzun soluklu öyküler geliştirmeleri için zengin bir malzeme sağlamıştır. Bu hikayeler zaman içinde Peygamber'in biyografisini yazmak için sağlam bir kaynak meydana getirmiş ve bunlar "kerâmet"in aksine "mucize" olarak tanımlanmıştır.

Bu hikayelerin arasında "göğsünün yarılması" öyküsü özel bir yere sahiptir. Duhâ sûresi, *Biz senin göğsünü şerhetmedik [genişletmedik] mi?* âyetiyle başlar. Bu sûrede Muhammed'in özel bir arındırma işlemine tâbi tutulduktan sonra bütün insanlar arasından seçildiğine dair bir işaret vardır. Peygamber'in, çocukluğuna ait bu olayı şöyle naklettiği bilinmektedir:

> *Arkadaşlarımla beraberken bana doğru üçlü bir gurup yaklaştı. İçlerinden biri, bir elinde gümüş bir testi, öbür elinde yeşil zümrütten karla dolu bir kap tutuyordu. Beni alıp özenle dağın zirvesine oturttular. Daha sonra onlardan biri göğsümü karnıma kadar yardı. Ben olanları seyrederken hiçbir şey hissetmiyor ve hiç acı duymuyordum. Elini kar-*

nıma sokarak bağırsaklarımı dışarı çıkardı ve çok yumuşak hareketlerle karla yıkadıktan sonra tekrar karnıma yerleştirdi. Sonra ikincisi ayağa kalktı ve birinciye, "Sana emredilen şeyi yaptın, şimdi arkanı dön" dedi ve bana yaklaştı; eliyle kalbimi dışarı çıkarıp ikiye ayırdı ve içindeki kanla dolu olan siyah bir beneği atarak, "Allah'ın sevgilisi, bu sende şeytana ait olan bir parçadır" dedi. Kalbimi yanında taşıdığı bir şeyle doldurdu ve tekrar yerine koyduktan sonra ışıktan bir mühürle mühürledi. Bu mührün serinliğini hâlâ damarlarımda ve eklemlerimde hissediyorum. Sonra üçüncüsü ayağa kalktı ve "Size emredileni yaptınız, şimdi ikiniz de uzaklaşın" dedi ve bana yaklaşarak elini –göğsümden edep yerime kadar– üzerimde gezdirdi. Sonra Melek, "Şimdi o'nu kabilesinden on kişiye karşılık tartın" dedi. Beni tarttılar ve ben hepsinden ağır geldim. Bunun üzerine, "Bırakın, o'nu bütün halkına karşılık tartsanız da hepsinden ağır çekecektir" dedi. Sonra elimden tutarak dikkatle yere oturttu. Hepsi üzerime eğilip başımdan ve gözlerimin arasından öptüler. "Ey Allah'ın sevgilisi! Sen asla korkmayacaksın. Senin için ne kadar iyi şeylerin hazırlandığını bilseydin, çok mutlu olurdun" dediler. Beni oturduğum yerde bıraktılar, arkalarından baktığımda uçarak göğe yükseldiklerini gördüm. Eğer istersen nereye gittiklerini sana gösterebilirim.[1]

Muhammed, ortadan kaybolduğu için endişelenen süt annesi Halime'ye başından geçenleri böyle anlatmıştı. Bu haber, Muhammed'in ilahî vahyi temiz ve lekesiz olarak alması için hazırlandığı tipik bir kutsanma ritüelidir. Bu nedenle olayın bazan çocukluğuna değil de, göğe yükselmesinden önce yaşanan âna mal edildiği de olmuştur. Buna göre, kutsama olayı şöyle gerçekleştir:

---

1 Beyhakî, I, s. 112; Andrae, s. 52 ile karşılaştırın.

Ailemle bir aradayken bana doğru geldiler ve beni zemzem kuyusuna götürdüler. Göğsümü açıp zemzem suyuyla yıkadılar. Sonra altından, içi iman ve faziletle dolu olan bir kap getirdiler ve göğüs boşluğumu bunlarla doldurdular. Sonra melek benimle birlikte göğe doğru yükseldi.

Bu kutsanmadan sonra sıra Mirac'a ve Muhammed'in önceki peygamberlerin sırlarına vakıf olmasına gelir.[2]

Kur'ân'da tekrarlanan mucizelerden birisi de ayın ikiye ayrılmasıdır. Bu mucizevi olaya Kamer sûresi'nin başında işaret edilir:

Sâ'at [kıyametin kopma ânı] yaklaştı ve ay yarıldı/çatladı. (Kamer/1)

Hz. Peygamber'in bu olayda bir mucize gösterdiğine inanılmıştır. İbn-i Mes'ûd, kâfir Kureyşlilerin gözü önünde ikiye ayrılan ay parçalarının ortasında Hira dağının görüldüğünü bildirmiştir.

Kadı İyaz, böyle bir mucizeye inanmayı reddedenleri ikna etmek amacıyla şu argümanı ileri sürer:

Bu olayın yaşandığı gece, dünya üzerindeki hiçbir toplum ayı gözlemlediklerini, fakat onun ikiye bölündüğünü görmediklerini bildirmedi. Dünyanın farklı bölgelerinden bize aynı haber gelmiş olsa ve böylece aldığımız bilgilerin kolektif bir yalan olmadığı anlaşılsa da, bunların bir karşı delil olarak bizim beyanımızı çürütmesi olanaksızdır, çünkü ay dünyanın her yerinden aynı şekilde görülemez.

2 Beyhakî, s. 118.

> *Dünyanın bir bölgesinde görülen ay tutulması başka bir yerde görülmez; bir ülkede tam ay tutulması olurken başka bir yerde hiç olmaz ya da kısmî ay tutulması gerçekleşir.*[3]

Fakat Kuzey Afrikalı Kadı İyaz'ın bilmediği bir şey vardı: Güney Hindistan'da kral Shakravarti Farmad, ayın bölünmesini görüp bu olayın gerçekleştiği gece Mekke'de neler yaşandığından emin olunca İslâm dinini kabul etmişti.[4] Hindistan alt kıtasındaki ilk Müslüman devletler bu olaydan ötürü oluşmuştur. Bu hikayeye, ortaçağın geç dönemlerinde, Güney Hindistan'da Arabça kaleme alınmış bir metinde de yer verilmiştir. İlginç olan diğer bir husus da, 19. yüzyıla ait olan ve bir Hindu sarayında bulunan minyatürde ayın ikiye ayrılmasının en ince detayına kadar temsil edilmiş olmasıdır.

Doğaldır ki, ayın bölünmesi hâdisesine mantıklı bir açıklama getirmek isteyen rasyonalistlerin işi çok kolay olmamıştır. Daha 18. yüzyılda Hintli reformist çevreler bu hâdiseyi, bir mitos olmaktan çıkarmayı denemişlerdi. Delhili Şah Veliyullah, bölünmenin bir göz yanılsaması olabileceğini; yıldız kayması, bir bulut veya dumanın insanda böyle bir algılamaya yol açmasının mümkün olduğunu düşünüyordu.[5] Kanaatinin böyle olmasına rağmen, Peygamber'e hürmeten yazdığı bir naatta, aynen diğer sofular, mistikler ve şairler gibi bu mucizeyi kendisi de övmüştür, çünkü –Celâleddîn er-Rûmî'nin de dediği gibi– Peygamber'e bağlı olan herkes, Mustafâ'nın parmağının işaretiyle ayın ikiye ayrıldığını bilirdi, zira Peygamber'in parmağının işaretiyle ikiye bölünmek, zavallı ayın başına gelebilecek en yüce mutluluktu (Rûmî). İster Sindî ister Pencabî dilinde olsun, bu mucize halk

---

3 Andrae, s. 107.

4 Yohanan Friedmann, "Kişşat Şakarvati Farmad", *Israel Oriental Studies*, V, 1975.

5 J. M. S. Baljon, *A mystical interpretation of Prophetic tales by an Indian Muslim* [Peygamber Menkıbelerinin Hintli Bir Müslüman Tarafından Mistik Yorumu: Şah Veliyullah'ın *Te'vil alâ Hadîs'i*], Leiden 1972, tercümesi s. 60.

edebiyatında sevilerek anlatılan bir tema olmuş ve hep yeni ayrıntılar eklenerek zenginleştirilmiştir.

Kur'ân'da, Peygamber için kullanılan en önemli ifadelerden biri de *ümmî'dir* (bkz. A'râf/157-158). İslâmî ve özellikle mistik gelenek içinde bu kelimenin, "okuma-yazma bilmeyen" anlamına geldiği kabul edilse bile, bazı âlimler *ümmî* kelimesi için diğer çözümü, yani "ümme'ye ait/mensup olan" şeklindeki açıklamayı önermişlerdir. *Ümme* sözcüğünün, "Yahudi veya Hıristiyan olmayıp henüz hiçbir peygamber tarafından kutsanmamış Arab kavmine" anlamına gelmesi ve İncil'deki 'gentiles' kavramıyla örtüşmesi mümkündür. Ancak bu kelimenin son zamanlarda Almanca'ya, "pagan peygamber" olarak tercüme edilmesi fevkalade yanlış ve çarpık bir uygulamadır.

Teologlar ve mistik düşünürler için ise Hz. Peygamber'in *ümmî* olması, yani "okuma-yazma bilmemesi", o'nun aldığı ilhamın ve tebliğ ettiği mesajların gerçekliğini kanıtlayan harika bir delildir. Okur-yazar olmayan bir kişinin, Kur'ân'da zikredilen geçmiş ve geleceğe dair o kadar olay hakkında bilgi sahibi olması başka nasıl açıklanabilir? Hz. Peygamber'in ümmîliği, Kur'ân'ın Allah'ın kelamı; saf, bozulmamış ve hiçbir tahrifata uğramamış Allah'ın vahyi olduğunun en sağlam kanıtı değil midir? Yetim bir Arab çocuğunun, Kutsal Kitab'ın hemen her sayfasında anlatılan fen ve tarih bilgilerine vakıf olması başka nasıl mümkün olabilirdi? Mistikler bunun sırrını, Muhammed ile Allah arasında mevcut olan yakın münasebette buluyorlar: Muhammed, ilahî hikmet şarabını sunan bir sâki değil, –Rûmî'nin ifade ettiği gibi– bizzat kendisi tanrısal meyle dolu olan ve insanlığa sunulan bir kadehti. Hıristiyan dogmasında nasıl bakire Meryem lekesizliğin sembolü olarak kabul ediliyorsa, ilahî vahyin yazıya dönüşüp kitap olarak görünür kılınması için de Muhammed'in 'ümmî' olması, yani bu vahye kendi bilgisini katmamış olması şarttı.

Mesnevi'sinde Celâleddîn er-Rûmî şöyle seslenmektedir:

Şiirler dolusu yüz binlerce kitap,

Ümmînin kelamı karşısında boşa çıktı.

Yine, *Fîhi Mâ Fîh* adlı nesir yazısında da Celâleddîn er-Rûmî aynı temaya değinmektedir:

> *Muhammed'e okur-yazar olmadığı için ümmî denilmemiştir, bu bilgiler o'nda doğuştan var olduğu ve sonradan öğrenilmediği içindir ki, o'na bu sıfat verilmiştir. Ayın yüzüne işaretler çizen bir insan nasıl olur da okuyup yazamaz? Bütün insanlar bilgiyi o'ndan alırken Muhammed'in bu dünyada bilmediği bir şey olabilir mi? Evrensel akılda bulunmayanı kısmî bir akıl nasıl bilecekti?*

Celâleddîn er-Rûmî, ender olarak yaşadığı felsefî anlarından birinde, insana özgü olan kısmî bilginin kaynağı olan mutlak ve evrensel bilgiyle Muhammed'i bir bakıma eş değerde görmektedir.

Pek çok şair Peygamber'in ümmîlik vasfına değinmiştir, örneğin miladî 13. asırda yaşamış olan İranlı şair Sa'di şu beyti yazmıştır:

> *Okumayı öğrenmemiş bir yetim çocuk,*
> *Pek çok ülkenin kitaplığını yıkayıp temizledi.*

Sa'di'den 300 yıl sonra Faizi, Hindistan'da şu dörtlüğü yazdı:

> *Kitap ve kanun ile: keskin bir ışık;*
> *Lisan ve kılıç ile: kesin bir delil.*
> *Çölden gelen ama ilahî tahtın üstünde;*
> *Ümmî ama dünyanın tüm kitapları yüreğinde.*

1600'lü yıllarda Hindistan'da Naziri bu temayı daha da ileriye taşımıştır:

Abc'deki a'yı b'den ayıramazken o üstün akıl,
Sırlar âleminin kütüphanesinde Kur'ân'ı tanıdı.

Diğer Hint-Fars şairleri de İslâm hat sanatının teknik özellikleriyle oynamaktan hoşlanmışlardır:

Daha na'şı ve talik yazıyı bilmezken,
Geçmişin üzerine hatt-ı naş çizgisini çekti o.

Bu beyit, Hz. Muhammed'le birlikte önceki Kutsal Kitapların artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Mistik düşünürler için Ümmî Peygamber, okur-yazar olmayıp da sadece Allah'ın lütfu sayesinde doğruyu bulanlara model teşkil etmektedir. Bunlar Elif-Ba'nın birinci harfi olan ve Allah'ın adına işaret eden ve içinde 'dört kutsal kitabın manasını' barındıran *elif*'ten başka bir harf tanımayan kişilerdir. Bu nedenle birçok Sûfî, aynen Hz. Peygamber gibi ümmî olduklarını iddia etmişlerdir; Ümmî Kemal ve Ümmî Sinan gibi pek çok Türk halk ozanı, 'ümmî'yi kendilerine lakap olarak seçmiş, böylece eserlerini tamamen içten bir esinlenme/ilham ile vücuda getirdiklerini hissetmişlerdir.

Kur'ân'da "ilm-i ledün" (bkz. Kehf/65) denilen Allah bilgisine hiçbir aracı olmadan ulaşabilen Peygamber, geleceği de bilme kudretine sahipti. Kadı İyaz, Peygamber'in yakınlarından Huzeyfe'ye dayanarak *Şifa* adlı eserinde şu bilgiyi vermektedir:

Peygamber bir gün ayağa kalkarak kıyamet gününde olacakları etraflıca anlatmaya başladı. Onun anlattıklarını aklında tutan hatırladı; unutan ise tamamen unuttu. Benimle beraber o'nu dinleyenler söylediklerini unutmadı.

Bir insanın yüzünü nasıl aklımda tutar ve onu tekrar

gördüğüm zaman nasıl tanırsam;
anlattıkları gerçekleştiğinde de öyle hatırlayacağım.[6]

Kur'ân'ın içeriğine ters düşse de ve Muhammed de –Kur'ân'da bildirildiği üzere–gaybı bilmediğini bizzat ifade etmiş olsa da, bu bakış açısı o'nun geniş bilgisinin ne kadar doğal karşılandığına dair bir kanıttır. Böyle engin bir bilgiye sahip olduğu için Muhammed çeşitli ilim-bilim dallarının kurucusu sayılmıştır. Aynen mutasavvıflar gibi hattatlar, tarih ve fen bilginleri ve hekimler de Peygamber'i pirleri olarak kabul ederler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Muhammed'in yumuşak huyu ve iyiliği, o'nunla ilgili olarak aktarılan bilgilerde her zaman öne çıkarılmıştır. Muhammed'in, *âlemlere rahmet için gönderildiğini* ifade eden Kur'ân âyeti (bkz. Enbiyâ/107) Müslümanlara her zaman teselli vermiştir. Müminlerin o'na güveni tam ve mutlaktır; o ölü kalpleri canlandırır ve kendisini sevenleri müdafaa eder. Oryantal edebiyat, Muhammed'in bu özelliklerini muhteşem güzellikte tasvir etmiştir. Anadolu ve daha doğuda kalan Müslüman ülkelerde bugün hâlâ yağmura "rahmet" denmektedir. Muhammed'in toprağı yeşerten ve kalpleri canlandıran iyilik dolu bir yağmur bulutu olarak sembolize edilmesi ne kadar anlamlıdır. Hintli Müslüman ozan Gâlib'in tamamlamadığı didaktik şiirinde Peygamber'e, "ebr-i gevherbâr" [mücevherli bulut] adını vermesi boşuna değildir. Bununla Buda'nın tasviri arasında bir paralellik olduğunu düşünebiliriz; çünkü Buda da Saddharma-Pundarika'da büyük ve muhterem bir yağmur bulutu olarak betimlenmiştir. Urdu şairi Rasih, Peygamber'in üzerinde uyuduğu siyah renkli sade seccadeyi bir rahmet bulutuna benzetmiştir. Celâleddîn er-Rûmî de, ilahî ummanın parçası olan bulut için aşağıdaki beyti söylemiştir:

---

6 Andrae, s. 236 37.

Ey âlemlere rahmet olan sen
bilgi denizinden-tozdan doğanlara inci,
balıklara huzur hediye edensin.

Bulutun en güzel tasviri ise büyük Sindî ozan Şah Abdullatif'in (ö. 1752) *Sur Sârang* adlı eserinde vücut bulmuştur; realist betimlemelerle bulutların yaklaşması anlatılmış ve şiirin sonunda merhamet bulutu olan Peygamber'e hitap edilmiştir:

Rüzgâr bugün de kuzeyden eserken,
Guguk kuşu şarkısını söyler;
Çiftçi sabanını koşarken,
Çoban mutlulukla sürüleri seyreder;
Benim sevgilim bugün,
Buluttan elbisesini giymiş.
Rüzgâr bugün de kuzeyden esiyor:
Kara bulut o'nun saçları,
Şimşek o'nun giysisi gibi al.
Uzaktaki dostumu,
Yağmur bana yaklaştırıyor!
Ey bulut! Allah aşkına,
Susuz kalmışları esirge,
Buğdayı ucuzlat,
Kurumuş dereleri doldur ki:
Ülke kalkınsın,
Köylü sevinsin!
Adam, geyik, öküz ve inek
Hepsi de bulutu düşünür,
Yaban ördekleri bulutu bekler,
Kurbağalar hiç susmadan yakınmakta,
Onu bekler denizdeki midyeler de hasretle
Gölleri suyla doldur ki:

Köylü sevinsin!
Bulut hazır, şimşekler çakıyor,
Yağmura gebe buluttan çiseliyor damlalar
Ve dolduruyor kurumuş nehir yatağını.
Bu kasvetli havada
Damlalar beni büyüledi;
Yağmurun sesiyle
Yüreğimin kederi dağılıp gitti.
Efendim beni koruyacak,
Allah'a inancım büyük!
Sur borusu çalınca
Gözler yukarı bakacak
Allah'a güvenim tam!
En sevgili varlık eğilecek titreyerek
Allah'a güvenim tam!
Muhammed halkı için şefaat dileyecek
Allah'a güvenim tam!
İşte toplandı müminler,
Muhammed şan ve şerefle
Allah'a güvenim tam!
Her ruh için en ulu arşa çıkacak
Allah'a güvenim tam!
Onun hatırı için Yüce Allah
Bütün günahlarımızı bağışlayacak.
Allah'a güvenim tam!

Abdüllatif, *Sur Sârang*'ın başka bir bölümünün son dizelerini İstanbul'dan Delhi'ye kadar uzanan inâyet ve rahmet bulutuna ayırmıştır. Yağmur bulutu tasvirinden yola çıkarak yazdığı bu şiirde okurlarını aslında Kur'ân'a dayanarak geliştirilmiş olan nübüvvet ilminin en önemli yönüyle buluşturmaktadır: Bu, Hz. Muhammed'in müminler adına üstlendiği şefaatçilik görevidir.

Hz. Peygamber'in bu rolünü Kur'ân'a dayanarak açıklamak elbette kolay değildir; çünkü Kur'ân'da, *O'nun izni olmaksızın kim O'nun yanında şefaat edebilir?* (Bakara/255) buyurulmaktadır. Ancak bu müsaadenin Peygamber'e bahşedildiği manasını çıkartmak da mümkündür, çünkü İsrâ/79 âyetinde Peygamber'in övgüye lâyık mertebesinden bahsedildiği için şefaat rolünün Muhammed'e verildiği kabul edilebilir. Mümin/7 âyetinde *arşı taşıyanların ve onun etrafındakilerin* müminler için mağfiret dileyecekleri bildirilmiştir. Peygamber'den başka, –Kur'ân okunduktan sonra söylenen dualardan anlaşıldığına göre– bizzat Kur'ân da, onu huşû içinde ve ilim almak için okuyanlar için şefaate muktedirdir. Müminlerin yaptıkları hayırlar ve söyledikleri kelime-i şehâdet de kıyamet gününde onlara yardımcı olacaktır. Şehitler ve küçük yaşta ölmüş çocuklar da anne-babaları için Allah'tan mağfiret dileyeceklerdir. Ancak bütün kullar için sadece Peygamber Allah'tan şefaat dileyebilir.

Hz. Peygamber'i öven şiirler yazmış olan Hassan b. Sâbit mısralarında Muhammed'den şefaat istediğini ima etmiştir.[7] En eski Hadis derlemelerinde kıyamet gününe dair bilgiler de mevcuttur:

> *O gün geldiğinde Allah bütün kullarını bir tepenin üstünde toplar, güneş alçalıp yaklaşınca insanlar korku ve endişe içinde kalıp Allah katında kendileri için şefaatte bulunacak birini ararlar. Âdem'e giderek, "Sen insanların babasısın; Allah seni Kendi eliyle yarattı ve rûhundan sana nefes verdi; meleklerini sana secde ettirdi. Ne kadar zor durumda olduğumuzu görüyorsun, lütfen bize yardım et ve Rabbinden bizim için af dile" derler. Âdem şöyle cevap verir: "Yasaklanan ağaçtan yiyerek O'na itaatsizlik ettiğim için Rabbim bugün hiç olmadığı kadar kızgın, nefsî*

---

7 Hassan b. Sâbit, *Divan*, Velid N. Arafat yayını, Londra 1971, No. 130, cilt 5.

nefsî [kendim kendim (ben de kendim için korkuyorum)]." İnsanlar sonra tek tek bütün peygamberlere giderler, ama hiçbiri aracı olmak istemez, çünkü her birinin işlediği bir günahı vardır. Yalnız Îsâ'nın günahı yoktur, fakat o da nefsî nefsî [kendim kendim] diyerek şefaat etmeyi kabul etmez. Sonunda bana gelirler ve, "Ey Muhammed! Sen Allah'ın Resûlü'sün ve peygamberlerin mührüsün. Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladı; senin şefaatine muhtacız" derler. O zaman ben gider, arşın önüne secdeye kapanırım da Allah der ki: "Başını kaldır ey Muhammed! Söyle sözün dinlenir, şefaat et şefaatin kabul edilir, iste sana verilir." Bunun üzerine ben başımı kaldırır ve "Ümmetim, ümmetim!" derim. Allah da, "Ey Muhammed! Ümmetinden verilecek bir hesabı olmayanları sağdaki kapıdan geçirerek cennete götür; onlar diğer kapılardan girenlerle eşit olsunlar" buyurur.[8]

Bu bilgi sayesinde Müslümanlar asırlar boyunca teselli buldular. Muhammed'e, kimlere özel şefaat edeceği sorulduğu zaman, "Ümmetinden büyük günah işleyenlere" cevabını vermiştir. Büyük günahları olmadığı için rahat olan ne kadar az insan vardır! Miladî 9. asırda zuhur eden Mutezile mezhebi, Muhammed'in şefaati hususunda hemfikir değildi; onların kanaatine göre Peygamber'in şefaat edeceği inancı, dünya düzenini bozuyor ve Allah'ın bütün insanları kapsayan adaleti ile çelişiyordu. Fakat Müslümanlar arasında, Peygamber'in onlar için ölümden sonra Allah'ın huzurunda şefaat edeceği genel bir kabul görmüştür. Bu inanışın altında, "âlemlere rahmet olarak" gönderilen Peygamber'in, Allah'ın mağfiretine bir vasıta olduğu düşüncesi

---

8 Andrae, s. 236 37.

de yatmaktadır. Tirmizî *Şemâil* adlı yapıtında, "diğer peygamberlerin cemaatleri için bir *atiye*, yani kullarının zorda ve darda olduğunu gören Allah'ın merhamet hissiyle yaptığı bir 'bağış' olduğunu söyler. Diğer peygamberlerden üstün olan Muhammed ise bir *hediye*'dir, yani o, Allah'ın kullarına hürmeten ve onların kalbini kazanmak için seve seve verdiği bir armağandır. Birincisini, yani atiyeyi/bağışı alan kullar minnet duygusuyla bir yükümlülük altına girerler; ikincisini, yani hediyeyi/armağanı alanlar ise mesut ve bahtiyar olurlar.[9]

Bazı ibadetlerde Müslümanlar Allah'a, Hz. Peygamber'e ihsan ettiği o yüksek mertebeyi teyit ve o'nu şefaatçi olarak tayin etmesi için yakarırlar:

> *Yâ Rabbi! Sen'den Peygamberimize, Sana inanıp Seni özlediği için ve o'nun Senin yanındaki kıymetine sığınarak; bana, ana-babama ve Sana iman eden bütün kullarına şefaat etmesine izin vermeni niyaz ederim!*[10]

Delâil'ül-Hayrât'ta yer alan dua da şöyledir:

> *Yâ Rabbi! Muhammed'i, şefaati kabul edilenler arasında birinci kıl; o'nu en çok itimat ettiğin ve niyazlarını en çok yerine getirdiğin şefaatçi olarak kabul et ve o'nun halkı ve cemaati adına Sana aracılık etmesine izin ver.*[11]

Eski şefaat geleneğindeki en önemli husus, Muhammed'in şefaatinin insanları münferit olarak değil, bütün ümmetini kapsamasıdır. Aktarılan şu Hadis bu özelliği ifade etmektedir:

---

9 Andrae, s. 253.

10 Padwick, s.41.

11 Padwick, s. 42.

> *Allah dünyayı yaratmadan bin yıl önce bir yazı yazdı; sonra bunu arşın üzerine koydu ve seslendi: "Ey Muhammed'in ümmeti! Rahmetimin gazabımdan daha önde olduğunu görün! Siz istemeden size veriyorum, siz af dilemeden sizi bağışlıyorum. İçinizden, Benimle karşılaştığı zaman "Allah'tan başka ibadet edilecek ilah yoktur ve Muhammed O'nun Resûlü'dür" diyen herkesi cennetime koyacağım."*[12]

Şefaat geleneği, zaman içinde süslenerek devam etmiştir; bu inanış içinde en önemli hususlardan biri Muhammed'e *liva'ül-hamd* [hamd sancağını taşıyacak olan] sıfatının verilmesidir. Daha geç dönemlerde ise şairler Peygamber'i, müminlerin korunmak amacıyla sığınacağı bir sancaktar olarak tasvir etmişlerdir (Goethe, *Batı-Doğu Divanı* adlı eserine ait notlarda Muhammed'i insanları "bir bayrak gibi" kendi etrafına toplamaya çalışan kişi olarak tasvir etmiştir; ki bu da yazarın İslâmî düşünce tarzını, sezgilerine dayanarak kavradığını gösterir). Müminler, şefaatten vazgeçmemesi için dualarında Peygamber'e yakarmayı hep yeni ifadeler kullanarak sürdürmüşlerdir:

> *Sen mahşer gününde toplandığımız zaman şefaatine muhtaç olduğumuz sevgilisin. Sen yolumuzu şaşırdığımız o dar yolda bizim için sözcülük yapacak olan şefaatçisin. Ben de mezara girip senin misafirin olduğum zaman benden de şefaatini esirgeme, zira sen misafirlere hürmet gösterensin.*[13]

Muhammed'den şefaat ummak için, âlimlerin yazdığı sanatkârane mısralar ile halk ozanlarına ait sade ve gösterişsiz yakarış-

12 Andrae, s. 243.

13 Padwick, s.44.

lar sayılamayacak denli çoktur. Çoğunlukla benzer stiller tekrarlanmış olsa da, nerede ve kim tarafından yazılmış olursa olsun İslâmî-dinî edebiyatta bu kadar gerçek, sıcak ve dokunaklı olan çok az yazın dalı vardır. Allah tarafından yaratılmış en mükemmel kul olan Peygamber'den hesap verme gününde şefaat bekleyen veya ümmet-i merhûme'ye [Allah'ın merhametine mahzar olmuş bir ümmete] ait olduğu için şairin minnettarlığını ifade eden mısralar da böyle içten duygularla doludur.

İnsanlar için ölümü kolaylaştıracak olan şey, Peygamber'in şefaatine duyulan itimat olmuştur. Günümüz ozanlarından bir Hintli şu dörtlüğü söylemiştir:

Ölüm saatim geldiği zaman
Gülümsemek isterim.
Hayata veda ederken,
"Muhammed" olsun son sözüm!

İslâm dünyasında Muhammed'den şefaat beklemeyen hiçbir yazar, şair veya bilgin olmamıştır. Kuzey Afrikalı büyük tarih filozofu İbn-i Haldun da şefaat dileyenler arasındaydı:

Bana şefaatini ihsan et ki, çirkin günahlarımın yerine
güzel bir sayfa açmayı ümit edeyim![14]

Mutaassıplar arasında –aşırı "panteist" yaklaşımları nedeniyle– şüphe uyandıran Afifüddîn et-Tilimsanî, uzun şiirinin sonunda Peygamber'e şöyle yalvarmaktadır:

Günahların çok fazla;
beni cehennem ateşinde yanmaktan
Kurtaracak olan belki de senin şefaatindir...
Senden inâyet bekleyerek çağırdım seni;

14 Nebhânî, s.457 Bölüm I.

Allah korusun, sana sorulduğunda
cevapsız kalmandan,
Allah korusun![15]

Şah Abdullatif ise *Risale*'sine şöyle başlar:

Onlar "Allah birdir ve
O'ndan başka ilah yoktur" derlerse,
Kalplerinde aşk ile şefaat için
Muhammed'e hürmet ederlerse,
Değildir öyleyse onlardan hiçbirisi kötü bir yerde!

Ondan kısa bir süre sonra Urdu dilinin klasik şairi Mir Taki Mir (ö. 1810) ikinci divanına şu dörtlükle başlamıştır:

Ey Mir! Neden düşünürsün,
Kara günah kitabını?
Peygamber'in mühründedir,
Kurtuluşunun güvencesi!

Dindarlıkta iyi bir örnek teşkil etmekten çok uzak olan pek çok İslâm hükümdarı yazdıkları şiirlerde Peygamber'den yardım istemişlerdir. Miladî 1496'da ölen Memlûk Sultanı Kayıtbay sade bir Türkçe ile şu mısraları kaleme almıştır:

Odur Allah'ın gerçek dostu,
Odur her acının hekimi.
Bak, bu soylu nasıl tek başına
Şefaatin geniş sahasında![16]

Bazı derviş tarikatlarının zikir ayinlerinde şefaat isteği, kar-

15 Nebhânî, I. 488.

16 A. Zajazkowski, Poezye strofiniczne 'Aşık Paşa', Varşova 1967, Giriş Bölümü.

şılıklı olarak ardarda söylenir; Kuzey Afrikalı bir dilenci tarikatı olan 'Heddava'lar aynı çağrıyı sürekli tekrarlarlar: "Ey Mulay Muhammed! Bize şefaat et!"

Halk türkülerinde nakarat olarak tekrarlanan ve şiire bir zikir karakteri veren şefaat dilekleri bu geleneğe bağlı olarak doğmuştur. Yûnus Emre'den bu yana kullanılan bu şiir formuna Türk halk edebiyatında çok sık rastlanır; Sindî, Pencabî ve Urduca şiirlerde de vurgulu bir ritimle koro tarafından tekrarlanan ana dörtlük içinde oldukça sık olarak Peygamber'den şefaat istenir:

Âlemlerin hasreti sanadır
Bize şefaat et Muhammed!
Hükmün her iki cihanda değerlidir
Bize şefaat et Muhammed!

Hükmün kutuptan kutuba geçerlidir,
Kalbin nurdan daha saftır,
Bir adın da Mustafâ'dır
Bize şefaat et Muhammed!

Mustafâ'dır bir adın;
Ruhlar tadar senin şarabın!
Cebrâîl'dir hocan senin
Bize şefaat et Muhammed!
Sen Allah'ın dostusun,
Hem dostu hem Resûlü'sün,
Her iki cihanın gururusun
Bize şefaat et Muhammed!

Belucî ozan Hamal Fakir Lagarî, Sindî dilindeki 81 dizelik methiyesinde Peygamber'in kudretine tanıklık eden ve birbiriyle

kâfiyeli olan en az 141 yer ismi saymıştır. Her kıta "Mustafâ bana yardım et" dizesiyle bitmekte ve şiirin sonunda 'ölümden sonra diriliş gününde' Peygamber'den şefaat istenmektedir. Sayılan yerler arasında Turan, İran, Mekke, Mısır, Multan, Gazne, Ganca, Girnar, Maskat, Bombay, Malabar, Babil, Buhara, Belh, Horasan ve Kelh vardır.

Hindistan'daki Hindular da bu bilge kişilere katılmıştır. Sindî şair Bhai Asuram ve Urdu dilinin ünlü ozanı Kaifî coşku dolu mısralar yazmıştır:

Sen Tanrı'nın ışığı ve sevgilisisin
Yoktur sana benzeyen bir ikinci kişi
Bize yardım et ey Allah'ın Elçisi!
(Bhai Asuram)

Beni koruyan ve benim hamdettiğim
İki cihanda da bana şefaat edendir
Öyleyse hesaplaşma gününden
Niçin korkarsın ey Kaifi?
(Kaifî)

Ve müminler bir gün altında toplanacakları Peygamber'in sancağını hayal etmeyi sürdürürler:

Mahşer günü dirildiğimiz yerde
Muhammed geliyor yeşil sancağıyla!
Mutlu haberi veriyor müminler:
Muhammed'dir gelen yeşil sancağıyla!

Ortaçağda bir Türk ozanın dile getirdiği bu duygu, Afrika Müslümanları tarafından da hissedilmektedir: Swahili dinsel

edebiyatında müminler o'nun bayrağı altında cennete girecekleri için Peygamber'in şefaatçilik vasfı en başta gelmektedir.[17]

Bu gibi umut ve güven dolu mısraların yazılması veya topluluk önünde okunması da kendi içinde bir hayra ve yardım tesirine sahipti: 1700'lü yıllarda İndus vâdisinden Ghani Thattawi tarafından yazılan Farsça şiir gençler ve yaşlılar arasında çok tutulmuş ve isteklerine kavuşmak isteyenler için bir çare, bir aracı görevi üstlenmiştir:[17]

İşte benim elim ve işte Muhammed'in temiz eteği,
İşte benim gözüm ve Muhammed'in
tozu gözümün merhemidir.[18]

Bu nakaratı okuyan kişi sanki Peygamber'in eteğinden tutarak korunmuş ve o'nun ayağının tozundan şifalı göz merhemi hazırlamış gibi olurdu. Buna benzer pek çok örnek vermek mümkündür. Urdu dilinin en önemli naat şairi olan Muhsin Kakorawî, kendi yazdığı olağanüstü güzellikteki sanatsal şiirini Cebrâîl'e okutmak sûretiyle bu mısraların Peygamber'i etkileyeceğini ve dolayısıyla o'nun inâyetine nâil olacağını ümit etmektedir: "Benares'den Matthra'ya kadar uçmakta bulutlar."

Hz. Peygamber'in şefaatini ve sevgisini kazanmanın, hepsinden daha etkili olan yolu, o'na ve ailesine hayır dualar etmektir. Kur'ân'da, *Allah ve O'nun meleklerinin Peygamber'e salât ettikleri* (bkz. Ahzâb/56) bildirilmiştir. Müminler için Allah'ın örneğine uymaktan daha iyi bir yol var mıdır? Bu dua, daha İslâm'ın erken dönemlerinde kullanılmıştır. Dindar bir Müslüman o'na salât ü selâm etmeden Peygamber'in adını asla telaffuz etmez; basılı dinî eserlerde de Peygamber'in isminin yanına bu duanın kısaltılmış

17 Jan Knappert, *Swahili Islamic Poetry* [Svahili İslâmî Edebiyatı], 3 cilt, Leiden 1971, I, 30 ve devamı.

18 Kani, *Makâlât eş-Şu'arâ*, Karaçi 1956, s. 478.

şekli (s.a.v.) mutlaka eklenir. Bu dua formülünün en eski bir versiyonu, *Allahım! İbrâhîm ve ailesini kutsadığın gibi, Muhammed ve ailesinden de rahmetini esirgeme* şeklindedir. Nakledilen pek çok bilgide müminlere bu selâmın önemi hatırlatılır ve Allah'ın da Peygamber'e şöyle hitap ettiği söylenir:

> *Ben seni on defa kutsamadan, ümmetinden hiç kimsenin sana salât etmemesi; Ben seni on defa selâmlamadan, ümmetinden hiç birinin seni selâmlamaması sence doğru mudur?*

Bu, sonradan daha detaylı olarak şöyle ifade edilmiştir:

> *Her salât için insanın mertebesi on kademe yükseltilir ve defterine on tane iyi amel kaydedilir.*

Ve Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

> *Kim bana salâvât getirirse, sık ya da ender de olsa bunu telâffuz ettiği kadar, melekler de ona rahmet eder.*[19]

Hz. Peygamber'e salât ü selâm göndermenin farz namazlarda bir kural olarak yerini alması, daha ilk dönemlerde gerçekleşmiştir. Ezanlarda olduğu gibi belirli zamanlarda Peygamber'in adının anılarak o'na salâvât getirilmesi –miladî 710 yılından kalan bir gelenek olarak– şarttır. Yine Allah'tan bir şey niyaz etmek için yapılan duaların, O'nun tarafından kabul edilmesi de aynı şarta bağlıdır: "Semanın kapıları dua eden kişi Peygamber'e salât ü selâm edene kadar kapalı kalır." Veya mutasavvıf İbn-i Atâ'nın

19 el-Gazzâlî, *İhya-ı Ulum'id Dîn*, Bulak 1289/1872-3, I, 277.

(ö. 922 m.) söylediği gibi, "Duaların zamanı, mesnedi, Tanrı'ya ulaşmak için kanatları ve kabul edilmesi için vasıtaları vardır; bu vasıta da Peygamber için salâvât okumaktır."

Başlangıçta dahi salâvât [*salâtu alâ Muhammed*= Muhammed'in üzerine salât olsun] okumak, şefaate hak kazanmanın bir yolu olarak düşünülmüş, ancak daha sonra bu selâm Allah katında O'nunla beraber olan Peygamber'i sevindirecek bir methiyeye dönüşmüştür. Bu nedenle edebî eserlere, "Bismillah'ir-rahmân'ir-rahîm" [Rahmân, rahîm Allah'ın adıyla] diye başlanması ve bu girişin yanına salâvâtın eklenmesi âdet olmuştur; Türkçe ve Farsça yazılmış epik eserlerde bu giriş bölümleri süsleme sanatlarıyla zenginleşerek kendine has bir stil oluşturmuştur.

Teoloji alanında ise, Peygamber için salât ü selâm okumanın ne dereceye kadar gerekli olduğu tartışma konusu olmuştur, çünkü zaten her bakımdan mükemmel olan Peygamber için yapılan duaların –o'na ilave bir şan ve şeref sağlamayacağı için– fuzuli olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşe, "Allah'ın yanında daha yüce bir varlık olamayacağı için tamamlanmış bir mükemmellik de yoktur" diyerek karşı çıkanlar olmuştur. 18. asırda yaşamış olan Hintli reformist teolog Şah Veliyullah ise salâvâtın lüzumsuz olduğunu ileri süren görüşe karşı Peygamber'e salât ü selâm okumanın caiz ve gerekli olduğunu, Busirî'nin *Bürde* adlı eserinden yaptığı şu alıntıyla savunmuş ve bununla çoğu müminin düşüncesine de tercüman olmuştur:

Peygamber'in büyüklüğünün sınırı olmadığı bir hakikattir,
Ve bu büyüklüğü ifade etmeye hiçbir dil muktedir değildir.[20]

Mistik tarikatlarda ve onların etkisinde kalan dindar halk arasında olduğu kadar edebiyatta da "salâvât-ı şerîfe" veya Hint Pakistan'ında [İndo-Pakistan] söylendiği şekliyle "durûd-ı şerî-

20 Şah Veliyullah, *et Tefhimât el İlahîye*, Haydarabad/Sind 1967 70, I 15.

fe", zikir âyinlerinin önemli bir parçası olmuş ve çoğunlukla güzel bir melodiyle yüzlerce defa tekrarlanmıştır. Şazelî tarikatında, kökeni Faslı ortaçağ evliyası İbn-i Maşiş'e dayanan ve "salâvât'ülmaşişiye" denilen salât formlarının sabah ve akşam namazlarından sonra okunması âdetti. Bu nakaratların çok tesirli olduğuna inanan diğer Kuzey Afrika tarikatları da aynı uygulamayı sürdürmüştür. Doğal olarak şiirsel bir değişikliğe uğrayarak edebiyatta da aynı biçimde kullanılan bu forma, büyük Hintli âlim Mevlanâ Şibli Numanî'nin (ö. 1914) yazdığı Arabça beyitte de rastlıyoruz:

Yâ Rabbi! En yüce Nebi ve Resûl'e salât ü selâm olsun!
Yâ Rabbi! İnsanların ve cinlerin
en soylusuna salât ü selâm olsun!

Asırlar içinde Kur'ân'dan ve Hadislerden salâvâtı, daha sanatsal ve etkili biçimlerde ezberden okumayı mümkün kılacak sayısız formüller geliştirilmiştir. Böyle duaları ve salâvâtı içeren el kitapları arasında Kuzey Afrikalı sûfî el-Cezulî'nin miladî 15. yüzyıla ait *Delâil'ül-Hayrât* adlı yapıtı, kendi memleketinden Malezya ve Endonezya'ya kadar yayılan ve dindarlarca en çok sevilen kitap olmuştur. Bu eserde seçkin bir edebî dille Peygamber övülmekte ve Allah'tan o'na rahmet etmesi istenmektedir:

Ayağında sandalları olan adama
Delilin sahibi olana
Sağlam aklın sahibine
Kudretli adama
Başında sarığı olana,
Mirac'ın kahramanına
Kılıcın kahramanına
Burak'ın süvarisine

Yemeği olmadığı zaman hamd edene
Gidince arkasından palmiyenin ağladığı adama...
Ağaçların itaat ettiği
Işığıyla çiçeklerin açtığı
Lütfuyla meyvelerin olgunlaştığı,
Vaadi üzerine ağaçların yürüdüğü,
Işığıyla diğer bütün ışıkların söndüğü
Çölde vahşi hayvanların eteğine sarıldığı adama...

Sayısız sıfatlarla taçlandırılmış olan bu iman kahramanı için Allah'tan rahmet istenmektedir:

Allahım! Dünyayı yarattığın günden kıyamet gününe dek rüzgârların estiği kadar, gökyüzünden toprağa düşen yağmur damlalarının sayısı kadar... ağaçların, yaprakların, ekinlerin, çölde ve toprakta yarattığın her şeyin hareket ettiği kadar efendimiz Muhammed'e rahmetini ve inâyetini ihsan et!

Constance Padwick, farz olan ibadetlerde yer almış olan bu dua biçimi üzerinde yaptığı inceleme sonunda, "selâmete kavuşmayı uman ve dine adanmış bir hayatın önemli, bazan da en önemli kısmının Peygamber'e salâvât getirmek ve dua etmek olduğunu" yazmıştır.[21]

Bu dua, dindar müminler için bir kurtuluş anlamı taşımaktadır: "Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna diğer insanlar gibi iyi amellerle çıkan bir insan eğer Peygamber'e salât okumamışsa, yaptığı iyilikler kabul edilmeyerek geri çevrilir" diyen Osman el-

21 Padwick, s. 154. IIa, s. 152 166'nın tamamı bu temaya ayrılmıştır, aynı şekilde s. 257'deki örnek ve Andrae'nin eserindeki 276 287 sayfaları.

Mirghani, Muhammed'e hürmet edilmesinin çok önemli olduğu bir tarikatın önderidir. Ancak bu kişiden daha evvel de şöyle bir bilgi kaydedilmiştir:

Bir evliya rüyasında korkunç bir mahlûk görür ve sorar:
- Sen kimsin?
Yaratık cevap verir:
- Senin günahların.
Evliya tekrar sorar:
- Peki, ben bu günahlarımdan nasıl kurtulurum?
Yaratık şöyle yanıtlar:
- Peygamber'e çokça salât ü selâm okuyarak.

Denizdeki köpükler kadar çok da olsa günahları affettirmenin yolu, Peygamber'e salât ü selâm okumaktır. Bunu yapanların kabirleri geniş bir huzur bahçesi olacak, hesap verme gününde adaletin terazisi onların lehine ağırlaşacaktır. Bunlardan daha önemli olan husus ise Peygamber'in, salât ü selâm okuyanların rüyalarına girip onlara inâyetini ihsan edecek olmasıdır.

Etkili dua kalıplarını öğreten kitapçıklar günümüzde de bulunmaktadır; hatta Arabça'yı hiç bilmeyen ya da henüz öğrenmemiş olanlar için bunların İngilizce çevirileri de mevcuttur.

Miladî 13. yüzyılda yaşamış ve büyük bir tarikat reisi olan Ömer es-Sühreverdî'nin *Avârif el-Ma'ârif* adlı mistik-didaktik eserinde beş vakit namaz öncesinde okunması istenen dualarda Peygamber'e ne kadar çok yer verildiği ve salâvâtın ritüel içinde ne denli önemli olduğu görülür:

Abdest almaya başlamadan önce dişler misvakla temizlenir, sonra kıbleye dönülür. Besmele çekildikten sonra namaz abdesti alınmaya başlanır ve, Allahım! Sana sığınıyorum, şey-

tanın ayartmasından beni koru diye dua edilir. Ardından, *Yâ Rabbi! Beni fenalık ve sapkınlıktan koruman, bana mutluluk ve iyilikler vermen için Sana sığınırım* denilerek eller yıkanır. Ağız çalkalanırken, *Allahım! Muhammed'den rahmetini esirgeme, kitabını ezberlemek ve Seni minnetle anmak için bana yardımcı ol* denilir. Buruna su çekilirken, *Allahım! Muhammed'i kutsa ve benden hoşnut olduğunu belli etmen için cennetin kokusunu duymayı bana nasip et* denilir. Sonra, *Allahım! Muhammed'e salât ü selâm olsun! Beni cehennem ateşinden ve kabir azabından koru* denilerek sümkürülür. Yüz yıkanırken şu dua okunur: *Allahım! Rahmetin Muhammed'in üzerine olsun, hesap verme günü geldiği zaman yüzümü kara çıkarma, çünkü Senin düşmanlarının yüzü kara ve Sana dost olanların yüzü aktır.* Sağ kol yıkanırken, *Yâ Rabbi! Muhammed'e salât ü selâm olsun; amel defterimi sağıma ver ve cezamı hafiflet.* Sol kol yıkanırken, *Allahım! Amel defterimi solumdan veya arkamdan vermemen için Sana sığınırım* denilir. Baş mesh edilirken, *Muhammed'e salât ü selâm olsun, bana merhamet et, Senin arşının gölgesinden başka bir gölgenin olmadığı günde beni arşının gölgesinde gölgelendir* ve kulaklar temizlenirken, *Yâ Rabbi! Muhammed'i kutsa; beni Senin sözüne uyanlardan ve itaat edenlerden kıl ve günahsızları aldığın cennetine kabul et* denilir. Sonra, *Yâ Rabbi! Boynumu cehennem ateşinden koru, zincirlerimi çözmen için Sana sığınırım* denilerek boyun meshedilir. Sağ ayak yıkanırken, *Yâ Rabbi! Muhammed'den rahmetini esirgeme; bütün müminlerle birlikte benim ayağımı da sırat köprüsünde sağlam kıl* ve sol ayak yıkanırken, *Muhammed'e salât ü selâm olsun; ayağımın sırat köprüsünde kaymasından beni esirge, çünkü sadece riyakârların ayağı sürçer* duası ile abdest almak sona erer.[22]

---

22 Richard Gramlich, *Die Gaben der Erkenntnisse des Ömer es Sühreverdi* [Ömer es Sühreverdî'nin Yetenek ve Bilgileri], Wiesbaden 1978, s. 260 61.

Görüldüğü gibi bu dualar daima Peygamber'e okunan salâvât ile başlar; yıl ve gün içinde yapılan bütün ibadetlerde de aynı yol izlenir.

Salât dualarının kendi içinde bir tılsımı, bir gizli gücü olduğuna inanıldığı için, Allah'ın dua edenlerin dileklerini hemen yerine getirmesini temin amacıyla Kuzey Afrika ülkelerinde Peygamber için topluca dua etmek âdet olmuştu. "Ateş duası" ya da "Kordoba teselli duası" diye bilinen dua sırasında, dileklerin "bir ateş kadar hızla" yerine gelmesi için 4444 kere aşağıdaki dua ezbere okunurdu:

Yâ Rabbi! Peygamber efendimiz Muhammed'e, ailesi ve yakınlarına salât ü selâm olsun. Güçlükleri yenen ve dertlere derman olan o'dur; istek ve dilekler o'nun vasıtasıyla yerine gelir. Onun asil yüzü-suyu hürmetine bulutlar yağmur getirir.[23]

Türk ve Hint-İslâm şiir geleneğinde "durûd/salâvât"lar, nakarat olarak dörtlüklerin sonunda tekrarlanır ve bu şiirler şarkı formunda söylenebilir. Hindistan'ın güneyinde "kavval" adı verilen ozanlar şarkı söylerken salât'a daima yer verirler. Onları dinleyenler de aşka gelip aynı sözleri tekrarlar veya ritmik melodiye eşlik ederken sağ ellerini bir hürmet ifadesi olarak kalpleri üstüne bastırırlar. Peygamber için söylenmiş Arabça bir halk destanı,

Yâ Rabbi! Kara gözlüden rahmetini esirgeme
Odur bana kıyamet gününün dehşetinde yardım
edecek mısralarıyla başlar.[24]

---

23 Andrae, s. 388.

24 Enno Littmann, *Mohammed im Volksepos* [Halk Destanlarında Muhammed], Kopenhag 1950.

Hatta bir Arab kukla oyununda bile Peygamber için salât okunması ihmal edilmemiştir.[25]

Ortaçağda yaşamış olan Türk ozan Aşık Paşa, –tasavvufta kuvvetle vurgulandığı gibi– Peygamber'in yaratılanların ilki olduğunu halkına şu dörtlükle hatırlatmaktadır:

Âdem daha toprakta bir zerre iken,
Ahmed peygamberdi
Ve Allah o'nu seçmişti.
Salât ü selâm o'nun üzerine olsun!

İndus vâdisindeki bir çoban, elli mısradan daha uzun olan şiirinde Kur'ân ve İncil'deki bütün peygamberlere yakararak, "gökyüzündeki yıldızlar kadar" Muhammed'e salâvât getirmelerini ister:

Ey Allah tarafından seçilmiş olan
Salât sana efendimiz.
Saatten saate ve yerden yere
Salât sana efendimiz...
Hızır ve İbrâhîm'in,
İlyas ve İsmâîl'in,
Elyesa ve İsrail'in
Selâmı sana efendimiz...
İster çalışırken ister dinlenirken,
İster gece ister gündüz,
Sabah, öğlen ve gece
Selâm sana efendimiz !
Yağmurun damlaları kadar,
Bütün hayvanların üzerindeki tüy kadar,

---

25 Paul Kahle, Der Leuchtturm von Alexandrien [İskenderiye Feneri], Stuutgart 1930, s. 41 ve 50'deki metin, tercümesi s. 21, 24.

Bütün çöllerdeki kum kadar
Salât sana efendimiz!

Kısa ve hoş bir Sindî baladında durûd-ı/salâvât-ı şerîf'in halk inancında ne kadar önemli olduğu anlatılmaktadır. Bildiğim kadarıyla burada işlenen temaya, klasik Arab metinlerinde yer verilmemiştir; fakat Türk ve Hint-Müslüman geleneğinde bu temaya gönderme yapıldığını biliyoruz. Arı mucizesinin anlatıldığı bu konu İndus vâdisinde 1920 yılı civarında yazılmış; ancak ondan 600 yıl önce Anadolu'da Yûnus Emre, arıların vızıldayarak Peygamber'e selâm gönderdiklerini şiirlerinde dile getirmiştir. Muhammed'in balı sevdiği bilindiğinden ve Kur'ân'da, Nahl/68-69 âyetlerinde arıların Allah'tan ilham alan hayvanlara örnek gösterilmesi ve şifalı balı ürettikleri için onlardan övgüyle bahsedilmesi nedeniyle bu hikaye özellikle ilginçtir. Peygamber'in balı çok sevmesi, ortaçağda kuzey Afrika'da o'nun doğum yıldönümlerinin bal bayramı olarak kutlanmasına ve bu süre içinde bol miktarda bal tüketerek Peygamber'in anılmasına da yol açmıştır. Sindî şair; gösterişten uzak, sade dizelerle Medine'de yaşanmış bir olayı anlatmaktadır:

Kitaplarda şöyle bir hikaye anlatılır:
Günlerden bir gün o soylu camide
kahramanlar toplanmışken,
Muhammed'in konukları girince içeriye,
sevgiyle selâmlarlar o'nu
ve büyük bir sadakatle
"Selam size" der sevgili Muhammed.
Ve sohbet edince onlarla
nasıl da sevinirler!
Yumurta ve ekmek sunmak ister konuklara

Fakat ekmeğin üstüne sürülecek bir şey olmayınca
Şaşırırlar ne yapacaklarını!
Aniden küçük bir arıcık başlar uçmaya
daireler çizerek.
Muhammed sorunca neden geldiğini,
Her şeyi açıklar Muhammed'e arı:
"Allah'ın emriyle geldim" der,
"Bana özel bir yardımcı ver!"
Sevgili Muhammed, Ali Şah'ı gösterir.
Arı uçar, Ali Şah onun arkasında,
ve hızla varırlar Medine'deki bir ağaca.
Ali Şah bir sopayla kovanı yere indirip
getirir konuklara.
Muhammed sorar: "Açıkla bize, nedir
bu lütfun sebebi?"
Muhammed'e her şeyi açıklar arı:
"Bütün bal arılarının başıyım ben.
Ağaçtan ağaca ormanda uçarız,
Tatlı ya da acı bütün çiçek özünü
Yüksek kovanlarda toplarız.
Hiç de tatlı olmaz çiçeklerin özü,
Yalnız besler o bizi.
Ama senin adını anıp sana selâm gönderince
tatlanır balımız.
Balımızın tadı sana okuduğumuz salâvâtın gücündedir!
Siz de aşkla Muhammed'e salâvât getirin ki,
Bal kadar tatlı olasınız!"

Bu kısa ve sevimli halk şiiri, konusunu Kur'ân'dan almayan, fakat İslâmî gelenekten kaynaklanan ve yüzyıllar içinde süslenip

zenginleşerek nakledilen sayısız mucize öykülerine bir örnektir ve Peygamber'in öz varlığına aykırı da olsa müminlerin psikolojik durumları açısından doğal karşılanacak bir gelişmedir.

Hz. Peygamber'in gösterdiği şifa mucizelerine ait çok eski zamanlardan kalan menkıbeler vardır. Peygamber'in hakk olduğuna şehâdet edenler yalnız hayvanlar değildir, ağaçlar ve taşlar bile buna şahitlik eder ve kâfirlerin İslâm'a dönmesine katkıda bulunurlar. Beyhakî, *Delâil'ün-Nübüvve* adlı eserinde develerin ve vahşî hayvanların o'nun önünde diz çöktüğünü; ceylan, kurt ve kertenkelelerin o'nun Allah'ın Elçisi olduğunu ilan ettiklerini; ve Peygamber'in parmakları arasından nasıl suların fışkırdığını anlatır. Elinde tuttuğu çakıl taşları o'nu överdi; bir evin kapı ve duvarları o'nun dualarına "âmin" derdi. Yürüdükçe etrafa hoş bir koku yayar ve başını geri çevirmeden arkasındaki yakınlarını görebilirdi.

Bu mucizelerden başka, bin kişinin tek bir koyunla nasıl doyurulduğu gibi, daha sonraki yıllar içinde süslenerek bugüne kadar gelmiş olan yemek mucizeleri de vardır. Hayber'de Yahudi bir kadının sofraya getirdiği zehirli koyun etinin öyküsü de çok sık anlatılır: Peygamber'in, "Bu kuzu budu bana zehirli olduğunu söyledi" demesinin, kuzu kızartmasının gerçekten dile geldiği şeklinde bir hikayeye kolayca dönüşmüş olması mümkündür. Muhammed'in yakınlarının o'nun abdest aldığı suyu ilaç yerine kullanmış olmaları, birçok güce sahip olan bir önderin yüceltilmesi açısından doğal karşılanmalıdır. Yine, yaraları iyileştirmek amacıyla içinde şifa gücü barındıran tükürüğünün ilaç niyetine kullanılması da doğaldır. Onun şifa dağıtma kudreti sadece insanlara değil, hayvanlara karşı da tesirliydi, örneğin hasta ve zayıf bir deveyi iyileştirdiği de nakledilmiştir.

Beyhakî tarafından anlatılan mucizeler içinde halka mal olanların dışında kalan bazı öyküler, teolog ve şairlerin hayal gücünü canlandırmaya devam etmiştir. Bu hikayelerde dinin ilkel

olan yönünün gösterildiğini kabul eden modern teologlar, gerçek İslâm'ı çarpıtmaları sebebiyle zararlı oldukları için bunları reddederler. Amerika'da eğitim görmüş olan Sindî bir halk edebiyatı yayıncısı bu iddiaya karşı şu yanıtı vermiştir: "Aşırılıklar ve mübalağalar yürekten yapıldığı için sevgili Peygamber'i tasvir ederken abartıya kaçmanın altında yatan psikolojik bir gerçek vardır."[26]

Hz. Peygamber'e isnad edilen bu basit mucizeler, aslında halkın Muhammed'e duyduğu sonsuz sevgiyi yansıtmaktadır. Erken ortaçağda İspanya'daki bir Arab ozan Peygamber'e yapılan çağrılar için bir model oluşturmuştur:

İnsanlara merhamet için gönderilen sen değil misin?
Taşların, kertenkele ve kurtların çölde konuştuğu sen değil misin?
Gökteki dolunayın uğruna ikiye ayrıldığı sen değil misin? vs.[27]

Hz. Peygamber'e duyulan derin ve içten sevginin bir göstergesi olarak inleyen palmiye kütüğünün [hannana] hikayesi de çok sık anlatılır:

Hz. Muhammed vaaz verirken bir palmiye kütüğüne dayanmayı âdet etmişti, daha sonra vaazlar için bir minber kurulunca artık bu kütüğe ihtiyaç kalmamıştı. Buna çok üzülen ve Peygamber'i özleyen ağaç kütüğü şikâyet etmeye başladı, çünkü Peygamber ile temas etmek ona canlı olduğu günleri hatırlatıyor ve teselli buluyordu.

"Biz sızlanan bir palmiye kütüğünden daha mı aşağı olmalıyız?" diye sorar Celâleddîn er-Rûmî; cansız ve ruhsuz bir odun

26 Dr. N. A. Baloch, *Muciza*, Haydarabad/Sind 1960, Giriş bölümü.

27 Nebhânî, I, 477 79.

parçası Peygamber'i özlerken, o'nun erdemlerine ve yüce konumuna hayran olan akıllı bir insan, ne kadar çok hasret duymak zorundadır!

Halk ozanları, kaçak bir avcı tarafından yakalanan ve yavruları açlıktan öleceği için Peygamber'e yalvaran ceylanın hikayesini de çok sevmiştir. Bu öykü, şairlerin acıklı kelimeler kullanarak zavallı hayvanı betimledikleri güzel bir tema olmuş; aynı mucizeyi işleyen on üç Sindî ozanından biri, tuzağa yakalanan hayvanın yakarmasını şöyle ifade etmiştir:

Ceylanın feryadını duydu ve yanına geldi,
"Neden yardım istiyorsun, ne oldu" diye sordu.
Ceylan, "Yavrularım çölde aç kaldı,
Bana yardım et Ahmed, bana kefil ol ki
Gidip yavrularıma süt verip geri geleyim!" dedi.
O yüce varlık, asil eliyle kapanı çözdü.
Ceylan aceleyle yavrularına koştu.
Kötü avcı geldi ve sordu Resûl'e:
"Ben avlanmaktan hoşlandığım için
Bu vahşeti yaptım.
Fakat sen kimsin? Nereden geliyorsun?
Adın nedir Âdem oğlu?
Ya ceylanı getir geri, ya da cevap ver hemen!"
Büyük bir sabırla doğruldu Peygamber:
"Muhammed Emin'im ben
Bak işte adım budur.
Ceylan söz verdi, geri dönecek sana
Ama ben kefilim ona,
Dönmezse eğer geri,
Koyarsın yerine beni!"

Yavruları ceylana olanları sorarlar, anne ceylan Peygamber'in kendisine nasıl kefil olduğunu anlatır. Yavrularla birlikte geri gelip Peygamber'in ayaklarına kapanarak öperler. Bunu gören avcı, ceylanı serbest bırakır.

Aynı söylencenin daha geç bir tarihe ait versiyonunda ise ceylan Peygamber'e şöyle seslenir:

Kevser senin için akıyor;
Benim memelerimde ise süt.
Bırak insanlar içsin kevseri
Ben yavrularıma sütümü vereceğim!

Ergin olmayan çocuklar da Muhammed'in peygamberliğine şehâdet ederlerdi. Peygamber'in ayakkabısını alıp götüren bir kartal, aslında bunu içinde zehirli bir yılan olduğu için yapar ve yılanı yukarıdan yere atarak öldürür. Hz. Muhammed'in yüzünü kuruladığı havlu ateşe atıldığında yanmaz, çünkü peygamberliğin nûruyla kaplanmıştır ve bu nur ateşten daha kuvvetlidir.

Cehennem ateşi de Peygamber'e, "Senin nurun benim ateşimi söndürür" dememiş midir?

Doğu memleketlerinde yağmurla ilgili bir mucizenin çok önemli olması tabiidir; uzun süren kuraklıklarda yağmur duasına çıkmak da İslâmî ibadetler içinde yer almıştır. Peygamber'in ilk defa yağmur duası yapan kişi olması da önemlidir; yağmura "rahmet" denmesinin de daha sonra Peygamber ile yağmur arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş olması normaldir. 16. yüzyılda Türk şairi Fuzûlî, su mucizelerinden esinlenerek Peygamber'e ithafen, içinde "su" kelimesinin kâfiye oluşturduğu sanatsal bir naat yazmış ve "onun iyiliğinin cehennemin ateşini söndüreceğini" ummuştur. Fuzûlî, uzun şiirini şu niyazla bitirir:

Peygamber'in yüzüne olan hasretinden kuruyan gözlerime uzlaşmanın [birleşmenin] kaynağı su versin.

Hz. Peygamber'in tasvirini yapan Hassan b. Sâbit'in de etkilendiği en eski ve en inanılır yemek mucizesi, hiç şüphe yok ki Ümmü Ma'bed'den nakledilendir:

Peygamber ve beraber olduğu kişiler et ve hurma satın almak için çölde Ümmü Ma'bed'e uğrarlar, fakat kadının satacak bir malı olmadığını görünce Muhammed onun elindeki tek koyuna işaret ederek sorar:
- Koyun süt veriyor mu?
Kadın cevap verir:
- Hayır. Sen benim için anamdan ve babamdan daha azizsin, ama hayvan çok zayıf olduğu için sütü yok.
Peygamber koyunu sağmak için kadından izin ister.
Kadın der ki:
- Eğer sütü olsaydı, ben onu çoktan sağmış olurdum.
Bunun üzerine Peygamber koyunu yanına çağırır ve eliyle hayvanın memesini sıvazlarken, Allah'a, kadın ve koyunu için dua eder. Bu duadan sonra koyunun memelerinden süt akmaya başlar. Süt o kadar boldur ki, Muhammed sütü toplamak için bir kap ister ve kap dolunca içmesi için kadına uzatır. Sonra yanındaki dostları doyuncaya kadar süt içerler, son olarak kendisi de içip kapta süt kalmayınca,
kabı tekrar sütle doldurur ve veda ederek oradan ayrılırlar.
Kısa bir süre sonra kadının kocası Ebû Ma'bed, sıskalıktan kemikleri sayılan birkaç koyununu otlatmaktan geri dönünce sütü görür ve şaşkınlık içinde karısına sorar:
- Evde başka süt veren hayvanımız bulunmadığına ve

bu koyun da gebe olmadığına göre bu sütü nereden buldun?

Kadın cevap verir:

- Doğru söylüyorsun, ama mübarek bir adam geldi buraya.

Sonra kadın olanları bir bir anlatır. Adam karısından, gelen kişiyi tarif etmesini isteyince Ümmü Ma'bed şöyle der:

- Gördüğüm adam çok temizdi, aydınlık bir yüzü vardı ve yakışıklıydı. Zayıflığı ve başının küçüklüğü o'nu çirkin göstermiyordu. Sevimli ve zarifti [nesîm ve vesîm], siyah gözlü ve kıvırcık kirpikliydi, sesi ince, boynu heybetli; sakalı ve kaşları gür bir adamdı. Sustuğu zaman vakarlı, konuştuğu zaman ihtişamlı olan bu adam, uzakta olduğunda insanlar içinde en güzel ve en parlak, yakına geldiğinde ise tatlı diliyle en tatlı ve en sevimli insan olarak görünüyordu..."[28]

Bu menkıbe, Peygamber tasvirleri için bir temel teşkil etmiş ve metin daha geç dönemlerdeki yazarlar tarafından aynen alınmış ve genişletilmiştir.

Bu gibi hikayelerde ilahî bir güç bulunduğuna ve anlatan kadar dinleyene de hayırlar getireceğine inanılırdı: Bir Sindî şair, Peygamber'in yılan menkıbesini anlatan şiirini Cuma akşamı okuyan herkesin kıyamet gününde sonsuz mükâfaatlara kavuşacağını vaat etmişti.

Müminler bu bilgilere veya Peygamber'i öven edebî eserlere vakıf olurlarsa Peygamber ile kişisel bir münasebet kurdukları hissine kapılıyorlardı. Peygamber'in Medine'de gömülü olduğunu biliyor, fakat Allah'ın yanında yaşamaya devam ettiğini ve her an her yerde olabileceğini hissediyorlardı. Ortaçağ mistiklerinin de söylediği gibi derviş ayinlerinde Muhammed'in adı zikredildiği ve salâvât getirildiği zaman Peygamber'in orada hazır olduğu duygusu hâkim oluyordu.

28 Beyhakî, I, s. 205 ve devamı.

Hz. Peygamber'in, kendisinin adını ananlara, kendisine salât ü selâm edenlere görüneceğine ve rüyalarına gireceğine inanılırdı. Rüyada görülen Peygamber sûretinin, İslâmî sofuluk içinde olağanüstü bir yeri vardır. Şeytanın, Peygamber'in kılığına bürünmesi asla mümkün olamayacağı için bu rüyaların gerçek olduğu kabul edilir. Rüyada Peygamber'i görmek müminlere teselli olur, hastalık ve iç sıkıntısına şifa verir, onların dinî veya gündelik hayattaki sorunlarını çözmeye yardımcı olur. Peygamber'in namaz kılarken ayaklarının ucunda durduğunu öğrenen bir sûfî, aynı şekilde namaz kılmayı deneyip de çok zor olduğu için başaramayınca, rüyasında Peygamber'i görmüş ve böyle namaz kılmanın sadece Peygamber'e mahsus olduğunu ve sıradan bir müminin o'nun gibi yapmasına gerek olmadığını öğrenmişti.

Hadislerin de bu rüyalar vasıtasıyla nakledilmesi mümkündü, fakat daha sonra –Veliyullah'ın da belirttiği gibi– bunlar yalnızca rüyayı görenler için bağlayıcı olabilirdi. Suyûtî'nin dindar bir kişiye dair naklettiği bilgide olduğu gibi, Peygamber'i hiç değilse bir defa rüyada görmenin mümkün olması, asırlar boyunca dindarlara teselli ve umut vermişti:

> *Bir gece Peygamber için bütün salât dualarını okuduktan sonra uyudum. Rüyamda bir odadaydım ve Peygamber'in kapıdan bana doğru geldiğini gördüm. Bütün oda o'nun nuruyla ışıl ışıl aydınlanmıştı. Sonra bana yaklaştı ve "Beni defalarca selâmlayan ağzını uzat ki öpeyim" dedi. Fakat terbiyem Peygamber'e ağzımı öptürmekten beni alıkoyduğu için başımı yana çevirdim ve o da yanağımdan öptü. Titreyerek uyandım ve yanımda yatan karım da uyandı. Bütün ev o'ndan yayılan misk kokusuyla dolmuştu ve öptüğü yanağımdaki misk kokusu sekiz gün gitmedi.*[29]

29 Attar, *Tezkiret'ül Evliyâ*, Reynold A. Nicholson yayını, Londra, Leiden 1911, cilt II, s. 127, İbn i Hafif Şirazi hk.

IV. PEYGAMBER'İN GÜNAHSIZLIĞI

Nübüvvet ilminin ayrı ve özel bir bölümünü, Peygamber'in 'ismet' [günahtan korunmuş olması] vasfı teşkil eder. İslâm felsefesine göre Allah, doğru ve hakiki vahiylerinin dış tesirlerle bulandırılıp lekelenmemesi için, peygamberlerini günah işlemekten ve yanılgıya düşmekten korur.

Bu kavramı doğru anlayabilmek için İslâm'daki peygamberlik öğretisinin özünü hatırlamak gerekir. Kur'ân'da, "her ümmet/toplum için bir peygamber olduğu" (bkz. Yûnus/47) ve yine, "her millete onun dilini konuşan bir elçi gönderildiği" (bkz. İbrâhîm/4) bildirilmiştir. İslâmî düşünceye göre Allah, Kendi varlığını daima bir elçi vasıtasıyla isbat etmiş ve Âdem peygamberden başlayarak Allah'ın iradesi doğrultusunda insanlığa ders vermek için sürekli olarak peygamberler gönderilmiştir. *Nebilerin* vazifesi, tabii ki dünyada yeni bir kanun ortaya koymak değildir; zira bu *resûllere* verilmiş bir görevdir. *Enbiyânın/nebilerin* sayısının bilinmemesine rağmen, şeriat sahibi *resûllerin/elçilerin* sayısı bilinmektedir. Kur'ân'da yalnızca 28 peygamberin ismi zikredilmiştir, ancak Kur'ân'da isimleri anılmasa da Müslümanlar, örneğin Çin veya Güney Amerika halklarını Allah yoluna davet maksadıyla ortaya

çıkmış olması muhtemel peygamberleri tanımaktan men edilmemiştir.

Peygamberler arasında genellikle beşinin ismi öne çıkartılmıştır; bunlar *uli'l-azm* [azim sahipleri] kategorisine giren peygamberler olup en başta da Muhammed bulunmaktadır, sonra sırasıyla –tek tanrıcılık inancını getiren ve bu dinlerin atası sayılan– İbrâhîm, Mûsâ, Îsâ ve Nûh gelmektedir. İbrâhîm peygamber Kur'ân'da, Muhammed'den sonraki en üstün konuma yerleştirilmiştir. İslâm uleması tarafından, Muhammed'in *halîlullah* mı [Allah'ın sadık ve güvenilir dostu mu], yoksa *habîbullah* mı [Allah'ın sevgilisi mi] olduğu hususunda uzun tartışmalar yapılmıştır. Daha geç dönemlerde mistiklerin Peygamber için ileri sürdükleri "habîbullah" sıfatı edebiyatta ve dindarlar arasında kabul görmüş ve yerleşmiştir. Dinî el kitaplarında Peygamber'in vasıfları kesin olarak belirlenmiştir. Ortaçağın sonlarında yazılmış olan ve genellikle herkes tarafından iyi tanınan dogmatik el kitabı *Senûsiye*'de bir Peygamber'in şu dört vasfa sahip olması kesinlikle şart koşulmuştur:

Peygamber dürüst olmalı; güvenilir olmalı; Allah'ın vahyini mutlaka yaymalı; aydınlık ve sarih bir akla sahip olmalıdır [*fetânet*].

Bir peygamberin yalancı, sadakatsiz ve aptal olması; Allah'ın tebliğlerini gizlemesi asla kabul edilemez. Bir peygamberin, insanlara mahsus ârızî zaaflara kapılması da –ihtimal dahilinde olmakla birlikte– kabul edilmeyen başka bir özelliktir.

İsmet [masumiyet/günahsızlık] öğretisi de bu tanımla bağlantılıdır, çünkü Kadı İyaz peygamberler hakkında genel olarak şunu ifade etmiştir:

Peygamberler, hem Allah tarafından korunmuşlar;
hem de kendi hür iradeleriyle ve
öğrenme yoluyla kendilerini korumuşlardır.

Bu tanımlama, özellikle diğer peygamberlerle mukayese kabul etmez bir biçimde Hz. Muhammed için geçerlidir.

İslâm'ın en erken dönemlerine ait olup da Hz. Peygamber'in günahsız olduğunu ileri süren resmî bir öğreti yoktur, fakat eski Kur'ân tefsirlerinde ve Hz. Peygamber'in yaşam öyküsünde o'nun ahlâkî kusurlardan âri olduğu eğilimi mevcuttur. Ancak, *O seni, yolunu kaybetmiş bulup da sana yol göstermedi mi?* (Duhâ/7) âyetinin doğru yorumlanması doğal olarak kolay olmamıştır. Erken dönem Kur'ân tefsircileri bu âyette, Muhammed'in Allah tarafından tek tanrıcılığa sevk edilmeden önce kendi halkının inancına bağlı olduğu yönünde bir işaret bulmuşlardı. Bundan dolayı, Muhammed'in göğsünün açılması ve temizlenmesine dair olan öyküden bu bağlamda alıntı yapılmasının sebebi de daha iyi anlaşılabilir.

Diğer taraftan, Muhammed'in çocukluğunda bile Mekkelilerin putlarından ve puta tapma ayinlerinden uzak durduğunu gösteren eğilimleri olduğu, İslâm'ın erken dönemlerinde bilinmekteydi. Arkadaşlarının oyunlarına katılmaz ve putlardan nefret ederdi. Mekke'nin üç tanrıçası Lat, Uzza ve Menat'ı, şefaatçiler olarak tanıması için şeytanın o'nun aklına girdiği yolundaki rivâyet üzerinde çok durulmuş; açıklanması ve tarihlendirilmesi zor olmuş ve yorumlanması hep ertelenmiştir.

Hz. Muhammed'in bağışlanmak için bizzat Allah'a yakardığını nakleden rivâyetler mevcuttur; Buharî'den alınan bir duada Peygamber şöyle yakarmaktadır:

Yâ Rabbi! Benden daha iyi bildiğin hatalarımı ve cehaletimi affet. Haddimi aştığım için beni bağışla. Allahım! Kasıtlı ya da kasıtsız işlediğim günahlarımı ve cehâletimi affet Şakalarımda kendini beğenmişlik yaptığım için beni bağışla, çünkü bunların hepsi bende mevcuttur.

Bu gibi duaların öncelikle müminlere örnek olması ve onların tevbe ederken okuyacakları dualar için model oluşturması istenmiştir. Endülüslü din bilgini İbn-i Hazm'ın miladî 11. yüzyılda söylediği gibi, "Peygamberlerin itaatsiz olmalarına müsaade edilseydi, bizim de itaatsizlik yapmamıza izin verilirdi; çünkü bizden Peygamber'in davranışlarını aynen uygulamamız beklendiğine göre inancımızın imansızlık ve yanılgı mı; ya da Peygamber'in fiiline uyarak itaatsizlik mi olduğunu bilemezdik."[1] Peygamber'in günahlardan arınmış olduğunu isbatlamak için bugün de egemen olan bu görüşe başvurulmaktadır, çünkü aslında o'na mal edilen mutlak itaat kavramı, ancak Peygamber her bakımdan hatasız ise ve hayatındaki en önemsiz detaylarda bile lekesiz bir örnek oluşturmuşsa bir anlam ifade eder.

Peygamberin mutlak günahsızlığını öneren felsefenin gelişmesinde Şii etkilerinin rol oynadığı anlaşılmaktadır; Muhammed'den yayılan ve kendi bedenini de aydınlatan nûru, o'nda mevcut bulunan nûranî vasıfların vücut bulması olarak kabul etmek mümkündür.

Bazı mezhepler, bir peygamberin büyük günahlar işlemesinin mümkün olduğunu, erken dönemlerdeki bazı yorumcular da peygamberlerin sadece küçük ve önemsiz günahlar işleyebileceğini kabul etmişlerdir. Büyük tarihçi ve tefsir bilgini Taberî (ö. 923 m.) Fetih sûresi'nin başlangıcını şöyle yorumlamıştır:

> *Muhakkak ki Biz sana bir feth-i mübîn açtık. Ta ki Allah geçmiş ve gelecek günahlarını mağfiret buyursun... (Fetih/1-2): Allah Peygamberine ihsan ettiği büyük zaferle tamamladığı lütfunun o'nda minnet uyandıracağını ve mağfiret istemek*

---

1 Andrae, s. 134. III. bölümün tamamı bu probleme ayrılmıştır. Max Horten de *Die religiöse Gedankenwelt der gebildeten Muslime* [Eğitimli Müslümanların Dinsel Düşünce Dünyası], (Halle 1916) isimli kitabında s. 108 111 arasında Mısırlı teolog el Becuri'nin eserine dayanarak aynı problemi işlemiştir. (ö. 1860)

için o'nu teşvik edeceğini bildiriyor. Bu niyazlar sayesinde Allah o'nun zaferden önce işlediği ve daha sonra işleyeceği günahlarını bağışlayacaktır... Aksi takdirde, daha sonraki Kur'ân sûrelerinde Allah'tan aldığı mağfiret buyruklarının da, ettiği duaların da hiçbir anlamı olmayacaktı.[2]

Taberî'nin yorumunun açık anlamı şudur: Taberî, Peygamber'in elde ettiği lütfun o'nu Allah'a daha çok yaklaştırdığından ve minnettarlığını pekiştirdiğinden emindir. Mistikler felsefelerinde sürekli yer verdikleri bu yorumun Peygamber'den daha çok her insanın kendi davranışıyla ilintili olduğunu düşünmüşlerdir.

Bazı yorumcular ve özellikle erken dönem Mutezile ekolü tarafından, Peygamber'in dikkatsizlikten kaynaklanan bazı önemsiz küçük günahları işleyebileceği; fakat bir peygamberin küçücük bir dikkatsizliğinin bile sıradan bir insanın büyük günahlarından daha ağır olduğu ve kabahatlerinin daha çok kınanacağı söylenmiştir. Geç dönem Mutezile ekolü ise bu görüşün aksine Peygamber'in ne dikkatsizlikten ne de unutkanlıktan ötürü günah işlemesinin mümkün olmadığı kanısındadır, çünkü katı bir ahlâkçılık üzerine kurulmuş olan ve Allah'ın mutlak adaletini temel/ilke/prensip [postulat] olarak kabul eden bu mezhebin, Peygamber'in herhangi bir şekilde günahkâr olmasına göz yumması mümkün değildi. Allah'ın bütün fiillerinde belirleyici ve düzenleyici olan 'yararlılık prensibine' göre O'nun mesajını iletenin de her türlü günahtan âri olması şarttır.

En önemli teologu/kelâm bilgini el-Bakillanî olan Eşarî mezhebi'nin eski temsilcileri ise daha farklı bir görüş ileri sürmüşlerdir: Kadı İyaz'ın bildirdiğine göre "Peygamber'in *ismet* vasfı, Allah'ın emirlerini tebliğ esnasında kasıtlı olarak yalan beyanlarda bulunmak, alçaklık, ağır ve ahlâksız suçlarla sınırlıdır."

2 Andrae, s. 139.

Felsefesinin mutlak merkezine Kur'ân'ı koyan Bakillanî'ye göre, Allah'ın vahyinin yanında, O'nun vahyini tebliğ eden kişi gölgede kalır.[3]

Yine bu düşünüre göre, Peygamber'in koyduğu ve uyulması gereken kurallar da vardır, ancak bunlar dinî sorunlarla ilgili olarak sarf ettiği veciz ifadelerden ibarettirler [ex cathedra-kürsü dışı] ve asla kendi yaşamı ve davranışlarıyla ilgili görüşlerini belirten beyanlar olamaz. Peygamber'in koyduğu kuralların, sadece dinî mâhiyette olanlarının uygulanması gerektiğini savunan bazı yenilikçi teologlara, Bakillanî'nin bu görüşünün daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Peygamber'in mutlak olarak günahsızlığını ileri süren öğreti, İslâm'da genel olarak yerleşmiştir. Buna bir örnek olarak Kadı İyaz'ın şu yazısını gösterebiliriz:

> *Tam bir fikir birliği içinde olan müminlerce de desteklendiği gibi, ilahî vahyi tebliğ ederken ve Allah hakkında insanları bilgilendirirken Hz. Peygamber'in; kasıtlı veya kasıtsız, öfkeli veya neşeli, sağlıklı veya hasta da olsa yanlış bir beyanda bulunmasının imkânsız olduğu kanaatimizde ısrar ediyoruz.*

Hz. Peygamber bir defa palmiyelerin döllenmesi gibi din dışı bir konuda yanılgıya düşmüş, fakat sonradan bu hatasını düzeltmişti.

Hiç şüphe yok ki, İslâm tasavvufunun, 'Peygamber'in mutlak günahsızlığı' öğretisinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Çok sık vurgulanan ve "kalbin bulutlanması"na ilişkin bir rivâyeti yorumlayan sûfîler, Peygamber'in sürekli değişen nûranî bir sis içinde gezindiğini ve bunun Allah yolunda giden bir gezginin yaşadığı değişken ruh durumuna işaret ettiğini söylemişlerdir.

---

3 Andrae, s. 117.

Mistiklerin nefis terbiyesinde kendilerine örnek aldıkları ve çok sevdikleri bir Hadiste ifade edildiğine göre, şeytana dair ve ruhun ilkel kısmını oluşturan doğal insanî dürtüler ve şehvet hakkında yöneltilen bir soruya Hz. Peygamber, "Esleme şeytânî" [benim şeytanım bana teslim oldu (veya Müslüman oldu) ve ben ne istersem onu yapıyor] cevap vermiştir.

Bu sözler, mükemmelliğe erişen bir insanın içgüdülerini ve dürtülerini dizginlemek sûretiyle, onları Allah'ı hoşnut edecek pozitif işlerde kullanmasının mümkün olduğu anlamına gelmektedir. "Daha büyük bir cihad" olan ve insanın hiç durmadan vermek zorunda olduğu bu kutsal savaş, ortaçağın mistikleri kadar İslâm'da modernleşme yanlısı olanlar için de bir model oluşturmuştur. Tabii ki, Muhammed'in en son peygamber ve "peygamberlerin mührü" olarak kendisinden önceki peygamberler hakkındaki düşünceleri ve tutumu da tartışmalara yol açmıştır. Tafdili, yani Hz. Muhammed'i diğer peygamberlerden daha üstün görmeyi yasaklayan bir Hadiste şöyle denmektedir:

Beni Yûnus'tan daha üstün görmeyin, peygamberler arasında mukayese yapmayın ve beni Mûsâ'ya tercih etmeyin.[4]

Fakat bu Hadisle eş zamanlı olan ve Peygamber'in kendisinden ne kadar emin olduğunu gösteren başka Hadislerin mevcut olduğu da bilinmektedir. Tirmizî, Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlere saygı göstermekten hiç vazgeçmeden şunları söylediğini bildirmektedir:

Ben Allah'ın Elçisiyim, ama bununla öğünmüyorum.
Kıyamet gününde şükran sancağını ben taşıyacağım;
şefaatçiler ve şefaati kabul edilenler arasında ben birinciyim.

4 Anrae, s. 245.

Cennetin kapısını ilk ben çalacağım. Allah bana cennetin kapısını açacak ve benimle birlikte müminlerden fakir olanları içeri kabul edecek. Demek ki eskiler ve onlardan sonra gelenlerin içinde en itibarlı olan benim.

Arab Hadis bilgini İbn-i Sa'd tarafından Muhammed için kullanılan, *seyyid el-mürselîn* [peygamberlerin en seçkini] sıfatı, Müslümanlar arasında kabul görmüş ve kalıcı olmuştur. Hanbelî mezhebinin yorumcusu İbn-i Kayyim el-Cevziye miladî 14. yüzyılda önemli bir prensip tesis etmiştir. Ona göre İslâm Peygamberi'nin mertebesinin Mûsâ'dan daha üstün olduğunda hiç şüphe yoktur, çünkü Mûsâ, yanan ağaçtan yükselen alevler karşısında korkup kaçmış ve Allah dağa tecelli edince bayılmıştı, fakat Muhammed Allah'la konuşabilmiş ve kendisini kaybetmemişti[5] (Mirac Yolculuğu bölümüne bakınız).

Şairler Hz. Peygamber'in üstünlüğünü en güzel biçimde nasıl ifade edeceklerini uzun uzadıya düşünmüşlerdi. 1100'lü yıllarda Afgan şairi Senâî aşağıdaki beyiti yazmıştır:

Sen de Mûsâ gibi divana çıktığın zaman,
Îsâ sana seslenecektir; arşın dördüncü katından:
"Hoş geldin Muhammed!"

Peygamberler arasında mukayese yaparken hiçbir şair, Hind-Moğol sarayındaki Örfi kadar ileri gitmemiştir; kendine has bir mübalağayla Örfi, Peygamber'e şöyle seslenir:

5 Joseph N. Bell, *Love Theories in later Hanbalite Islam* [Geç Dönem Hanbeli Mezhebinde Sevgi Teorileri], Albany 1979, s. 176 ve dev. Bu problemin ince bir analizi. Paul Nwyia, *Exegese coranique et langage mystique* [Kur'ân Tefsiri ve Mistik Dil], Beyrut 1970, s. 85 ve dev. karşılaştırın.

Îsâ bir sinek ise,
Senin sözün, Yaratıcımızın dükkanındaki tatlıdır.

Oysa ondan birkaç yüzyıl önce Hakani, ölümsüz peygamberler olan Îsâ ve İdris'in, Muhammed'in sofrasındaki yemeklerden arta kalanları görünce gökten yere indiklerini söylemişti. Bu ifadeyi, Mâide sûresi'nde bahsedilen Îsâ'nın muhteşem sofrasıyla bağlantılı olan söz dizimini tersine çevirerek yapmıştır.

Celâleddîn er-Rûmî, Hz. Peygamber'in üstün konumunu şu dizelerde daha şiirsel olarak ifade eder:

Îsâ Mûsâ'nın, Yûnus Yûsuf'un yoldaşı, Ahmed tek başınadır;
"Ben onlardan ayrıyım" diyerek.
Duygu ve düşüncelerin deryası sevgidir,
O denizin içinde herkes bir balığa benzer:
Bak, Ahmed ise denizdeki incidir!

Miladî 13. yüzyılda Irakî'nin, Hz. Peygamber için yazdığı mısralar herkesin manevî ortak malı olmuştur:

Îsâ'nın soluğunda o'nun asil nefesi vardı
Ve o'nun çehresindeki mumdandı,
Mûsâ'nın ateşinin parlaklığı.

Irakî gibi sayısız şair, daha önceki bütün peygamberlerde Muhammed'in ihtişamından sadece bir parçanın yaşadığına işaret etmişlerdir:

Âdem'i Allah seçti, Mûsâ Allah'la konuştu,
Îsâ Allah'ın rûhudur.
Ama sen,
Sen farklısın!

Bu görüşe doğal olarak dualar da katılmıştır; ed-Dirini, Peygamber'i şöyle tasvir eder:

Âdem o'nu tanıdı ve o'nun vasıtasıyla ricacı oldu. Muhammed de bütün peygamberlerin sözcüsü oldu. O Âdem'den saflığı ve Nûh'tan şikâyeti aldı. Muhammed'in öğretisinin bir parçasında İdris'in hikmeti mevcuttur. Kendinden geçtiği zaman yaşadıklarının içinde Ya'kûb'un büyük acısı; hayale daldığı zaman erdiği sırlarda Eyyûb'un sabrı vardır. Onun göğsünde Dâvûd'un gözyaşları saklıdır. Rûhu, Süleymân'ın bütün hazinelerinden daha zengindir. Allah ve Âdem arasındaki dostluğu kendi içine kattı. "Allah'ın konuştuğu" Mûsâ'dan konuşma tecrübesini aldı; o en yüce krallardan daha yüceydi. Güneş aydan ve okyanus su damlalarından nasıl daha üstünse, o da bütün peygamberlerden daha yücedir.[6]

Sindî mutasavvıf Girhori 18. yüzyılda Kevser sûresi'ne nazire olarak muhteşem Peygamber methiyesini yazmıştır. Bütün emelleri Muhammed'in özüne ve aslına varmak olan ve Peygamber'in geçirdiği merhalelerde durmaksızın gezinen mistiklerin hayalinde ve aynı zamanda Muhammed'in en büyük peygamber olduğu hususunda hiç kuşku duymayan sade Müslümanların gösterişten uzak imanında yaşayan bu fikirler Girhori'nin şiirine de yansımıştır.

19. asrın sonuna doğru Emir Minai, salât dileklerini Peygamber'e,

Allah'ın rahmet ve inâyeti,
Mûsâ ve Îsâ'nın önderi üzerine olsun

6 Padwick, s. 170.

diyerek gönderirken, diğer Hintli şair İsmâîl Mirasi de şöyle demektedir:

Allah'ın İbrâhîm vasıtasıyla gösterdiği ne ise,
ve O'nun Îsâ ile ilettiği mutlu mesajının içinde ne varsa,
Hepsi Ahmed'in görüntüsüydü!

Din ve fıkıh âlimlerinin kanaatine göre Peygamber'in yüce ve eşsiz konumunu her türlü hakaret ve aşağılamadan korumak gerekiyordu. Özellikle batıdaki İslâm ülkelerinde Allah'ın Elçisi'ne borçlu olunan hürmetin olağanüstü katı ve sıkı olması gerektiği anlayışı hâkimdi.

Kadı İyaz gibi dinî edebiyatın temsilcileri, krallar ve soylular için yazdıkları din dışı methiyelerde şahısları Hz. Peygamber'le mukayese etmenin yakışıksız bir davranış olduğunu ifade ederken haklıydılar. Onların yaptığı bu uyarı daha geç dönemlerde Fars edebiyatı yazarları tarafından hiç dikkate alınmamıştır; Acem şairler Muhammed adını taşıyan bir kişi için bir methiye yazmak isteyip de kullandıkları övgü sözcükleri yetersiz kalınca, o şahsın Peygamber'e benzediğini ima etmek cüretini gösteriyorlardı. Klasik tutucu ekol ise Peygamber'in adının kullanılmasını –bu ismin içinde mukaddes bir güç bulunduğu için– tehlikeli buluyor ve bunun Peygamber'e hakarete ve küfre kadar varacağı endişesini duyuyorlardı. Peygamber'e hakaret etmenin İslâm'dan kopmakla eşdeğer olduğunu, miladî 767'de ölen Iraklı fakih Ebû Hanife çok evvelden söylemişti; Kelime-i şehâdette adını söylediğiniz birini aşağılamak nasıl mümkün olabilirdi? Böyle bir günah işleyen kimseden İslâm'a dönmesi istenirdi, bunu kabul etmediği takdirde cezası ölümdü. Diğer otoriteler ise bu kişilere hiçbir nedamet fırsatı tanımadan derhal ölüm cezasına çarptırılmalarını

isteyecek kadar ileri gidiyorlardı. İslâm tarihinde bu gerekçelere dayanarak Peygamber'e küfredilmesine karşılık verilen idam cezaları hiç de azımsanmayacak boyuttaydı. Ortaçağın büyük reformist âlimlerinden olan İbn-i Teymiyye dahi peygamberlik kültündeki bazı aşırılıklara karşı çıkınca, Peygamber'e, icap ettiğinden daha az saygı göstermekle suçlanmış ve ağır bir cezaya mahkûm edilmişti!

Durum *Ehl-i Kitab* mensupları için daha karmaşıktı. Bunlar; Yahudiler, Hıristiyanlar, Zerdüştler ve Sabiiler gibi kendilerine kitap gönderilmiş olan, belli bir vergi ve anlaşma karşılığında Müslümanların koruması altında yaşayan dinî cemaatlerdi. Hindistan'daki Hindular da aynı korumadan yararlanırdı. Bir Hıristiyan, Muhammed'in kendi diniyle bir ilgisinin olmadığını söyleyebilirdi; fakat Peygamber'i aşağılayıcı bir söz sarf ettiği zaman hukukçular tarafından korunma anlaşması feshedilir ve ancak Müslümanlığı kabul ettiği takdirde canını kurtarabilirdi. Bu yüzden özellikle ortaçağ İspanya'sında şehitlik mertebesine ermek isteyen Hıristiyanlar bazan maksatlı olarak Peygamber'e hakaret edip arzuladıkları ölüme giderlerdi.

Hz. Peygamber'in hakaret ve aşağılamalar karşısında kendisinin nasıl bir tepki verdiğini nakleden bilgiler çelişkilidir. Bazı bilgilerden bunları yüce gönüllülük ve yumuşaklıkla karşıladığını, bazılarından da sert tepkiler gösterdiğini öğreniyoruz. Miladî 1328'de ölen büyük militan din bilgini İbn-i Teymiyye'nin "Peygamber'e küfredenlere çekilen kılıç" anlamına gelen eseri *es-Sârim el-Maslûl alâ Şâtim er-Resûl* ve ondan kısa bir zaman sonra es-Subkî tarafından yazılan benzer bir eser buna bir örnektir. Bu problemin hâlâ canlı olduğunu Hindistan'da 1920'nin sonuna doğru bir Hindu'nun yazdığı, *Rangela Resûl* [Zevk Düşkünü Peygamber] isimli kitap göstermiştir. Kitabın yazarı bir süre

sonra Peygamber'e yapılan hakareti içlerine sindiremediklerini söyleyen iki Müslüman genç tarafından öldürülmüştü. Katiller cinâyet suçundan hüküm giymişler, fakat Hintli Müslümanların onlara duyduğu sempati eksilmeden devam etmişti.[7] 1935 yılında İkbal, başka bir münasebetle Peygamber'i karalamaya karşı verilen cezalar konusunda bilgi almak istediği zaman, bu nedenle idam cezası verilmesinin mümkün olduğunu öğrendi. Ve yine 1950'li yıllarda Türk basınında Peygamber'e hakaret ile ilgili olarak büyük ve kapsamlı tartışmalar yapılmıştı.

7 Şayeste S. İkramullah, *From Purdah to Parliament* [Perdeden Parlamentoya], Londra 1964, s. 46.

V. PEYGAMBER'İN İSİMLERİ

Bir insanın isminin içinde özel bir güç saklıdır ve kişi ile adı arasında esrarengiz bir bağ vardır: Bir insanın adını bilmek demek onun özünü, karakterini tanımak demektir. İnsan mükemmel ve mübarek bir kişi ise isminde de kutsal bir vasıf bulunur ve bu kutsiyetin aynı adı taşıyan diğer insanlara da geçmesi mümkündür.

Bu sebeplerden ötürü Müslümanlar, Peygamber'in isminde bir hayır olduğuna inanmıştır.

Asırlar boyunca Yûnus Emre'nin dizeleri dillerde dolaşmıştır:

Mahşer gününde bizim için sen şefaat et,
İsmi güzel, kendi güzel Muhammed!
Allah senin sözlerini dinler,
İsmi güzel, kendi güzel Muhammed!

Hassan b. Sâbit'e isnad edilen ve Kadı İyaz tarafından da alıntı yapılan, Peygamber'in bütün isim spekülasyonunun temelini teşkil etmiş olan şiirde Peygamber'in *Muhammed* ve *Mahmûd* isimleri arasındaki münasebete işaret edilmektedir:

Allah o'na hürmeten Kendi isminin bir parçasını ayırdı,
Böylece arşın efendisinin adı Mahmûd,
ve o'nun adı Muhammed oldu.[1]

Muhammed ve *Mahmûd* kelimeleri, "övmek, şükretmek" anlamına gelen Arabça *hamd* fiilinden türetilmiştir. *Muhammed*, "pek çok kez övülmüş, kendisine hamd ü sena edilmiş olan" anlamına; *Mahmûd* ise "övülmüş, övgüye değer" anlamına gelir. Kur'ân'ın ilk sûresi (olan Fâtiha sûresi), *el-Hamdülillah* [Allah'a hamd olsun] sözleriyle başlar. Peygamber'in adı ile ilahî tamlamanın arasındaki bu ilişki, özellikle mistikler tarafından seve seve vurgulanmış ve isimler arasındaki bu münasebetten karmaşık sistemler oluşturulmuştur.

Daha miladî 9. asırda ed-Dârimî, Peygamber Hadisleri seçkisine şu girişi yapmıştı:

Onun adı Muhammed ve Ahmed'dir, o'nun ümmeti hamd edenlerdir [ehl'ül-hamd]. O dualarına, ümmeti de ibadetine bu hamd ü sena ile başlar. Allah'ın huzurunda saklanan levhada, halifelerin ve yardımcıların Kur'ân'ı yazıya geçirirken Allah'a hamd ederek başlamaları gerektiği ("Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun" diyerek) yazılmıştı. Mahşer gününde şükran sancağı o'nun elinde olacaktır. Allah'ın önünde dize gelip bizler için şefaatte bulunduğu ve şefaati kabul edildiği zaman o, Allah tarafından bildirilecek yeni bir ilahî ile Rabbine şükredecektir, çünkü cennette hamd ü sena edecek olan ilk kişi o'dur. Orada ayağa kalktığı zaman müslimler ve gayr-i müslimler, birinciler ve sonuncular o'nu övecek, şükranın bütün çeşitleri bir araya getirilip o'na sunulacaktır.[2]

---

1 Hassan b. Sâbit, *Divan* No. 152; Karş. Andrae, s. 272 76.

2 Padwick, s. 75.

Bu demektir ki, Muhammed isminin içinde dahi gelecekte o'na nasip olacak bütün övgü mevcuttur. Mistik bir kitapta söylendiği gibi, Muhammed ilk yaratılan ve cennette de duyulacak olan bir isimdir:

Âdem o'na, Muhammed ismiyle hitap etti ve şefaatini istedi. Havva'nın düğününde Muhammed'in adına salât duaları okundu... Îsâ o'nu cennette bu isimle çağıracak ve şefaati için ricacı olacak. Cebrâîl mirac yolculuğunda ve her zaman o'na bu isimle hitap etti. İbrâhîm de mirac sırasında o'na bu isimle seslendi. Dağların meleği de o'nu bu isimle çağırdı. Ölüm meleği rûhunu cennete taşırken ağlayarak ve "Ah, çok üzgünüm Muhammed!" diyerek bu ismi söyledi. Cennetin bekçisi o'na cennetin kapısını açarken bu isimle hitap etti...[3]

Hz. Peygamber'in isminin içinde bulunan dört harften her birinin ayrı bir kelimeyi çağrıştırdığı ve bunların da o'nun vasıflarını açıklayan bir anlam ifade ettiği kabul edilir:

Mim=mâcit [şeref ve şan sahibi] , *Ha*=rahmet, *Mim*=mülk [hükümranlık] ve *Dal*=devam.[4] Şu sözlerin bizzat Hz. Peygamber tarafından söylendiğine inanılmaktadır:

Allah'ın beni Kureyş'in küfür ve lanetinden nasıl koruduğuna hayret etmiyor musunuz? Onlar benim kınanması gereken birisi olduğumu düşündükleri için beni aşağılıyor ve bana beddua ediyorlar. Ama ben 'kınanacak' değil 'övülmeye lâyık' birisiyim, ben Muhammedim.

3 Padwick, s. 43

4 Beyhakî, s. 121 ve dev.

Eski bir Hadiste de Hz. Muhammed öbür isimlerini bildirmiştir. Bunlar yine *hamd* kökünden türemiş olan *Ahmed, el-Mâhi* [Allah'a imansızlığı yok etmekte yardımcı olan], *el-Hâşir* [mahşer gününde insanların dirilip ayaklarına kapanacağı kişi], ve son olarak da *el-Âkıb*'dır (bu isim, son peygamber olması ve o'ndan sonra peygamber gelmeyecek olması hasebiyle verilmiştir).[5]

Hz. Peygamber'in isimleri arasında en önemli olanı *Ahmed*'dir, çünkü Kur'ân'da (–Îsâ'nın dilinden–) Allah'ın, Ahmed [en çok övülmeye lâyık] isminde bir peygamber göndereceği belirtilmiştir (bkz. Saff/6). Bu âyet Müslümanlar tarafından ilk yıllardan itibaren Yuhanna İncili'nde vaat edilen *perikletos* olarak okunan ve daha sonra "en çok övülmüş olan" olarak anlaşılan 'paraklet'e [Îsâ'nın haber verdiği ve eserini tamamlayacak olan kutsal ruh] dair bir işaret olarak görülmüştür. Celâleddîn er-Rûmî, *Mesnevî*'sinin giriş bölümünde bazı Hıristiyanların İncil'deki Ahmed adını öptüklerini ve bu isimdeki koruyucu etki sayesinde takip edilmeye karşı korunduklarını yazmıştır. Ahmed, aynı zamanda Muhammed'in semavî ismi olarak da nitelenmiş ve bu isim, gerçeği çok aşan, geniş bir mistik spekülasyona da yol açmıştır. İbn-i İshâk, güvenilir bir insan olduğu için Muhammed'e daha gençlik yıllarında arkadaşları tarafından *el-Emin* adının verildiğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber'in bizzat saydığı isimlerinin yanına zaman içinde Kur'ân'da veya Hadislerde bulunan başka adlar da ilave olunmuştur. Doğrudan Kur'ân'dan alınan isimler *Muhammed, Ahmed, Abdullah* [Allah'ın kulu] veya *Abdihî* [O'nun kulu] (İsrâ/1) olup, daha sonra bu adlara Tâ-Hâ ve Yâ-Sîn sûrelerinin başındaki gizemli *tâ-hâ* ve *yâ-sîn* harfleri eklenmiştir. Aslında Tâ-Hâ sûresi, *Tâ-Hâ. Biz Kur'ân'ı sana bedbaht olman için indirmedik* diye başlar; ve Kur'ân'ın kalbi diye nitelendirilen Yâ-Sîn

5 Horten, s. 15 ve dev., Padwick, s. 139.

sûresi'nin başlangıcında yer alan ve "ey insan" diye yorumlanan *Yâ-Sîn* harfleriyle Hz. Muhammed'e hitap edildiği kabul edilmiştir. Böylece, aslında birer harf olan Tâ-Hâ ve Yâ-Sîn, erkek isimleri olmuştur; bugün dahi Hintli kavvallar [mistik şarkılar ve Peygamber ile din ulularını için övgü şarkıları söyleyenler] tarafından Peygamber isimlerinin sırrına adanan bir ilahînin sözlerinde bu isimler okunmaktadır:

Allah sana Kur'ân'da muhteşem isimler verdi,
Kâh "Tâ-Hâ" dedi sana; kâh "Yâ-Sîn"...

Daha geç yıllarda, Mümin, Fussilet, Şurâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sûrelerinin başlangıcında yer alan *ha-mim* harfleri de *habîbî Muhammed* [sevgilim Muhammed] olarak yorumlanmıştır. Sebe/28 âyetinde Peygamber, *beşîr* [sevindirici haber getiren, müjdeci] ve *nezîr* [korkutucu, uyarıcı] olarak tanımlanmıştır. Bu kavramlara erkek isimleri olarak çok sık rastlanır. Yine Peygamber için, *sirâcen-münîren* [ışık saçan meşale] (Ahzâb/46) ifadesi kullanılmıştır; bunlardan *sirâc*'ın, örneğin Sirâc'üd-Dîn ve Sirâc'ul-İslâm gibi daha çok bileşik isimlerde kullanılması yaygındır. *Münîr* ise daha ziyade tek olarak veya başka isimlerle birlikte, en sık olarak da Ahmed ile beraber kullanılır. Peygamber çoğunlukla *el-Mustafâ* [seçkin], daha seyrek olarak da *el-Mücteba* [seçilmiş olan] isimleriyle anılır. Her ikisinin de erkek ismi olarak kullanılması çok yaygındır. *Müddessir* [giyinmiş, örtünmüş olan] ve *müzzemmil* [bürünmüş olan] ifadeleri, Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinde Peygamber'e hitap için kullanılmıştır ve daha çok Hindistan'da tercih edilen erkek isimleridir.

Ortaçağın sonuna doğru, tarih bilgini Safedi, içinde Peygamber'in isimlerini saydığı uzun bir şiir yazmıştı. Bundan hemen sonra Peygamber için 99 isim daha keşfedildi, bunlar

esma-i hüsnâ olarak bilinen Allah'ın en güzel 99 ismi ile benzerlik arz eden, fakat *esma-i şerîfe* [asil isimler] olarak tanımlanan adlardır. Bu isimlerin arkasından her zaman "Allah'ın rahmeti ve selâmeti o'nun üzerine olsun" sözleriyle dua edilmesi âdet olmuştur. Peygamber'in bu isimleri arasında aslında Allah'a ait olan, fakat aktarılan Hadislere göre Allah'ın lütfunun özel bir işareti olarak Hz. Peygamber'e ihsan olunan iki sıfat vardır; bunlar *er-raûf* [anlayışlı, yumuşak, insaflı] ve *er-rahîm*'dir [merhametlidir]. Peygamber'in 99 ismi, genellikle dua kitaplarının sonunda; Allah'ın isimleri ise kitapların ilk sayfalarında bulunur.

Ancak 99 isim de yeterli olmamış, kısa bir zaman içinde bu sayı 201'e çıkmış ve hatta daha sonra 1.000'e ulaşmıştır. Halkın inancına göre Peygamber, kâinatın her alanında özel bir sıfata sahiptir. Balıklara göre o, "Abd'ul-Kuddûs" [çok aziz olan Allah'ın kulu]; kuşlar için "Abd'ul-Gaffâr" [bağışlaması çok olan Allah'ın kulu], yabanî hayvanlar için "Abd'us-Selâm" [barışı sağlayan Allah'ın kulu], iblisler için "Abd'ul-Kahhâr"dır [kahrı çok olan Allah'ın kulu]...

Şairler de Hz. Peygamber için yeni sıfatların yaratılmasında etkili olmuştur. Peygamber'in kısır koyununu sağdığı Ümmü Ma'bed'le ilgili haberde Muhammed için *nesîm* ve *vesîm* [zarif ve sevimli] sıfatları kullanılmıştı. Muladî 13. yüzyılda Sa'di meşhur naatı *Bostan*'ın başlangıcında bu sıfatlarla kafiyeli olan *cesîm* ve *kasîm* [biçimli ve asil] kavramlarını bunlara ekleyerek sıfatların manasını güçlendirmişti. Daha sonra bu kavramlar tek başına veya bileşik olarak İslâmî isimler listesinde yerini almıştır.

Her Arab gibi Muhammed'in de bir künyesi vardı, bu künyeler o kişinin kimin babası olduğunu gösteren bir isimdir. Muhammed'in künyesi de Ebu'l-Kâsım'dır. Bir erkek çocuğunun, Peygamber'in hem ismini hem de künyesini alması üzerinde çok durulmuş ve bunun mahzurlu olduğuna karar verilmişti. Daha sonra, özellikle Arab dünyası dışında Peygamber'i,

örneğin Kureyşî, –büyükbabasının adı Abd'ul-Muttalib olduğu için– Muttalibî; Hâşimî, Mekkî veya Medenî gibi kökeni ile birlikte anmak, ya da sadece Arab demek adet olmuştur.

Hz. Muhammed'in isminde ilahî bir kuvvet olduğu için, her erkek çocuğuna o'nun ismi veya ondan türetilmiş isimlerden biri verilmeliydi. Şiilerin altıncı İmamı Ca'fer es-Sâdık'tan alınan bir Hadiste, hesap gününde Allah'ın, "Muhammed ismini taşıyanlar ayağa kalksın ve cennete girsin" diye sesleneceği bildirilmiştir. Fas'ta yaşayan bir inanca göre ise, "eğer bir evde veya çadırda Muhammed isimli birisi yaşıyorsa, melekler de oraya gelir ve kara bir köpek, çalgıcılar ve köçekler onları kaçırana kadar da orada kalırlar."[6]

Muhammed isimli oğlu ölümcül hasta iken yazdığı dokunaklı şiirde 11. yüzyıl Arab naat şairi el-Burai, Peygamber'in adındaki kutsal güce duyulan inancı göstermiştir.

Ulu şefaatçiye yakaran ozan şiirine şu mısralarla son verir:

Senin adını taşıyan oğlum
çok acı çekmekte!
Onun yanaklarını ıslatan gözyaşlarına
acı ve yardım et![7]

Bu duadan sonra çocuk iyileşir.

Bürde'nin yazarı Busirî de adı dolayısıyla Peygamber ile arasındaki himaye ilişkisini dile getirmiştir:

---

6 August Fischer,"Vergöttlichung und Tabuisierung der Namen Muhammeds" [Muhammed'in İsimlerinin Tanrılaştırılması ve Tabulaştırılması], R. Hartmann ve H. Scheel tarafından yay. *Beitraege zur Arabistik, Semitistik und Islamkunde* [Arab, Yahudi ve İslâm Bilimleri Hakkında Makaleler] adlı derlemeden alınmış tır.

7 Nebhânî, III, 232 ve el Bürai'nin Andrae tarafından yapılan şiir tercümeleri, s. 337, 389.

Bana Muhammed adını verdikleri için
Peygamber beni korumakla mükelleftir de,
Bütün mahlûkatı korumakla yükümlü olması
acaba o'nun için yeterli midir?

Buna benzer örneklere Fars, Türk ve Hint geleneğinde de rastlanmaktadır.

Ancak, müminler Peygamber'in adının bu kadar sık kullanılmasının, o'nun kutsallığını bozacağından korkmakta haklıydılar; çünkü bu âdet çok eskiye, İslâm'ın ilk yıllarına kadar uzanıyordu. Müslümanlar doğan çocuklarına diğer peygamberlerin isimlerini de veriyordu, ancak Muhammed isimli çocukların anababaları tarafından azarlanmasına veya Muhammed adı taşıyan bir adama yalancı denmesine izin verilmesi mümkün müydü? Bu sorunu çözmek için Peygamber'in adına, *Seyyidinâ* veya *Sîdi* [Efendimiz veya Efendi] gibi hürmet ifade eden başka bir isim eklendi veya ismiyle birlikte salât ü selâm okundu. Bulunan başka bir çare de *Mhmd*'den oluşan sessiz harf gurubuna farklı sesliler eklenerek her ülkede yeni isimler türetilmesiydi. Muhammed'in yerini Fas'ta Mihammed veya Moh gibi değişik biçimler aldı. Türkiye'de ise Mehmet isminin din dışı olarak kullanılması yerleşti, böylece Muhammed ismi de sadece Peygamber'e münhasır kaldı. Bulunan başka bir çözüm yolu da Muhammed'in yanında ikinci bir isim varsa, Muhammed'i kısaltarak kısaca M harfiyle belirtmekti (Mim Kemal örneğinde olduğu gibi bu harf Mim olarak okunuyor ve Mustafâ için de kullanılıyordu). Hattâ Bektaşi tarikatında *mim duası* diye bir dua da geliştirilmişti.

Şairler ve mistikler aslında Peygamber'in temiz adını telaffuz etmeye lâyık olmadıklarının daima bilincindeydiler. 16. yüzyıl sonu şairlerinden Örfi'nin dizeleri bu duyguyu ifade etmektedir:

Ağzımı binlerce kere gül suyu ve miskle yıkasam da
Senin adını anmak en büyük terbiyesizlik olurdu.

1869'da ölen Gâlib, Peygamber'e ithaf ettiği muhteşem kasidesinde, kendisini bir günahkâr kabul ettiği için Allah'ın kutsadığı Peygamber'e hitap etmekten sakınarak, "edepli davranmayı" seçer. İslâm'ın ilk yıllarında da, insanların prototipi olan Âdem'in de Muhammed'in adından yaratıldığına dair bir isim spekülasyonu yapılmıştı. Arab alfabesindeki harflere benzetilerek Âdem'in başı yuvarlak *mim*, eli *he*, gövdesi yine *mim* ve gövdesinin aşağı kısmı bir *dal* olarak tasvir edilmişti; buna göre, bütün insanlık da Hz. Peygamber'in isminden yaratılmış oluyordu. Muhammed ismi namazda secdeye varan bir insanın aldığı şekli ifade eden bir diyagram olarak da yorumlanmıştı:

Kabala benzeri yorumlarla 'Muhammed' isminin içinde peygamberlik şerefine ermiş 313 peygamberin ve bir evliyanın adının bulunduğu ortaya çıkarılmıştı. Daha da ileri giderek, Âdem'in Muhammed'in adını her yerde yazılı olarak gördüğü ileri sürülmüştür, ki bu düşünce İndus vâdisindeki halk edebiyatı üzerinde bile etkili olmuştur:

Arşın ve surların üzerinde Muhammed
Mantra [sihirli söz] olarak yazılıdır,
Ağaçlarda ve yapraklarda Muhammed
Mantra olarak yazılıdır.

Hz. Muhammed'in isimleri üzerinde yapılan diğer spekülasyonların sorumluluğunu, miladî 1220 yılında ölen büyük Fars şairi Feridüddîn Attar'a yüklemek mümkündür. *Musibetnâme* adlı eserinde, her iki dünyanın da Muhammed ismindeki iki *mim*'den yaratıldığını, *âlem* kelimesinde tek bir *mim* olduğu için

MHMD içindeki *mim*'lerin her iki dünyaya tekabül etmesi gerektiğini iddia etmiştir. Attar, daha geç yıllarda doğu İslâm'ındaki tasavvufun gelişmesinde çok önem kazanan bir Hadis-i Kudsî'yi; *Ene Ahmed bilâ mîm* [Ben içinde *mim* olmayan Ahmed'im (yani, Ahad'ım/Tek'im –*Ahmed* kelimesindeki *mim* harfi çıkarıldığında *Ahmed* kelimesi *Ahad* kelimesine dönüşür, ki bu da, *Allah*'a işaret eder–)] cümlesini de ima etmiştir.

İran kültürünün etkisinde kalan İslâm dünyasında bu kadar sık kullanılan başka bir Hadis-i Kudsî'ye rastlanmaz; bu Hadis-i Kudsî aslında tek bir harf farkıyla Ahmed'in Muhammed'e eşit olduğunu, fakat Ahad/Tek olan Allah'tan ayrı olduğunu isbat etmektedir. Arabların sayı sisteminde [ebcet hesabında] *mim* harfi'nin değeri 40'tır; bu sayı aynı zamanda derin acının, sabrın ve olgunlaşmanın da sembolüdür (İsrail toplumu ve Îsâ 40 yıl çölde kalmıştır; 40 günlük oruç ve dervişlerin 40 gün süren çileleri vs. buna birer örnektir). İslâm'da '40' sayısı, aynı zamanda insanın Allah'tan uzaklaştıktan sonra tekrar O'na ulaşmak için kat etmek zorunda olduğu 40 merhaleyi de sembolize etmektedir. Attar bu fikirleri *Musibetnâme*'sine almış ve derviş adaylarının çilesiyle aralarındaki ilişkiye işaret etmiştir. *Ahad* ve *Ahmed* arasındaki bu *mim* bütün bu sırları gösterdiği için Pencaplı bir şair bu harfe, Ahad/Tek olan Allah'ın bütün insanlara örnek olarak Muhammed'i yaratırken sarındığı "insanlığın şalı" adını vermiştir. Mevlanâ Celâleddîn er-Rûmî *Fîhi Mâ Fîh* adlı mensur eserinde şunları söyler:

> *Mükemmelliğe giden yolda yapılan her ilave bir eksikliği gösterir. Ahad mükemmeldir, ve Ahmed henüz mükemmellik durumunda değildir. Mutlak mükemmellik için mim'i uzaklaştırmak gerekir.*

Muhsin Kakoravi gibi, Ahmed'i dilinde ve mim'i olmayan Ahmed'in [ahad'ın/tek'in=Allah'ın] sırrını yüreğinde taşıyan pek çok şair de bu düşünceye katılmıştır:

Özbek Hanı Şeybanî gibi Urdu dilinin modern yazarları, Türk halk ozanları, Pencap mistikleri ve Fars saray şairleri de bu ilahî ismi severek kullanırlar. Sindî mutasavvıf Abdullatif bu sözden alıntı yaparken, zarif Delhili şair Mirza Gâlib kelime oyununu daha da ileri götürmüştür: "(*Mim*'i olmayan) *Ahmed*'den ibaret olan *Ahad*'dan, Allah'nın ahadiyetini/birliğini gösteren *elif* harfi de çıkarıldığı zaman, sayı değerleri ebcet hesabına göre 8 ve 4 olan *he* ile *dal* kalır, toplamları 12 olduğuna göre bu iki harf Şii mezhebindeki 12 imama tekabül eder." Böylece Ahmed ismi kullanılarak tam bir teolojik kısaltma yapılmıştır![8]

Daha sonra, *Ene 'arab bilâ 'ayn* [Ben *'ayn*'ı olmayan bir Arabım] Hadîs-i Kudsî'si bulunmuş, fakat bu söz diziminde gizemli '40'ı gösteren zeki bir açıklama yapılamadığı için bu ifade yaygın olarak kullanılmamıştır (*'ayn* hem *'Arab* kelimesinin birinci harfidir, hem de "göz" ve "öz" anlamına gelmektedir; *'Arab* kelimesinin ilk harfi çıkartılırsa, geriye *Rabb,* yani "Allah" kalacaktır).

Özellikle Hintli Müslümanlar Muhammed'in adındaki *mim* harfinin sırlarıyla meşgul olmaktan hiç vazgeçmemişlerdir. Mistik bir yenilikçi olan Ahmed Sirhindî, 17. yüzyılın başında reform mahiyetinde olan yeni bir teori geliştirmişti. İslâmî takvime göre Ahmed Sirhindî'nin doğduğu birinci bin yılın dönümünde, Muhammed ismindeki birinci *mim elif*e dönüşmüş olmalıydı: *Muhammed'den Ahmed* olmuş, yani "dünya"yı gösteren *mim* harfinin yerini Allah'ın işareti olan *elif* almıştı. O halde kendi adı

8 A. Schimmel, "Ghalib's qasida in Honour of the Prophet" [Gâlib'in Peygamber Şerefine Yazdığı Kasidesi], P. Cachia and A. Welch'in *Islam, Past Influence and Present Challenge* [İslâm, Geçmişteki Etkisi ve Günümüzdeki Talepleri] adlı kitabında, Edinburgh 1979.

da Ahmed olan reformcunun görevi, Muhammed isminin taşıdığı dünyevî bildiriyi tekrar yaşatmak ve Peygamber'in dünya üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak olmalıydı. 18. yüzyılın Hintli teologları bu felsefî düşünceyi tekrar ele almış ve daha da genişletmişlerdi.

Hz. Peygamber'in ismine gösterilen hürmetin içinde İslâmî kültürde yaşayan pek çok farklı bakış açısını bulmak mümkündür. Kutubşahi hükümdarı Muhammed Kuli, Dekkan'da 1600 yıllarında aşağıdaki şiiri söylemiştir:

Her iki dünyanın kapıları mutlu bir
hayata açılmıştır, Peygamber'in adı karşısında
kendi yüreğinin kibrini kıran herkes için.[9]

Yenilikçi şairler de günümüze kadar böyle seslenmeyi sürdürdüler. İkbal şöyle der:

Bu dünyanın karanlığını,
Muhammed'in nurlu ismiyle aydınlat!

---

9 D. J.Matthews and Ch. Shackle, *An Anthology of Classical Urdu Love Lyrics* [Urduca Klasik Aşk Şiirleri Antolojisi], Londra 1972, No: I. Sultan Muhammed Kuli Kutüb Şah I. 3. beyit. Bu sultanın isminin "Muhammed'in kulu" (Türkçe *kul'dan*) anlamına geldiği dikkat çekicidir. Bu gibi isimler geç ortaçağda özellikle Hint kültüründe yaygındı. İsimleri Gulam Resûl [Resûl'ün kulu] veya Abd'ün Nebi [Peygamber'in kulu] olan çok sayıda erkek vardı; aslında *'abd*'ın sadece Allah'ın isimleri ile bileşik olarak kullanılması doğrudur.

VI. MUHAMMED'İN NÛRU VE TASAVVUFTA YÜCELTİLMESİ

İslâm'daki Peygamber methiyelerinin en önemli bölümlerinden birini, işte bu isimdeki ışık, yani Muhammed'in nûru oluşturur. Bugün Hindistan veya Pakistan'a giden bir seyyahın yaşayacağı en güzel olaylardan biri, dinî şarkıların söylendiği müzikli bir toplantıya [*kavvali*'ye] katılmaktır. Şarkıcı ve koro tarafından karşılıklı yapılan müzikle tempo ve dinî atmosferin yükselmesi sonucunda dinleyicilerin çoğu adeta bir trans haline geçer. Böyle müzik gecelerinde söylenmesi âdet olan ve ortaçağda yaşamış Delhili şair Emir Hüsrev'e ait olduğu kabul edilen bir şarkı,

Neresiydi bilmiyorum,
Bulunduğum yerde geceydi

sözleriyle başlar ve "Allah'ın sâkilik yaptığı" gizemli bir gece kutlamasını tasvir ettikten sonra şu sözlerle sona erer:

Muhammed mum ışığı kadar aydınlıktı,
Bulunduğum yerde geceydi!

Hz. Muhammed bu şarkıda, geceleyin dünyayı aydınlatan bir ışık olarak tasvir edilmektedir. Asırlar boyunca o'nu anlatan tasvirler ve o'na verilen sıfatlar arasında Peygamber'deki nurlu özün varlığını vurgulamış olanlar daima çok önemli olmuştur. Gördüğümüz gibi, Kur'ân da o'nu "ışık saçan bir kandil" olarak tanımlamıştır. Naat şairi Hassan b. Sâbit de, "Karanlığa ışığı ve hakikati getiren" olarak tanıtmıştır; Bedir savaşı'nı anlatırken, Peygamber'in çehresinin "bir dolunay" [*bedr*] gibi parladığını ifade etmiş ve bu kelime oyunu fevkalade beğenilmiştir. Sevgili Peygamber'in ölümü için yazdığı ağıtta, o'nun doğarken yaydığı nûra da değinmiştir:

Kim o mukaddes nûra doğru giderse,
O doğru yola sevk edilmiştir.[1]

Bu mısralar, Nûr sûresi henüz mistik bir yorumla açıklanmamışken Mukâtil tarafından yapılmış olan şiirsel bir tesbiti çağrıştırmaktadır.

Çünkü miladî 8. yüzyılda yaşayan tefsirci Mukâtil, Nûr/35 âyeti ile Muhammed arasında bir bağ olduğuna inanmıştı:

Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun meseli, şunun gibidir: Bir pencere/oyuk içinde bir kandil, kandil bir fanusun içinde, fanus ise sanki parlayan bir yıldız; mübarek bir ağaçtan tutuşturulur, bir zeytinden ki: ne doğuya ne batıya aittir, yağı neredeyse kendisine ateş dokunma bile ışık verir; nur üstüne nurdur! Allah nûruna dilediği kimseyi iletir ve insanlar için meseller darbeder. Allah her şeyi bilendir. (Nûr/35)

1 Hassan b. Sâbit, *Divan* No. 131, Beyit 9, No. 132, Beyit 5.

Mukâtil bu kandil/lamba meselini, dünyaya ilahî nûru tanıtan ve kendisi vasıtasıyla insanların Allah yoluna döndürüldüğü Muhammed'in sembolü olarak görmüştü.[2] Bu nedenle Muhammed, *nûr'ul-hüda* [doğru yolun ışığı] olarak adlandırılır. Yine, Muhammed'in bir ibadet sırasında Allah'tan kendisine nur ihsan etmesi için yakarması da müminlerin en değerli hazinelerinden biri olmuş ve daima tekrarlanmıştır:

> *Yâ Rabbi! Kalbimi, rûhumu, dilimi, gözlerimi, kulaklarımı, sağımı ve solumu, önümü ve arkamı, üstümde ve altımda olanı nurlandır! Sinirlerime, etime ve kanıma, saçlarıma ve cildime nur yağdır! Beni nurlandır, ışığımı güçlendir, beni bir nura döndür!*

Muhammed'in nûranî cismi ile meşgul olmak ve üzerinde düşünmek, aslında 9. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miladî 896'da ölen Iraklı ünlü sûfî Sehl el-Tusterî, *nûr Muhammed* [Muhammed'in ışığı] terminolojisinin içinde 'günahlardan arınmanın ve ebedî rahmetin' öyküsünün tamamını görmüş olan kişidir. O da Mukâtil gibi dayanak ve çıkış noktası olarak Nur sûresi'ni almıştır.

Modern yorumcu Gerhard Böwering'in bu konuyla ilgili açıklamaları şöyledir:

Tusterî'nin tanımına göre, mutlak 'birliğe' ve 'aşkın gerçekliğe' [doğa ve duyu üstü-transzendental] sahip olan Allah, ilahî nûr'un erişilmesi mümkün olmayan sırrıdır. Ancak bu sır kendisini "O'nun nûrunun bir benzeri"ni zaman ve mekân öncesi olarak göstermesi yoluyla ifşa eder; ve bu da Tusterî'ye göre "Muhammed'in nûru" vasıtasıyla görünür kılınmıştır. *Nur Muhammed*'in kaynağı şu şekilde tasvir edilir:

2 Nwyia, s. 94 ve dev.

Allah'ın huzurunda, zaman ve mekân öncesinde [daha hiçbir şey yaratılmadan] tapınmakta olan ışıkla dolu bir kütle, ilahî nurdan şeffaf bir sütun şeklini alır ve böylece Muhammed Allah tarafından yaratılan mahlukların özünü teşkil eder.

Bu nedenle Tusterî, Nur sûresi'ni şu sözlerle açıklamıştır:

Allah Muhammed'i yaratmak istediğinde, Kendi nûrundan bir ışığın görünmesini temin etti. Bu ışık Allah'ın yüceliğine [azamet] ulaşınca O'nun önünde secdeye vardı ve Allah ondan güçlü bir sütun yarattı. Bu içi ve dışı şeffaf olan ışıktan meydana gelmiş bir kristal gibiydi.

Bu cam sütun daha sonraki yazarlar tarafından farklı bir şekilde tarif edilmiştir:

Sütun, gök kubbenin yedi katı yüksekliğindeydi; daha da önemlisi, "Allah'ın Muhammed'in nûrunu Kendi eliyle yaratmış olmasıdır. Nur, O'nun önünde 100.000 yıl kaldı, ve bu zaman içinde Tanrı ona her gün ve her gece 70.000 kez baktı. Her nazarıyla onu yeni bir ışığa döndürdü ve her şeyi bu ışıktan yarattı."[3]

Necm sûresi'nde belirtilen ve genellikle ya öncü bir vizyon olarak ya da Peygamber'in mirac yolculuğu bağlamında yorumlanan vahyi, Tusterî'nin, Muhammed'in nûr'uyla alakalı olarak açıklamış olması enteresandır. Kur'ân'da, *Yemin ederim ki, onu bir defa daha gördü* (Necm/13) denmekte ve bununla Muhammed'in ışık sütunu olarak Allah'ın huzurunda durduğu zamanın öncesi kastedilmektedir. Bu zaman içinde Allah

3 Gerhard Böwering, "The Prophet of Islam: The First and the Last Prophet" [İslâm Peygamberi, İlk ve Son Peygamber], *Message of the Prophet*'den [Peygamber'den Mesaj] alının., İslâmabad 1976, s. 50 51; Krşl. *The Mystical Vision of Existence in Classical İslâm* [Klasik İslâm'da Mistik Vizyonun Varlığı], Berlin 1979.

Muhammed'e imanı kullanmayı, mutlak bilginin sırrını açmayı ve Kendi sûretine doğrudan bakmayı ihsan etmiştir. Bunlar insanlığın yaratılmasından bir milyon yıl önce gerçekleşmişti. Bundan sonra Allah Muhammed'in nûrundan ilk olarak Âdem'i yarattı ve yaratılan sadece Âdem değil, bütün bir kâinattı: Ruhlar ve melekler âlemi [*melekût*], bu dünya, öteki dünya ve insanlık da o'nun nûrundan yaratıldı.

Bu nur felsefesi Tüsterî'nin öğrencisi olan Hallac tarafından *Kitâb'ut-Tevâsin* adlı eserindeki "Lambanın Tâsini" adlı şiirde de işlenmiştir:

Peygamberlik nurları, o'nun nurundandır parlamaları,
Ve o'nun nurundandır görünmeleri.
Işıklar içinde yok o'ndan daha parlak ve sarih olanı,
Yaratılıştan önce
Rahmet sahibinin nûruydu.
Onun gayreti bütün gayretlerden evveldi,
Onun hayatı yaşamdan önce vardı,
Onun ismi kalem yazmadan evvel vardı,
Çünkü o herkesten evvel vardı.
Ufuklar içinde, ufukların arkasında ve ötesinde
daha bilgili, daha saygın, daha çok özlenen,
daha dürüst, daha iyi,
daha masum, daha sadıktı.
İsmi Ahmed, vasıfları benzersiz,
inancı en sağlam, varlığı en iyi ve
gayretine kıyas olmayan efendimiz,
mahlûkat içinde hünkârdır.
Üstünde şimşeklerin çaktığı bir bulut var.
Altında ışıldayan, aydınlatan, meyve veren,
yağmur yağdıran bir şimşek daha.

Bütün bilgiler o'nun denizindeki tek bir damla,
Bütün hikmetler o'nun nehrinden bir avuç
Bütün zamanlar o'nun sonsuzluğunda bir an...[4]

Peygamber'in ölümünün üzerinden henüz 300 yıl geçmemişken böyle diyordu şair.

Miladî 10. yüzyıldan itibaren tasavvufi halk şiirinde ve sûfîlerin abartılı felsefî kurgularında Peygamber, nurlu şahsiyetiyle birlikte anılmaya başladı; şu özdeyiş de o'na mal edildi:

Allah evvela benim nûrumu yarattı.

"Bana refakat edenler yıldızlara benzer" özdeyişi de o'nun yaratılışın merkezindeki nur rolü ile iyi bir uyum sağlamaktadır. Hallac'ın dostu Şiblî'nin ölüm döşeğinde söylediği beyit bugün bile kavvalilerde [mistik şarkılar ve Peygamber ile din uluları için övgü şarkıları okunan müzikli toplantılarda] ve Peygamber'le ilgili kutlamalarda okunmaktadır:

İçinde olduğun evin
başka bir ışığa ihtiyacı yok
Deliller verilen o gün
senin yüzün bize delildir.[5]

Beyit aslında bir naattan alınmamış olmasına rağmen, zaman içinde bir naat gibi kabul edilerek yorumlanmıştır. Yalnız büyük

---

4 *Kitab'ut Tevâsin*'den, Louis Massignon tarafından yayınlanmış ve tercüme edilmiştir, Paris 1913. Aynı kitapta İblis ve Muhammed'in "yüksek talep" sahibi olarak karşı karşıya getirildikleri *Tasin el Azal ve't Telbis* kısmıyla karşılaştırın. İblis ben cil olduğu için yenilir, Muhammed ise "kendi gücünden feragat ederek" Allah'a teslim olur.

5 es Sarrac, *Kitab el Luma' fi't-Teşevvuf*, Reynold A. Nicholson, Londra Leiden 1914, s. 209.

şairler değil, Yûnus Emre gibi halk ozanları da Peygamber'in nûru temasını işlemiştir:

Onu kendi nûrumdan yarattım,
Ve o'nu dün de sevdim bugün de.
O olmasaydı ne yapardım âlemlerde
Benim Muhammedim, nurdan Ahmedim![6]

Sindli Kalhoro prensi 1774'de hapisteyken Hz. Peygamber'e hitaben dokunaklı bir şikâyetnâme yazmış ve o'nun nûrunu dile getirmiştir:

Henüz yoktu, ne yaratılış,
ne melekler, ne yer, ne gök
Senin nûrun vardı, hepsinden evvel, çok parlak.

En başta Attar'ın eserleri olmak üzere mistik nur döngüsünün sadece elit İslâm tasavvufunda değil, İslâm âleminin en ücra yerlerinde bile coşkuyla işlenmiş olması ilginçtir. Hatta bazı yerlerde "kendisine vahiy gönderilmiş insan" olarak Muhammed'in asıl ve saf karakterine hiç uymayan bir mitos yaratılmıştır.

Bengalli Şeyh Çand, 15. yüzyılda yazdığı *Tâlibnâme*'de şunları söylemişti:

Nûr'un efendisi elinde asasıyla
doğuya doğru baktı.
Yaratılış Muhammed'in nûruyla başladı,
Allah nûru Kendi yüreğinden çıkardı.
Evvela şu dört nesneyi yarattı:
Varlıklardan önce ölümü,
Sonra bilinci,

6 Yûnus Emre Divanı, İstanbul 1943, s. 577 CCLIII.

Sonra ihtirası,
Sonra aklı,
Sonra niyeti;
Ve sonra kuvveti yarattı bu hedefe varmak için.
Muhammed'in nûru bu altı nesneden yaratılmıştır.
Allah'ın emriyle akıl, azim ve tutku fiiliyata geçince,
Allah "Kün!" [Ol] dedi,
K ve n harfleri yaratılınca ve Allah
bunları birleştirince dedi ki:
K "kelime"yi [kelime-i şehâdeti], n de "nûr"u temsil eder.
Nûra olan sevgisinden yarattı kâinatı,
Nûrun güzelliğini görünce, hayran oldu ve bakakaldı...[7]

Nur felsefesi edebiyatta öncelikle Muhammed'in doğumu bağlamında kullanılmış ve İslâmî dinî edebiyatın önemli bir kısmını teşkil etmiştir.

Nur ile ilgili metafiziğin gelişmesiyle Peygamber'i insan düzleminden daha yükseğe taşıyan bir eğilim de başlamıştır. Aralarında kadın mutasavvıf Rabia'nın da bulunduğu ve Allah sevgisiyle dolup taştıkları için Peygamber sevgisine ayıracak yerlerinin kalmadığını iddia eden ilk sûfîlerin anlayışı çabuk unutuldu. Ancak nur motifiyle eşzamanlı olarak Peygamber'in mistik bir anlayışla yüceltilmesi de başlamış oldu. Muhammed'in zaman üstü bir varlık olduğunu kabul eden bakış açısı tekrar tekrar vurgulandı ve o'nu yaratılışın manası ve maksadı olarak tanımlayan çok sayıda Hadis ortaya çıktı. "Âdem daha su ve çamur arasında bir şeyken [henüz yaratılmamışken] ben peygamberdim" şeklindeki Hadis oldukça erken ortaya çıkmıştır. Kur'ân'da yer almamasına rağmen Allah'a isnad edilen, *Levlâke levlâke lemâ halaqtu'l-eflâke* [sen ol-

7 Kadı Adbül Manan, *Sufi Literature in Bengal* [Bengal Sufi Edebiyatı], New York, s. 10 (mimeograf).

masaydın, sen olmasaydın kâinatı/âlemleri yaratmazdım] özdeyişi özellikle çok sevildi ve şairler tarafından o kadar beğenildi ki, Hz. Muhammed çoğu zaman "Levlâke'nin Efendisi/Sultanı" olarak anıldı. Şu Hadis-i Kudsî de, Peygamber'in olağanüstü konumuna bir kanıt olarak sunulmaktaydı:

Arşta olanlardan tozun altında olanlara kadar hepsi
Benim hoşnutluğumu ararken Ben senin memnuniyetini
bekliyorum ey Muhammed.

Daha geç dönemlerdeki şairler ve özellikle abartılı şiirsel ifadelerden yana çok zengin olan Hintli Müslümanlar Kur'ân dışı bir ilahî deyiş olan, "Ben gizli bir hazineydim ve tanınmak istediğim için dünyayı yarattım" sözlerini Peygamber'e mal etmekten çekinmemişlerdir:

"Ben bir hazineydim" sözlerinden senin hakiki varlığını anladık,
Senin sûretin şekli olmayan nûrun aynasıdır.

Bu beyitle, ebedî yalnızlığının içinde tanınmayı ve sevilmeyi özleyen Tanrı'nın kendi ışığının ilk aynası olarak Muhammed'i yarattığı anlatılmak istenmiştir.

Hallac tarafından yazılan naatta Muhammed'in bu zaman öncesi konumuna ve *hakikat-i muhammediye*'ye, yani varlık alanına çıkan Muhammed'in özünün o'nun peygamberlik fiillerinin kaynağı olduğuna işaret edilmektedir. *Hakikat-i Muhammediye,* çoğunlukla "Muhammed'in özü/arketipi/prototipi" olarak tercüme edilir ve ilk olarak Âdem'de, sonra bütün peygamberlerde kendini göstermiş ve son olarak da tüm mükemmelliği ile Muhammed'de görünür kılınmıştır. Böylece Muhammed, özün bütün kâinatı kapsayan ve en mükemmel sûreti olan *Peygamber,*

"peygamberlerin mührü" olarak manifestasyon döngüsünü sona erdirmiştir.

Bu nedenle, tasavvufun daha geç dönemlerinde sûfîlerin en yüce amacı *hakikat-i muhammediye* ile birleşmeye çalışmak ve bu uğurda önceki peygamberlerin geçtiği merhalelerden geçmek ve sonunda –Allah dilerse– yaratılışın temel fikrine erişmekti. Büyük mutasavvıfların Muhammed'in varlığına erinceye kadar aşmak zorunda oldukları merhalelerin her birinde büyük peygamberlere ait olan vasıflardan birisiyle ödüllendirildiğini anlatan bilgiler mevcuttur. Genellikle miladî 1300 yılından sonra, geç dönem mutasavvıfları ve özellikle mistik tarikatların mensupları tarafından yazılmış olan sayısız şiiri bu tasavvur bağlamında açıklamak mümkündür. Şairler aynı anda tufanda Nûh ile, Mûsâ ve Îsâ ile birlikte yaşadıklarını veya kendilerinin kâh yanan çalıların önündeki Mûsâ, kâh Fir'avn, ardından Dâvûd ve Süleymân olduklarını iddia etmişlerdir, çünkü yaratılıştaki öz temele ulaştıkları için zaman mefhumu onlar için artık geçerli değildir.

Hz. Muhammed, konumu dolayısıyla Allah'ın vasıflarının ve sıfatlarının yansıtıldığı mükemmel insandır. O içinde makro-kozmosun sûretinin yaşadığı mikro-kozmostur. İbn-i Arabî tarafından *el-insân el-kâmil* olarak adlandırılan Peygamber'i, bir bakıma ilahî dünya ile yaratılan dünyanın birleşme yeri olarak görmek mümkündür. Bu konumundan yola çıkarak o'nun ikili özelliklerini anlayabiliriz: O içine dönüktür ve yaratıcı değildir [Allah'ın ilhamıyla dolan bir kaptır], aynı zamanda Allah'ın iradesini dünyada gerçekleştirdiği için de etkindir. Yaradılışın temel fikri olduğu için okullu filozoflar tarafından "akl-ı evvel" [Tanrı'dan ilk olarak sudur eden akıl] ile eş değerde gösterilmiştir. Aynı zamanda ete-kemiğe dönüşmüş olarak dünyada görünen son peygamber olduğu için Allah'ın bütün sıfatlarına da sahiptir, oysa sıradan normal insan ilahî isimlerden sadece birinin

sûretidir. Veda haccı sırasında vahyolunan, *Bugün sizin için dininizi ikmal ettim/kemale erdirdim ve üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak islâma [teslimiyete] rıza gösterdim...* (Mâide/3) âyeti, Hz. Peygamber'le ilgili olarak tefsir edilebilir: "Peygamberlerin mührü olarak o'ndan sonra başka peygamber gönderilmeyecektir ve "bir aritmetik dizinin toplamının bütün sayıları ihtiva etmesi gibi kendisinden önceki bütün peygamberlerin mükemmelliği o'nda toplanmıştır."[8]

Sûfîlerin, ebedî Muhammed için yaptıkları tasvirler edebî olarak fevkalade güzel ve Muhammed'i yalnızca "vahiy gönderilen bir insan" olarak tanımlayan ruhsuz betimlemelerden çok farklıdırlar.

Hâlâ en yaygın sûfî tarikatlarından birinin kurucusu olan Abdulkadir Geylanî, miladî 12. yüzyılın başlarında şunları söylemişti:

> *O en muhteşem sıfatlarla övüldü, bütün sözler o'na nasip oldu. Onun asil varlığı sayesinde tüm varoluş çadırı ayakta duruyor; o meleklerin kitabındaki sır, dünyanın ve göklerin yaratılışındaki harflerin anlamı; yaratılanların oluşumlarını yazanın kalemi, dünyanın göz bebeği, varoluşun mührünü döken ustadır. Vahyin memesini emen, ebedî sırrı taşıyan; sonsuzluk lisanının tercümanıdır; şeref sancağını o taşır, övgünün dizginlerini o tutar; o peygamberlik kolyesinin ortasındaki ve peygamberlerin alınlığındaki incidir; o nebilerin önderi, resûller ordusunun önünde yürüyendir; o sebebin ilki ve varoluşun sonuncusudur. O dertlerin peçesini yırtmak, zor olanı kolaylaştırmak, kalbi ayartanları kovmak, ruhların elemine teselli vermek, rûhun aynasını parlatmak,*

8 Rûmî, *Mesnevi*, Reynold A. Nicholson, yorum, c. VII, s. 87.

yüreklerdeki karanlığı aydınlatmak, fakirlerin kalbini zenginleştirmek ve ruhların zincirini çözmek için en üstün "namus" ile gönderildi.[9]

Bu sözlerle, –"Levlâke Hadis-i Kudsîsi"nde belirtildiği gibi– Hz. Muhammed'in gerçekten yaratılışın sebebi ve amacı olduğu, kâinatın o'nun sayesinde varolduğu ve Allah'ın rahmetinin o'nun aracılığıyla dağıtıldığı anlatılmak istenmiştir.

Seyyid Hüseyin Nasr, böyle tasvirlerde bile Peygamber'e duyulan hürmetten izler olduğuna işaret etmektedir. Hz. Muhammed, *Ben sadece sizin gibi bir beşerim* demiş olsa da, Müslümanlar o'nun sözlerine hemen şu cümleyi ilave etmişlerdir: "Evet ama, taşların içindeki yakut gibi." Dış görünüşü itibariyle bir beşer olan Hz. Muhammed, içinde ilahî nûru barındırıyordu ve bu kutsal ışığın parıldaması zaman geçtikçe artıyor ve daha belirgin hale geliyordu:

Muhammed, mükemmellik demektir. O hem bireylerin hem toplumların en mükemmeli, kâmil bir toplum hayatının sağlanması için uyulması gereken bir kural, manevî hayatın önderi ve prototipidir... Kâmil insan ve insanın özü olarak hepimizin bir parçası olduğumuz mekândaki bütünlük anlamında; başlangıçta var olan ve zaman nehri içinde kaynağa doğru giderek tekrar bulmak zorunda olduğumuz kusursuzluk anlamında Muhammed zaman ve mekânda aranan mükemmellik yolunda bir normdur.[10]

Pek çok sûfînin ve şairin düşüncesi bu doğrultudaydı. Gâlib, "taşlar arasındaki yakut"la benzeşen bir ifade kullanarak Hz. Peygamber'i tesbih tanelerinden farklı, ama yine de tesbihin bir parçası olan imameye benzetmiştir.

9 Andrae, karş. "Zur Entwicklung des Prophetenkultus" [Peygamber Kültünün Gelişmesi] bölümünün tamamı.

10 Nasr, s. 77; yakuta benzetme s. 88.

Kur'ân, Peygamber'e itaat edilmesini emreder, bu nedenle mistiklerin teorisinde Muhammed *mutâ* [itaat edilen] sıfatıyla da anılır. Ancak Gazzâlî'nin ezoterik eseri *Mişkât'ül-Envâr*'da *mutâ*, dünyanın idaresinin emanet edildiği akl-ı evvel'in bir şekli; "evrenin düzeninden ve muhafazasından sorumlu olan kozmik bir güç" olarak kabul edilir. Allah ve *mutâ* [itaat edilen] arasındaki ilişki, yaklaşılması mümkün olmayan nûrun tözüne ve görülebilen güneş ışığı arasındaki münasebete benzetilmektedir.[11]

Allah'ın isimlerinin duyular yoluyla algılanabilen tüm görüntülerinin vücut bulduğu mükemmel insan olarak Hz. Muhammed'e duyulan bu hayranlık ve saygı, daha geç dönemlerde bütün mistik felsefeyi derinden etkilemiş olan İbn-i Arabî'nin sistemindeki desteklerden biridir. Onun felsefesinde Hz. Muhammed, evrenin ve insanın prototipidir; çünkü o, her nesnenin diğerini gördüğü bir aynadır. Allah'ın, Kendisini onun vasıtasıyla tanıtacağı ve göstereceği mükemmel bir insana ihtiyacı vardır; o, insanlığın gözünün bebeği gibidir. Hz. Muhammed'in *kâmil insan* olarak üstlendiği bu rolün, daha sonra miladî 14. yüzyılın sonlarına doğru Abdulkerîm el-Cîli tarafından teorik olarak desteklenmesine devam edilmiştir.[12]

Dünyayı idare eden prensip olarak Hz. Muhammed'e iman edilmesi, mistik gelenek içinde önemli bir parça olarak yerini korumuş ve aslında kurallara o kadar da bağlı olmayan şairlere bile ilham kaynağı olmuştur. Bu tema, büyük naatların çoğunda şairler tarafından kullanılmış, hatta Peygamber'in doğumunu ve Mirac'ı anlatan öykülerde de bu inanca yer verilmiştir. 18. yüzyılda bir Sindî mutasavvıfın söylediği gibi, Muhammed, sûfîlerin ve

---

11 W. H. Temple Gairdner, el Gazzâlî'nin *Mişkât'ül Envâr*'ı, Londra 1924, ve Reynold A. Nicholson'un *The Idea of Personality in Sufism*'deki [Sufilikte Şahsiyet İdesi'ndeki] analizi, Cambridge, 1923, s. 44.

12 Reynold A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism* [İslâm Tasavvufu Araştırmaları], Cambridge 1921, bölüm 2.

şairlerin nazarında mahlûkatın yaşamının gecesini ve ilahî ışığın gündüzünü birbirine bağlayan, ya da daha güzel bir ifadeyle, seher vaktinde günü başlatan tan yerine benzerdi:

Dostun hakiki varlığı tuhaftır,
Ona "Allah" da denemez,
"mahlûk" da.
Alaca karanlık gibi o,
geceyi ve gündüzü birleştirir.[13]

Bir yüzük için üzerindeki taş ne ise, Muhammed de dünya için aynı şeyi ifade eder, çünkü krallar yüzük taşına kazınan mühürle hazine sandığını mühürler. Mistik gelenekteki "peygamberlerin mührü" ifadesini de böyle anlamak gerekir; kalple ilgili yapılan pek çok imayı da bu bakış açısına göre değerlendirmek ve mühür olarak yorumlamak gerekir. İbn-i Arabî'nin nübüvvet ilmiyle ilgili eseri *Füsûs'ül-Hikem*'in [Hikmetin mühürlü yüzük taşları] yazılmasından sonraki asırlar boyunca İslâmî literatürde bu teşbihe rastlanır.

Kur'ân'da, Muhammed'in mucizelerine yapılan göndermeler, Peygamber'in yüceltilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kevser sûresi'nin, Allah'ın sevgili peygamberlerine olan ihsanların bir isbatı olduğu kabul edilmiştir. "Bol olmak, çok olmak" kökünden türetilen *kevser* kelimesi, cennette olduğuna inanılan bir havuza isim ve Allah'ın peygamberlerini ödüllendirdiği ilahî bereketin sembolü olmuştur. Fakat o'na karşı olan ve iftira atan *ebter* ise "zürriyetsiz"dir. 18. yüzyılda Sindî dilinde yazdığı uzun şiirinde, Nakşibendi tarikatına bağlı olan sûfî Abdurrahîm Girhori, Tanrı'nın dilinden Kevser sûresi'ni yorumlamıştır:

13 H. M. Gurbaksani, Lunvaria ca lal, Karaçi 1934, s. 96.

Yemin olsun ki, Biz sana kevseri verdik
Yemin olsun ki sevgili, Biz sana çok iyi şeyler verdik...
"Allah dilediğine hikmetini verir,
kime hikmet verilmişse şüphesiz o
büyük hayra ermiş demektir" (Bakara/270)
âyeti senin mertebendir:
Ey Ahmed! Bütün hikmetlerin özü sana ihsan edildi!
Senin ayağını bastığın yerde ne yer kalır ne ölçü;
Oraya hiçbir peygamber varmadı;
bir melek için nerede yer vardı?
Sen bütünün yanına vardın,
Lokman (-bilgeliğin sembolü-) bunun kırık bir parçasıdır.
Sevgili, ismi verilen her şey senindir, Âdem'e sadece
bunların isimleri bildirildi (Bakara/28)
Senden başka hiçbirine bu kadar çok ihsanım olmadı:
Sen havuzun sakisisin; onu sen dağıtacaksın, ey cesur!
Gücün anahtarını senin eline verdim, ey dost!
Yerin ve göğün bilgileri Ahmed'e armağandır.
Bilgelik taşını Ben sana verdim,
iksiri de Âdem'e verdim, ey dost!
Bu iksirden belli bir payı da lütuf olarak Îsâ'ya verdim,
Bu iksirle ölüler dirildi ve sağırlar tekrar işitti,
Körler gördü ve cüzamlılar iyileşti.
Tevrat'ta yazılanlar okyanusta bir damla gibidir,
Yûsuf'un tüm güzelliği bu armağanın bir işaretidir.
Ey Ahmed! Senin sevginin küçük
bir kısmını suleha [suleyka?] aldı.
Cennet bu okyanustaki bir kısımdır, okyanustaki buz gibi;
Cehennem senin kapında bir dilenci gibi yalvarır,
Çünkü senin iznin olmadan kâfirleri yakacak gücü yoktur.

Cennet senin parlak görüntündür; sadece bir aşk nazarıdır!
Ey günahsız, senin kızgın bakışın cehennem ateşidir.
Yer, gök, arş, insanlar, cinler ve melekler
Sana bağlı olarak yaşarlar, ey benim sevgilim.
İnsanlık senin nûrunla değerlendi, ey sevgili,
Senden yansıyan ışıkla açar çiçekler ve tomurcuklar,
benim sevgilim. Gizli olan, sarih olan, gelecekte olan:
Bunların hepsinin kaynağı sensin,
ey sevgili, hepsi senden yansımıştır...[14]

Hz. Muhammed'in zaman öncesi var oluşu ve merkezi konumuna ilişkin böyle üst düzeydeki fikirlerin halk inancının daha alt seviyelerinde tuhaf mitoslara dönüşerek dejenere olmaları da doğal olarak kaçınılmazdı. Bunun bir örneğini, ortaçağda yaşamış olan Bengalli şair Şeyh Çand'ın dünyanın Muhammed'in vücudundan nasıl yaratıldığını çok canlı tasvirlerle anlattığı şiirinde görmekteyiz:

Göğün yedi katı Muhammed'in
vücudunun yedi kısmından yaratıldı:
Birinci katı o'nun damağı, ikinci katı alnıdır,
Üçüncü katı burun deliklerinde,
dördüncü katı üst dudağının alt kenarında,
beşincisi, senin de bildiğin gibi, gırtlağında,
Altıncı kat, göğsünde,
Yedinci kat, göbeğindedir.
İsrafil o'nun burnundan yaratıldı
ve Azrail kulağından.
Gözlerinden fırlayan Mikail'di.

14 A. Schimmel "Sindhi translations and commentaries of the Quran" [Kur'ân'dan Sindî Dilinde Yapılan Tercümeler ve Yorumlar], *Oriens* XVI 1963.

Her melekle birlikte yetmiş bin daha geldi;
Her meleğin tek bir saç telinden başka bir melek doğdu.
Muhammed'in nûruyla yaratılış böyle oldu.[15]

Buna benzer tasvirler, Kur'ân'ı esas alan Müslümanlar tarafından muhtemelen kabul görmemiştir, fakat Muhammed'in dünyanın oluşumunda oynadığı merkezî role güçlü bir inanç beslenmesi dolayısıyla bunların sadece elit zümrenin edebiyatında değil, popüler İslâm edebiyatında da çok çeşitli ifadeleri açığa çıkaran bir anahtar vazifesi gördüğüne hiç şüphe yoktur. Peygamber'e gösterilen bu derin hürmetin bilincinde olmayanların, tasavvuf edebiyatını yorumlarken yanlış hükümlere varmaları ihtimal dahilindedir. Kendileri de çoğunlukla İslâm ulularının taraftarı olmalarına ve Peygamber için methiyeler yazmalarına rağmen, Hindistan'daki Hindu yazarların genellikle bu hürmetin yoğunluğunu anlayamadıklarını hatırlayalım. 1889 yılında Sindî sûfî Şah Abdullatif hakkında büyük eserini yazmış olan Lilaram Vatanmal bu bağlamda şunları söylüyor:

Birçok Müslüman sûfî yazarın yazılarında fark ettiğim bir çelişkiye değinmek istiyorum. Bu yazarlar Muhammed Peygambere olan inançlarını kendi sûfî felsefeleriyle bağdaştırmayı deniyorlar ve maalesef bu denemelerinde çok başarısız oluyorlar... Şah Latif, Risâle'sinde dinleyicilerine Hz. Muhammed'e peygamber olarak inanmalarının ve peygamberliğinin ötesinde biraz daha çok inanmalarının gerekli olduğunu ısrarla öğretmişti... Yazarın, Peygamber'e duyduğu güçlü inancını ifade

15 Kadı Abdül Mannan, s. II, Horten'in *Religiöse Vorstellungen des Volkes* [Halkın Dinsel Tasavvurları] adlı kitabında bu mitler daha tafsilatlı olarak tasvir edilmiş tir.

ettiği birçok gerçek beyti olduğunu inkâr edemeyiz...
Kur'ân'ı esas alan Müslümanlar o'na,
Allah'ın en önde gelen peygamberi olarak inanabilirler,
fakat sûfîler panteist öğretileri ile uyumlu
olmadığı için Muhammed Peygamberin yegâne
mutluluk aracı olduğunu söyleyemezler.[16]

Yazar herhalde İslâm'ın sadece dış yüzünü tanıyordu ve Muhammed'in merkezî konumunun kurtuluş ve mutluluğa giden tek yol olduğunu, bunun yüzyıllar boyunca hep yeni semboller ve teşbihler vasıtasıyla ifade edildiğini ve geniş İslâmî çevrelerdeki dinî olaylar için gerçekten çok önemli olduğunu bilmiyordu.

Hz. Peygamber'in bir 'logos' figürü olarak neredeyse akıl almayacak derecede yüceltilmesine rağmen, İslâm'da bir enkarnasyon düşüncesine asla yer olmadığını söylememiz şarttır. Allah tarafından ne kadar çok sevilse de, en çok o tercih edilse de, mükemmel insan olarak Muhammed her zaman Allah'ın kulu [*abduhu*] olarak kalmıştır ve kalmaya devam edecektir. Diğer taraftan İslâm ortodoksisi çok aşırıya kaçan mistik ve bazan da efsanevî olabilen peygamber tasvirlerine her zaman karşı çıkmış ve İslâm'ın gerçek ekseninin Hz. Peygamber'in şahsı değil, aksine o'nun tarafından tebliğ edilen ve Kur'ân'da bildirilen Allah kelâmı olduğuna işaret etmiştir. Fakat bugüne kadar halk inanışına ve edebiyata damgasını vuran şey, Peygamber'e duyulan aşırı sevgi, güven ve saygı olmuştur.

16 Lilaram Vatanınal, The Life of Şah Abdül Latif [Şah Abdullatif'in Hayatı), Hayda rabad 1889, s. 38.

VII. MUHAMMED'İN DOĞUMU ŞEREFİNE YAPILAN KUTLAMALAR

Peygamber'in doğduğu gece, hiç kuşkusuz
"O ulu kudretin gecesi" kadar değerlidir.
(Türkçe bir tekke şiirinden)[1]

Bu dizelerde, Peygamber'in doğduğu gecenin, Kur'ân'ın vahyedilmeye başlandığı ve Kadr sûresi'nde, *bin aydan daha hayırlı* (Kadr/3) olduğu belirtilen gece kadar kıymetli olduğu anlatılmak istenmiştir. Bizim nazarî esaslarına kısaca değindiğimiz 'Peygamber'e gösterilen hürmet' bahsinin, ortaçağın sonuna doğru nasıl geliştiği de bu şiirde açıkça görülmektedir.

Oldukça eski zamanlardan bize ulaşan bilgilere göre, Kamerî takvime göre 3. ay olan Rebiülevvel'in 12'sine tesadüf eden Muhammed'in doğumu dolayısıyla mucizevî olaylar yaşanmıştır. Aynı zamanda Peygamber'in öldüğü tarih de olan bu gün'de kutlamaların yapıldığını biliyoruz. Doğum kutlamalarının Yakın

---

1 Vasfi Mâhir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1955, s. 375.

Doğu'da popüler olmasından çok sonra, Hintli Müslümanlar arasında bu gecenin Peygamber'in ölüm yıldönümü olarak ciddi vaazlarla, Kur'ân okuyarak ve sadaka vererek anılması [*bârah vefât*] âdet olmuştur.

Miladî 8. yüzyıl sona ererken Peygamber'in doğduğu ev, Halife Harun Reşid'in annesi tarafından bir mescide dönüştürülmüştü ve hacc farizası için Mekke'ye gelen Müslümanlar bu mekânı huşû içinde ziyaret ederlerdi. Peygamber'in doğumunu büyük kutlamalar yaparak anma geleneğinin ilk olarak Fâtımîler zamanında (969-1071 m.) Mısır'da başladığı düşünülmektedir; zira Fâtımîler –Peygamber'in kızı Fâtıma kanalıyla– kendilerini Peygamber'in soyuna nisbet ederlerdi. Arab tarihçi Makrizî, miladî 1122 yılında yapılmış olan böyle bir kutlamayı nakletmektedir:

> *Ulemanın ve toplumun ileri gelenlerinin öncelikli olarak katıldığı bu törende vaazlar verildi, en başta bal olmak üzere tatlılar ikram edildi ve fakirlere sadaka verildi.*

Fakat bu ciddi kutlama atmosferi kısa bir süre sonra değişti. Kendi doğum yeri olan Kuzey Irak'ın Erbil kentinde miladî 1207 yılında mevlûd'un [doğumun] nasıl kutlandığını tarihçi İbn-i Hallikan sayesinde öğreniyoruz. Hazırlıklar daha yılın ilk ayında başlar ve o büyük gün için ahşap barakalar kurulur, dışarıdan gelen kalabalık ziyaretçiler için misafir odaları hazırlanır ve çok sayıda keçi, koyun ve sığır kesilirdi. Erbil Hanı hem dinî vaaz toplantılarına hem de sûfîlerin mistik konserleri olan semaya katılırdı. Dinî alayların mum yakarak şehri dolaşması daha sonraki mevlûd [doğum] kutlamalarının tipik bir parçası olmuştur. Bugün de Türkiye'de Rebiülevvel'in 12'sinde camiler aydınlatılır ve o gün "mevlûd kandili" olarak kutlanır. Sûfîlerin,

bu kutlamanın yayılmasında ve renklendirilmesinde mühim bir rol oynadığı kesin gibidir. Ortodoks görüşe sahip olan din bilginlerinin bu gibi kutlamaları bidat [sonradan çıkan bir âdet ve dinden sapma] olarak görmeleri çok normaldir. Bilhassa reformist İbn-i Teymiyye, "ilk Müslümanların doğru bulmadığı ve rağbet etmediği" bu gibi düşüncesizce kutlamalara şiddetle karşı çıkmıştır. Buna rağmen, neredeyse tamamı Peygamber'in doğum gecesine dair Hadis nakillerinden ibaret olan ilk Arabça mevlid eserlerinden biri onun öğrencilerinden İbn-i Kesîr'e aittir. Özellikle Afrika'nın kuzeyinde yaygın olan Mâlikî mezhebi âlimleri de bu abartılı kutlamalara açıkça karşı çıkmışlar, çünkü aynı zamanda Peygamber'in öldüğü tarih de olan bir gün'de neşe içinde müzikli kutlama yapmanın yakışıksız olduğunu söylemişlerdir. 15. ve 16. yüzyılda İbn-i Hacer'ül-Heytemî ve Suyûtî gibi mistik ve folklorik İslâm'a o kadar da muhalif olmayan tarih ve din bilginleri, Peygamber'in doğum gününde Kur'ân okunmasını ve dinsel şarkıların söylenmesini kabul etmişler, fakat başka müziklerin çalınıp bilhassa mum ve kandil yakılmasını kesinlikle reddetmişlerdir; çünkü bu âdet onlara Hıristiyanların mum yakma geleneklerini hatırlatmaktaydı. Bütün eleştirilere rağmen mevlûd [doğum] kutlamaları her ülkede olmasa da, İslâm âleminde, özellikle batısında ve merkezinde hızla yayıldı. Kuzey Afrika'da ilk defa 1291 yılında Merini hanedanına mensup Fes hükümdarı tarafından bir yenilik olarak ilan edilen bu kutlama, o tarihten sonra Fas ve Fas'a komşu ülkelerde dinsel hayatın mühim bir parçası oldu. Peygamber'in soyundan gelen kuzey Afrika hanedanları "şerifler" için ise mevlûd [doğum] kutlamaları dinî ve millî hisleri birleştirmesi bakımından daha da önemliydi. Irak'ta olduğu gibi Fas'ta da sûfîler, bayramlar hiyerarşisinde yeri iki büyük bayramdan sonra gelen bu kutlamaya büyük ve yoğun ilgi gösterirlerdi. P. Shinar'ın makalesinde yazdığı gibi, mistik şiirlerin okunduğu ve Îseviye gibi tarikat dervişlerinin çoğu zaman

kendilerinden geçerek yaptıkları ve cezbeye dönüşen yürüyüşleri de bazan mevlûd kutlamalarında yer alırdı. Ramazan ayında doğan erkek çocuklara Ramazan isminin verildiği gibi, mevlûd gününde doğan erkek çocuklarına "Mevlûd", kızlara da "Mevlûde" adının konması bir gelenekti.[2]

Mevlûd geleneği Mısır'da Fâtımîler tarafından kendilerinden sonra hüküm süren hanedanlara devredilerek yaşamayı sürdürdü. Miladî 14. ve 15. asırda Memlûk hükümdarları o günü, büyük ve kıymetli bir çadırın kurulduğu Kahire sarayının iç kalesinde yapılan törenlerle başlatırdı; okunan Kur'ân'dan sonra Sultan din âlimlerine hediyeler ve tatlılar sunardı. Bu törenlere halk da kendi usûlünce katılırdı.

E. W. Lane geçen yüzyılın başında Özbekiye parkında yapılan bir kutlamaya şahit olmuş ve bunu çok canlı bir şekilde betimlemiştir. Halk ozanları tarafından okunan bir şiir İngiliz oryantalist yazara Hz. Süleymân'ın kitabındaki aşk şarkılarını hatırlatmıştır.[3] Günümüzde ise, dinleyenlerin günün manasına uyan bir ruh haline girmelerini sağlayan ünlü mevlûd ilahîlerinin kasetleri satılmaktadır. Ortaçağ boyunca Mekke'de Peygamber'in doğum günü şerefine kutlamalar yapılmıştı. Hindistan'dan bir örnek vermek gerekirse, Keşmir'de, Peygamber'in saçının bir telinin muhafaza edildiği Hazretbal Camiinde Rebiülevvel ayının ilk 12 gününü Peygamber'in doğumu şerefine kutlamalar yaparak geçirmek bir gelenekti. Yine Hindistan'da o gün yemek pişirmek ve bunları Peygamber'e adayarak fakirlere dağıtmak adet olmuştu. 1910 yılında Osmanlı Devleti'nde Rebiülevvel'in 12. günü resmî tatil ve bayram olarak kabul edilmekteydi.

---

2 P. Shinar, "Traditional and Reformist mevlid Celebrations in the Maghrib" [Mağribilerde Geleneksel ve Reformist Mevlid Kutlamaları] M. Rosen Ayalon'un *Studies in memory of Gaston Wiet* [Gaston Wiet Anısına Makaleler] adlı derlemesinden alınmıştır, Kudüs, 1977.

3 Edward W. Lane, *The Manners and Customs of the modern Egyptians* [Modern Mısırlıların Gelenek ve Davranışları], Londra 1846, bölüm 24.

İslâm âleminin her yerinde mevlûdu [Hz. Peygamber'in doğmunu] da yeni ve modern fikirler çerçevesinde yorumlamak eğilimi son yıllarda güçlenmiştir. Pakistan'da Rebiülevvel ayı Peygamber'e ve o'nun ahlâkî, siyasî ve sosyal rolünün önemine ayrılmaktadır; doğal olarak değişime ayak uydurmak maksadıyla diğer İslâm ülkelerinde de, Peygamber'in kişiliği basın ve yayın organları ile okullarda parlak ve etkili bir biçimde yansıtılmakta ve müminlerin o'nun ahlâkî modeline uymaları teşvik edilmektedir. Hz. Peygamber'in doğumu esnasında vukû bulan –dokunaklı ve şiirsel– mucize öyküleri eskiden çok popülerdi, fakat artık günümüzde bunlara çok rağbet edilmemektedir. 1934 yılında Mısır'ın eğitim bakanı folklorik mevlûd edebiyatını dolduran "fantastik ve lüzumsuz" hikâyelere karşı çıkmış ve İbn-i Teymiyye gibi ortodoks yenilikçilerin ve Suudi Arabistan'daki Vehhâbîlerin anlayışına uyarak Peygamber'i yüceltirken, yapılan aşırılıkları ayıklamayı denemiştir. Fransa'da eğitim görmüş olan tanınmış amâ yazar ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin ise halkın geleneklerine müdahale eden bu gibi tedbirlere karşı çıkmış ve bir makalesinde görüşünü aşağıdaki sözleriyle savunmuştur:

Din ile çelişmeyen ve imanı hiçbir şekilde bozmayan bu fikirleri halktan koparmaya çalışmak bize doğru gelmiyor. Peygamber doğduktan sonra kuşların ve yabanî hayvanların akın akın gelerek o'na bakmak için yarıştıklarını anlatan bu sevimli ve tatlı hikayelerin Müslümanlara ne gibi bir zararı dokunabilir? Peygamber'in kutsal Halime tarafından büyütüleceği önceden tayin edilmiş olduğuna göre bu izin onlara zaten verilmeyecekti. Cinler, insanlar, hayvanlar ve yıldızların Peygamber doğunca birbirlerini kutladıklarını; ağaçların filizlendiğini,

bahçelerin çiçek açtığını ve o'nun asil
bedeni toprağa değince gökyüzünün yeryüzüne yaklaştığını
işitmenin Müslümanlara ne gibi bir zararlı olabilir?[4]

Hz. Peygamber'in doğumu esnasında halkı heyecanlandırıp hayran bırakan mucizeler işte bunlardı. Bu mucizevî olaylar yazar, şair ve teologlara da "yaratılanlar arasında en üstün olanı" hep daha yeni ve parlak teşbihlerle tasvir etmek için ilham vermişti. En eski kaynaklar dahi o'ndan yayılan nur'dan haberdardı. Hassan b. Sâbit Hz. Peygamber için yazdığı bir ağıtta "mukaddes hâfızanın sahibi" annesi Âmine'nin o'nu o mutlu saatte doğurduğunu söylemişti:

O bütün âlemi aydınlatan bir nurdu
Kim bu mukaddes ışığa sevk edilirse, o doğru yoldadır.

Hassan b. Sâbit'ten 700 yıl sonra Yûnus Emre; ve ondan sonraki yıllarda Türk, İranlı ve Hintli sayısız ozan şu dizeleri söyledi:

Muhammed'in doğduğu gece
Bütün âlem nurla dolmuştu!

Doğum hikayesinde en önemli rolü oynayan "nur" olmuştur (Kur'ân'daki *sirâcen-münîren* [nur/ışık saçan kandil/meşale]) (bkz. Ahzâb/46) benzetmesinin şüphesiz bunda payı vardır). Arabça *mevlid* kitaplarının ilk örneklerinden birini borçlu olduğumuz İbn'ül-Cevzî şunları yazmıştı:

Hz. Muhammed'in doğduğunu melekler hem sessizce
hem de yüksek sesle ilan ettiler. Cebrâîl müjdeli

4 Zeki Mübarek, *el Medai en Nebeviye fi'l Adab el Arabi*, Kahire 1943, s. 206.

haberle geldi ve gök kubbe sarsıldı. Huriler saraylarından dışarı çıktılar ve etrafa güzel kokular yayıldı. Rıdvan'a şöyle buyuruldu: "En yüksek cenneti süsle, saraydan perdeyi kaldır, Âmine'nin evine cennetten sürü sürü kuşlar gönder ki, gagalarındaki incileri orada döksünler. Muhammed doğunca Âmine'ye bir ışık göründü ve bu ışıkla Bosra'nın sarayları ışıl ışıl parladı. Melekler Âmine'nin etrafını sardılar ve kanatlarını açtılar. Onu öven melekler sıra sıra yere inip vâdileri ve tepeleri doldurdular.

Hz. Peygamber'i en çok methedenlerden birisi olan Kadı İyaz'ın Muhammed'in doğumunu birkaç kelimeyle anlatması ve sadece nur'dan bahsetmekle yetinmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Muhammed'in dünyaya gelişi esnasında vukû bulan çeşitli mucizelere dair rivâyetler, Peygamber menkıbelerinin zeminini oluşturur. Bunlardan öğrendiğimize göre, Peygamber'in babası Abdullah'ın alnında parlak bir ışık belirmişti. Onunla evlenmek isteyen diğer kadınları reddederek, Allah tarafından Peygamber'in annesi olmak üzere seçilen Âmine ile evlendi ve alnındaki ışık Âmine'nin kucağına geçti. Muhammed'in ana rahmine düştüğü gece, *Delâil'ül-Hayrât*'ta bildirildiğine göre Kureyş'teki bütün evcil hayvanlar dile gelip birbirleri ile konuşmuş ve ümmetin müstakbel önderinin döllendiğini söylemişlerdi. Doğacak çocuğa Muhammed veya Ahmed ismini vermesi Âmine'ye emredildi. Rahat bir hamilelik geçiren Âmine'nin doğum vakti geldiği zaman olağanüstü olaylar zuhûr etti. Âmine'nin bunları şöyle naklettiği bildirilmiştir:

İyice ağırlaştığım ve gürültüyü daha şiddetli duyduğum zaman yer ile gök arasına beyaz ipekliden bir bez gerildi ve bana, "Onu insanların nazarlarından uzak tut!"

diyen bir ses işittim. Havada duran ve ellerinde gümüş su testileri tutan erkekler gördüm. Süzülen terimin damlaları birer inci tanesi gibiydi ve miskten daha güzel kokuyordu. Ve ben, haykırdım: "Keşke Abdulmuttalib burada olsaydı! Onun burada olmaması ne kötü!" Sonra bir kuş sürüsü bana doğru uçtu ve karnımı örttü; kuşların gagaları zümrütten ve kanatları sümbüldendi. Allah gözümün önündeki perdeyi kaldırdı da doğudan batıya kadar yeryüzü bana göründü. Üç bayrak gördüm; biri doğuda, biri batıdaydı, biri de Kâbe'nin damına çekilmişti. Doğum sancılarım başlayınca fenalaştım... Muhammed'i doğurdum, o'na bakmak için dönünce, dua eden biri gibi ellerini göğe doğru kaldırdığını ve dua ettiğini gördüm. Sonra gökten bir bulut inerek o'nu örttü ve ben o'nu göremez oldum. Bir sesin, "Onu dünyanın çevresinde dolaştırın, doğuya ve batıya götürün, denizlere götürün ki, o'nu ismiyle, bedeniyle ve vasıflarıyla tanısınlar ve denizlerdeki adının el-Mâhi [mahvedici, yok edici] olduğunu öğrensinler, çünkü o bütün putları yok edecektir" dediğini işittim. Bulut hemen ortadan kayboldu, ve baktım, işte o orada yatıyordu, altında yeşil ipekten bir örtü vardı ve yünlü beyaz bir kundağa sarılmıştı. Avucunda beyaz incilerden yapılmış üç anahtar tutuyordu. Bir ses şöyle bağırdı: "Bakın, Muhammed zaferin, savaşın ve peygamberliğin anahtarını elinde tutuyor!"[5]

Diğer aktarılan bilgilerden de bebek Muhammed'in yere düştüğünü, ellerini yere dayadığını ve gökyüzüne doğru baktığını öğrenmekteyiz. Bu da, o'nun ileride dünyaya hâkim olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Hiçbir şair, Suriye'deki Bosra kentinin saraylarına kadar dünyayı aydınlatan ışıktan bahsetmeyi ihmal

5 Andrae, s. 62, s. 28 33 ve 61 68'i doğum söylencesine ayırır, Horten s. 20 31'i ayırmaktadır.

etmemiştir: "Işık bir gök kuşağı gibi parlaktı ve televizyona benziyordu: en uzak nesneleri yakına getiriyor ve bize gösteriyordu" diyen Kenyalı bir Swahili vaizi 1963'de oldukça mantıklı olan bu açıklamayı yapmıştı.[6]

Muhammed'in dünyaya gelişi sırasında komşu ülkelerde görünen işaretler de önemliydi: Doğum sırasında İran hükümdarının sarayının salonları yıkılmıştı; daha sonraki yıllarda yazarlar, methiyelerinde *Kisra* [Sasani hükümdarlarının ünvanı] Hüsrev ile *kisr* [kırılmak] arasındaki ilişkiyi her zaman vurgulamışlardır.

Muhammed sünnetli olarak doğmuştu; bu da o'nun bedeninin her türlü kirden arınmış olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Kur'ân'da böyle bir emir olmamasına rağmen, Müslümanlar bu nedenle sünnet olurlar, çünkü bu "Peygamber'in sünnetidir."

Peygamber'in doğumu hakkındaki ilk büyük toparlayıcı eseri, 1207'de Erbil'de bir mevlûd kutlamasına katılan İbn-i Dıhye'nin yazdığı anlaşılmaktadır. *Kitab'üt-Tenvîr fî Mevlid es-Sirâc el-Münîr* [Aydınlık veren kandilin/lambanın doğumu hakkında aydınlatıcı kitab] adlı eser mensur olarak yazılmıştır ve bir naat ile sona erer. Daha önce kitabından alıntı yaptığımız İbn'ül-Cevzî ve miladî 14. asırda yaşamış olan İbn-i Kesîr bazı yazılarını Peygamber'in doğumuna ithaf etmişlerdi. Peygamberlik tarihinin bu en önemli olayı hakkında geniş kapsamlı eserlerin kaleme alınmasına oldukça erken yıllarda başlanmıştır. Busirî, *Bürde* adlı eserinde Peygamber'in doğumundan üstünkörü söz etmiştir. Erken dönem Türk edebiyatının en tanınmış *mevlûd*'unu Bursalı Süleymân Çelebi (ö. 1419 m.) yazmıştır. Ondan 100 yıl önce Yûnus Emre, *mevlûd*'u topluluk içinde okuyanlara cennetin müjdelendiğini söylemişti. Süleymân Çelebi'nin şiiri Fars edebiyatından alınmış olan beyit formunda yazılmıştır; basit bir vezni vardır ve Fars edebiyatındaki mistik ve didaktik destanlara

6 Knappert, I, s. 34.

benzemektedir. Çocukça da denilebilecek kadar sade bir dili olan şiir, bugüne kadar etkisinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Hayır getireceğine inanıldığı için, sadece mevlûd kandilinde değil, vefatların kırkıncı gününde veya senesinde ya da bir adağın yerine gelmesinden sonra *Mevlid-i şerif* okunması Türkiye'de yaygın bir âdettir. Mevlûd'un fasıllarının arasında Kur'ân okunur; Türk evlerinde mevlûd okutmak bayram kutlamalarına benzer; diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi temiz ve güzel kıyafetler giyilir, bazan tütsü yakılır ve okuma bitince dinleyenlere tatlı sunulur. Kuzey Afrika'da irmik, tereyağı ve baldan yapılan ve "aside" denilen tatlı aynı zamanda doğumlarda da konuklara ikram edilir. Doğu Afrikalı bir şaire ait mevlûd şiirinin ilk mısraları bu atmosferi çok güzel ifade etmektedir:

Mevlûd dinlemeye başladığın andan itibaren
Cennetin zevklerini tatmaktasın![7]

Bazı yörelerde ise şeker ve soğuk şerbet sunulması bir gelenektir.

Âmine Hatun'un hamileliğinin sonunda, hayrete düşerek yaşadıklarını kendi ağzından naklettiği fasıl, Süleymân Çelebi'nin şiirindeki en güzel ve en önemli bölümdür. Türkçe yazılmış başka hiçbir dinî şiir onun kadar sevilmemiştir:

Âmine Hatun Muhammed annesi
Ol sedeften doğdu ol dür danesi
Çünki Abdullah'dan oldu hamile
Vakt erişti hafta vü eyyam ile
Hem Muhammed gelmesi oldu yakın

7 Knappert, I, s. 100 ve dev.

Çok alametler belirdi gelmeden
Ol Rebiülevvel ayı nicesi
Onikinci gece isneyn gecesi
Ol gece kim doğdu ol hayr'ül-beşer
Anası anda neler gördü neler
Dedi gördüm ol habîbin anesi
Bir acep nur kim güneş pervanesi
Berk urup çıktı evimden nagehan
Göklere dek nur ile doldu cihan
Gökler açıldı ve feth oldu zulem
Üç melek gördüm elinde üç âlem
Biri meşrık biri mağribde anın
Biri damında dikildi Kâbe'nin
İndiler gökten melekler saf u saf
Kâbe gibi kıldılar evim tavaf
Hem hava üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen anı melek
Çün göründü bana bu işler ayan
Hayret içre kalmış idim ben heman
Yarılup duvar çıktı nagehan
Üç bile huri bana oldu ayan
Bazılar derler ki ol üç dilberin
Asiye'ydi biri ol mahpeykerin
Biri Meryem Hatun idi aşikar
Birisi hem hurilerden bir nigar
Geldiler lutf ile ol üç mehcebin
Verdiler bana selâm ol dem hemin
Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafâ'yı birbirine muştular
Dediler oğlun gibi hiçbir oğul

Yaradılalı cihan gelmiş değil
Ulu devlet buldun ey dildare sen
Doğiserdir senden ol Hulk-i hasen
Bu gelen ilm-i ledün sultanıdır
Bu gelen tevhid-i irfan kânıdır
Bu gelen aşkına devreyler felek
Yüzüne müştak durur ins ü melek
Bu gece ol gecedir kim ol şerif
Nur ile âlemleri eyler latif
Bu gece şadan olur erbab-ı dil
Bu geceye can verir ashâb-ı dil
Rahmeten li'l-âlemindir Mustafâ
Hem şefi'ül müznibindir Mustafâ
Vasfını bu resme tertib ittiler
Ol mübarek nuru tergib ittiler
Âmine ider çü vakt oldu tamam
Kim vücuda gele ol Hayrü'l-enam
Susadım gâyet hararetten kati
Sundular bir cam dolusu şerbeti
Kardan ak idi ve hem soğuk idi
Lezzeti dahi şekerde yok idi
Şerbeti karşımda tuttu huriler
Bunu sana verdi Allah dediler
İçtim anı oldu cismim nura gark
Edemedim kendimi nurdan fark
Geldi bir ak kuş kanadıyla revan
Arkamı sığadı kuvvetle heman

Bu beyit okununca herkes yanındakinin sırtını hafifçe sıvazlar.

Doğdu ol saatte ol Sultan-din
Nura gark oldu semavat ü zemin
Yaradılmış cümle oldu şaduman

Gam gidip âlem yeniden buldu can
Cümle zerrat-ı cihan edip nida
Çağruşuben dediler kim merhaba

Bundan sonra, uzun "Hoş geldin" faslı başlar, bütün tabiatın hasretle beklediği yeni doğmuş Peygamber selâmlanır ve hesap gününde Allah'ın sevgilisine duyulan güven dile getirilir:

Merhaba ey âl-i sultan merhaba
Merhaba ey kân-ı irfan merhaba
Merhaba ey sırr-ı Kur'ân merhaba
Merhaba ey derde derman merhaba
Merhaba ey bülbül-i bağ-ı cemal
Merhaba ey âşina-yı Zü'l-Celal
Merhaba ey mah u hurşid-i Hüda
Merhaba ey Hak'dan olmayan cüda
Merhaba ey âsi ümmet melcei
Merhaba ey çaresizler eşfei
Merhaba ey can-ı baki merhaba
Merhaba uşşaka sâki merhaba
Merhaba ey kurretü'l-ayn-i Halîl
Merhaba ey has-ı mahbub-i Celîl
Merhaba ey rahmeten li'l-âlemîn
Merhaba sensin şefi'ül-müznibîn
Merhaba ey padişah-ı dü cihan
Senin içün oldu kevn ile mekan
Ey cemali gün yüzü bedr-i Münîr
Ey kamu düşmüşlere sen destgir
Destgirisin kamu üftadenin

Hem penahı bende vü azadenin
Sensin ol sultanı cümle enbiya
Nur-i çeşm-i evliya vü asfiya
Ey nübüvvet mührünün son hatemi
Ey risalet tahtının sen hatemi
Çünki nurun ruşen etti âlemi
Gül cemalin gülşen etti âlemi
Ya Habîbullah bize imdad kıl
Son nefes didarın ile şad kıl!

Sırpça ve Hırvatça'ya da tercüme edilmiş olan mevlûd'un, bir adağın yerine gelmesi münasebetiyle Türkiye'de okunması bir gelenektir, ancak diğer İslâm ülkelerinde de mevlûd'un hayırlara vesile olduğu bilinmektedir. Afrika'nın doğusundaki Müslümanlar da mevlûd'un bu özelliğini şu dizelerle dile getirmişlerdir:

Kim mevlûdu okur ve dinlerse
Bütün bir sene selâmet ve rahmet ondan eksik olmaz,
Büyük felaketler, hırsızlık ve uğursuzluk ona yaklaşamaz
Ve o kişinin evinde yangın çıkmaz.[8]

Türkçe bir şiir, Mevlûd'un öteki dünyada da insanlara yardımcı olacağına ortaçağdan beri inanıldığını kanıtlamaktadır:

Cehennem ateşinden kurtulmak istersen
Allah'ın Peygambe'ri için okunan mevlûd'a katıl!

Ahiret gününde Allah'ın huzurunda hesap verirken neler olacağını Yûnus Emre de dramatik bir biçimde tasvir etmiştir:

8 Knappert, III, .s. 276.

Kıyamet gününde seslenecekler:
"Kim mevlûd okuduysa, gelsin!"
Ona nur'dan bir berat verilecek.
"Kim mevlûd okuduysa gelsin!"
O uçarak cennete girsin
Sağına ve soluna dönsün
Allah kuluna ne lütuflar bahşetmiş!
"Kim mevlûd okuduysa gelsin!"

Afrikalı Arablar arasında Medine kadısı el-Berzenci tarafından 18. asırda mensur olarak yazılmış bir mevlûd çok sevilmişti; nazın formuna da dönüştürülmüş olarak Swahili ve Hindistan'da da tanınmış ve popüler olmuştu. Tasavvuf ulularının çoğu tarafından mevlûd şiirleri kaleme alınmıştır; günümüzde dahi sûfî el-Munavi'nin 17. asırda yazdığı bir methiye Mısır'daki mevlûd bayramlarında sevilerek okunmaktadır. Hintli Müslümanlar arasında bir mevlûd edebiyatının ortaya çıkması oldukça gecikmiş; başlangıçta Farsça ve epik şiir formunda yazılan bu manzumelerin Bengali dilinde yazılmış büyük mevlûdlara dönüşmesi ancak yakın zamanda gerçekleşmiştir. Bu şiirlerin başlangıçta Bengali dilinde yazılmamasının sebebini bu alanda bir otorite olan Gulam Mustafâ bana Dakka'da şöyle izah etmişti:

Ortaçağda Bengali dilinde yazılan ve Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan mistik eserlerin Hindistan'ın dinî geleneğinin bir parçası olmasına rağmen, halkın konuştuğu dil Peygamber'in doğum mucizelerini tam olarak ifade etmek için yeterli ve lâyık görülmüyordu. Hindistan yarımadasındaki diğer lisanlarda, örneğin Sindî dilindeki mevlidler kısa ve lirik formda manzumelerdir ve belli bir makamda şarkı olarak okunurlar. Asıl doğum menkıbeleri

ise munakıbe adı verilen, daha uzun
ve balad formunu andıran şiirlerdir.

Yazarlar ve şairlerin Hz. Peygamber'in doğumunu tasvir ederken kendi yerel motiflerinden yararlanmış olmalarını anlayışla karşılamak gerekir, çünkü Avrupalı yazar ve ressamlar da aynı yolu izlemiş ve Hz. Îsâ'nın doğumunu kuzey ülkelerinin kış şartlarına uygulayarak betimlemişlerdir. 1600'lü yıllarda Guceratlı bir şair yazdığı mevlûda "Peygamber'in doğumunda hazır bulunan ve yeni doğmuş bebeğin boynuna Brahman ipini takan" bir Brahman karakterini eklemiştir.[9] Sind'den Fakir Muhammed Maçhi'nin naklettiği gibi, ozanlar Peygamber için ninniler icat etmişler; Allah'ın Peygamber'e doğmadan evvel sabır, bilgelik, hayâ, minnet, akıl ve sevgi gibi vasıflar ihsan ettiğini, doğumdan sonra ise "Benim sevgilim ağlamasın" diyerek Cebrâîl'e beşiğini sallama emrini verdiğini yazmışlardır. Sonra da Allah tarafından gelen bir ilhamla, *Qum qum yâ habîbi kem tenâm* [kalk, kalk ey sevgilim, daha ne kadar uyuyacaksın] şeklinde kâfiyeli Arabça bir ninni vücuda getirmişler ve –sanat yönü çok kuvvetli olmasa da iyi niyetli bu şiirin içinde– Peygamber'in doğduğu gece uyumayan ne varsa hepsini saymışlardır:

Göl ve Kevser uyumuyor
Ne uyursun, dostum uyan.
Yaratan da uyumuyor
Levha da kalem de uyumuyor
Cennet de cehennem de uyumuyor
Güneş, ay... gökler ve kürsü
Günler ve gece... dağlar ve denizler

9 M. J. Dar, "Gujarat's contribution to Gujari and Urdu" [Gucerat'ın Urduca ve Gücari'ye Katkısı], *Islamic Culture* 27 (1953), s. 33.

Sağdakiler ve soldakiler, onlar da uyumuyor
Uyku aşıklara haramdır
Uyan dostum, ne uyursun?

Mevlûd bayramlarının değişmekte olan mahiyetini gösteren, Muhammed'in siyasî ve sosyal başarılarını, ahlâka ve akla uygun olan yaşamını vurgulayarak daha çağdaş ve uygulanabilir yönlerini sergileyen de yine edebiyat olmuştur. Reform yanlısı olan Hintli Müslüman şair Hali (ö. 1914) mevlid edebiyatını mitolojik unsurlardan arındırmayı amaçlayan üstadı Sir Seyyid Ahmed Han'ın ilk yazılarının izinden giderek şu şiiriyle İran'da yıkılan saray ve mabetler efsanesinin ne anlama geldiğini açıklamaktadır:

Ateş tapınağının ateşi söndü,
Putların mabedi yıkıldı:
Düalizm kayboldu,
Teslis şimdi yıkılmakta...

Hz. Muhammed'in doğumu ile mutlak Tek Tanrıcılık, Pers düalizmi ve Hıristiyan inancındaki teslis kavramı üzerine kesin bir zafer kazanmıştır. Çok tanrıcılığın içinde mütalaa edilen Hıristiyanlık'taki teslis kavramının da İslâm tarafından yenilgiye uğratılmış olması, Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlı olup Hıristiyan egemenliği altında yaşayan Hindistan'da çok farklı bir ses getirmiştir.

Bütün modernleşme çabalarına rağmen, Peygamber'in doğumunu terennüm eden o eski zarif şarkılar söylenmeye devam etmekte ve Muhammed'in yüceltilmesi bahsinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu manzumeler daha çocuk yaşta iken ruhlara aşılanmakta ve Müslümanların iman dünyasının dokunulması imkânsız bir kısmını oluşturmaktadır.

VIII. MİRAC
PEYGAMBER'İN GÖKLERE YÜKSELMESİ

Muhammed, göklere yükselen sendin;
Melekler sana dedi: "Hoş geldin!"
Cennette oturanlar da dedi:
"Hoş geldin! Yüz defa hoş geldin!"

Bu dizeler, 18. yüzyıla ait bir İndus halk şarkısının nakarat bölümüdür.

Peygamber'in sırlarla dolu göklere yükseliş öyküsü de doğumu kadar geniş bir edebiyatın doğmasına yol açmıştır. Mirac, dinî bakımdan da çok büyük önem taşır.

Göklere yükseliş öyküsünün kaynağı İsrâ sûresi'nin (17. sûre) başlangıcıdır:

Münezzehtir O ki, bir gece kulunu Mescid-i Harâm'dan mescid-i aksâ'ya [en uzak mescide] yürüttü. (İsrâ/1)

Bu en uzaktaki mescid, bugünkü adıyla el-Aksâ câmii olan Mescid-i Aksâ'dır. İbn-i İshâk'ın yazdığı biyografide Cebrâîl'in

Peygamber'i göksel bir binek hayvanı olan Burak'a bindirdiği; Peygamber'in Kudüs'e varıncaya kadar göğün ve yerin mucizelerine şahit olduğu, Kudüs'te kendisinden önceki peygamberleri gördüğü ve onlara imamlık yaparak birlikte namaz kıldığı bildirilmiştir. Bazı yorumcular gece yolculuğu ile göklere yükselişi ayrı ayrı mütalaa etmişlerse de, bunları birbirinden ayırmayan tarihçi İbn-i İshâk şöyle yazmıştır:

> *Güvendiğim biri bana, Ebû Sa'id'in Muhammed'den duyduklarını nakletti: "Kudüs'te gerekli olanı yaptıktan sonra bana bir merdiven [mirac] getirildi. Ben bundan daha güzel bir merdiven görmemiştim. Bu, ölülerin dirildikten sonra gözlerini diktikleri merdivendi. Bir cennet kapısına gelinceye kadar dostum tarafından bu merdivene çıkarıldım. Bu on iki bin meleğin nöbet tuttuğu kapıydı ve ismi de nöbet kapısıydı."*[1]

Burada Hz. İsmâîl, Hz. Muhammed'e –gerçekten resûl olup olmadığını anlamak için– ismini sorar. Hz. Peygamber göğün en alt katında Âdem'i görür. İnsanların ruhları Âdem'in önüne çıkartılır ve suçlarına göre günahkârlara verilen cezalar gösterilir. Yetimlerin malını gasp edenler ateş yutmakta; ve şişmiş karınlarıyla vurguncular timsahlar tarafından ateşe atılmakta ve çiğnenmektedir; diğerleri de daha korkunç cezalara çarptırılır. Muhammed göğün diğer katlarını da sırasıyla ziyaret eder; dördüncü katta Îsâ'yı ve yedinci katta İbrâhîm'i görür. Arabların atası olduğu ve Kâbe'yi inşa ettiği için İbrâhîm'in İslâm'daki yerinin çok özel olduğu buradan da anlaşılmaktadır. Ve sonunda Peygamber cennete girer.

---

1 Andrae, s. 39 46, 68 85; İbn i İshâk, *Das Leben des Propheten* [Peygamber'in Hayatı], tercümesi Gernot Rotter, Tübingen 1976, s. 83 ve dev.

Çok sık tekrarlanan bir rivâyete göre burada Allah Müslümanlara günde 50 vakit namazı farz kılmış, fakat Mûsâ'nın tavsiyesiyle Muhammed bunun 5 vakte indirilmesini temin etmiştir, çünkü günde 5 vakitten fazla namaz kılmak normal bir insan için mümkün değildir. Göklere yapılan bu seyahat sonuçta pratik bir amaca hizmet etmişse de menkıbenin daha geç versiyonlarında bu husus çok fazla öne çıkartılmamıştır, hatta diğer olaylar bunun yerine geçmiştir.

Peygamber menkıbeleri içinde oryantalistleri ve din bilginlerini 'Mirac'tan daha fazla meşgul eden bir olay olmamıştır. Hadislerin bildirdiğine göre Mirac, Medine'ye hicretten kısa bir süre önce Mekke'de, İslâmî [kamerî] ayların yedincisi olan Receb ayının 27. gecesinde gerçekleşmiştir ve bu tarihte de kutlanmaktadır. Keşmir örneğinde olduğu gibi bazı bölgelerde Mirac'ı bir hafta boyunca Kur'ân okuyarak ve câmileri aydınlatarak kutlamak âdet olmuştur. Türkiye'de Mirac gecesi kandil olarak kutlanır, bu gece câmiler aydınlatılır ve mevlid okunur. O gün doğan çocuklar Mirac, Miraceddîn veya benzeri adlar alırlar (Hint-Pakistan'ında böyle bir uygulama olduğunu biliyorum).

Mirac dinsel bir çağrı mahiyetinde olduğu için –daha önce de değindiğimiz gibi– kalbin temizlenmesi hâdisesiyle bir ilintisi olduğu düşünülmektedir. Din bilginleri Mirac ile Şamanların deneyimleri arasında bir koşutluk olduğunu ileri sürmüştür; Muhammed'in *sidretül-münteha*'daki [en uzak sınırda bulunan sidre ağacı] şerefli konumu Sibirya Şamanlarının vizyonlarında gördükleri [halüsinasyon-hayal] 'dünya ağacını' hatıra getirmektedir. İran geleneğinin etkisi (öncelikle Arda-Viraf-Nama'yı içeren Pers etkisi) Mirac için temel/prensip [postulat] olarak koyulmuş; bu mucizevî yolculuğu açıklamak maksadıyla Hint kaynaklarıyla aralarında bir paralellik olup olmadığı da araştırılmıştı. Bunların dışında, mirac ile Yahudi ve Hıristiyan apokaliptikerler'in [yak-

laşan kıyamete işaret eden olayları yorumlayanlar] tasvirleri arasında benzetmeler de yapılmıştı.

İslâm teologları da çeşitli zor tarafları olan bu yolculukla ilgili sorunlar üzerinde çok kafa yormuşlardır. Öncelikle Muhammed'in bu yolculuğu bedenen mi yoksa rûhen mi yaptığı sorusuna bir cevap verilmesi gerekiyordu. Eşi Ayşe'nin, "Muhammed'in bedeninin yokluğu hissedilmedi" sözleri, bu seyahatin bedenen yapıldığı iddialarına karşı çıkmaktaydı. Büyük tarihçi ve tefsirci Taberî ise kanaatini Kur'ân'da verilen bir bilgiye dayanarak bildirmiştir; çünkü Kur'ân'da Allah'ın, "kulunun rûhuyla değil", "kuluyla birlikte" seyahat ettiği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, bu seyahat tamamıyla zihinsel ve hayalî bir yolculuk olsaydı, Burak gibi bir binek hayvanına da ihtiyaç olmazdı.

Hz. Muhammed miractan [gece yolculuğundan] döndüğünde, devrilen testideki suyun aradan geçen zaman içinde daha boşalmamış olduğu söylendiğine göre, o'nun seyahatini bir vecd durumu ile izah etmek olanağı vardır. Cezbe halinde kendinden geçen bir kişinin tek bir an içinde yılları, yüzyılları hatta binlerce yılı yaşamış olması mümkündür, çünkü vecde gelen, esrime içinde olan bir kişinin rûhunun temasa geçtiği *nunc aeternum* [ebedî zaman] insan tarafından oluşturulan zaman dizisinin ötesindedir. O halde Muhammed çok kısa bir an için tanrısal zamanın içine dalmış, dünyevî zamandan sıyrılmış ve başka bir dünyaya geçmiştir. Cemaat içinde Mirac'a şüphe ile yaklaşanlara, dini savunmayı görev edinmiş olan İslâm "apologetleri" bu mucizeyi açıklamak için Hindistan'da Maya oyunlarının izahı için başvurulan bir Hint öyküsünden yararlandılar. Bu öyküde daldığı suda birkaç saniye içinde bütün bir ömrü yaşayan bir adamın menkıbesi anlatılmaktadır.

Göklere seyahatin bedenen mi yoksa rûhen mi gerçekleştiği daha sonraki dönemlerde İslâm teolojisi içinde özel bir önem

kazandı. Mutezile mezhebi bu hâdisenin bir vizyon olup sadece zihinsel bir yolculuğun mümkün olduğunu kabul ederken, mutaassıplar [rivâyetlere bağlı olanlar] daha gerçekçi düşünüyor ve bedensel bir yolculuğu mümkün görüyordu.

Halk edebiyatı da dahil olmak üzere daha sonraki yılların edebiyatı Mirac'ı inkâr edenlerin ne kadar kötü durumlara düştüklerini anlatan sayısız hikayelerle doludur. Sûfîler gibi bunlar da argümanlarını, ancak Peygamber'in tertemiz vücudunun Allah'a bu kadar yaklaşmasının mümkün olduğu; sıradan bir insanın hatta bu ulu bir evliyanın bile bu yakınlaşmayı ancak zihninde yaşayabileceği hususuna dayandırıyorlardı; bu yakınlaşma da ancak o kişinin rûhunun Peygamber kadar saf ve temiz olmasıyla mümkün olabilirdi. Peygamberin mi yoksa evliyanın mı daha üstün olduğu tartışma içinde önemli bir argüman haline geldi: Mirac bedenen yapılmış bir yolculuktu. Türk şairi Hakani, bu bedenin "mücessem bir ruh" olduğunu söyleyerek Peygamber'in her zaman tek ve eşsiz olan konumunu teyit etmiş oldu.

Başka bir konu da, Allah'la karşılaştığı zaman Muhammed'in O'na gerçekten bakıp bakmadığı meselesiydi. Eğer bakmışsa gözleriyle mi, kalbiyle mi bakmıştı? Bu soru öncelikle Necm sûresi'nin (53. sûre) tefsiriyle bağlantılı olarak tartışılmıştır. Sûrenin başlangıcında Peygamber'in "onu en yüksek ufukta gördüğü" (bkz. Necm/7-13) bildirilmektedir. Necm/7 âyetindeki *huve* [o/onu] zamiri ile Peygamber'e vahiyleri ileten Cebrâîl de kastedilmiş olabilir, fakat Necm sûresi çoğunlukla Peygamber'in göklere yaptığı yolculuk bağlamında tefsir edildiği için, bu zamirle Allah'ın kastedildiği yorumu yapılmıştır:

Bazıları dediler ki: "O en yüksek arşta Cebrâîl'i gördü."
Diğerleri dediler ki: "O kalbiyle ve iç
gözüyle Allah'ı gördü." Diğerleri dediler ki:

"O onu gözleriyle gördü. Ama herkes gerçeği söyledi,
çünkü onlar duyduklarını ve öğrendiklerini söylediler."[2]

Bu sûrede Hz. Muhammed'in yolculuğu ile ilgili bir bilgi bulanlar –ki bunlar arasında sûfîler çoğunluktaydı kanıt olarak Necm/17 âyetini gösteriyorlardı: *Gözü ne şaştı, ne aştı [Muhammed'in gözü gördüğü şeyden meyletmedi ve sapmadı]:* Bunun anlamı, Muhammed'in gözlerini kaçırmadan ilahî varlığa bakmış olmasıdır.

Celâleddîn er-Rûmî,

Mâ zâğa ve mâ tağâ'nın sırrını
Ondan başka kimden öğrenebilirdim?

diye sorar. Bunlar edebiyatta sık tekrarlanan sözlerdir. Peygamber baktığı varlığa çok yakındı: *Fe-kâne qâbe qavseyni ev ednâ* [iki yay kadar, hatta daha yakındı] (Necm/9). Burada iki yaydan ziyade, bir yayın iki ucunun ortasındaki neredeyse görünmeyen ek yeri kastedilmektedir. Muhammed'in arada hiçbir şey olmadan Allah'a bu kadar yaklaşmış olması ve bu arada ne sallanmış, ne sendelemiş, ne de gözünü kaçırmamış olması o'nun peygamberler arasındaki mevkiinin çok üstün olduğunu isbat etmektedir. Mûsâ, Sînâ Dağı'nda alev alev yanan çalıların içinde ilahî görüntü ile karşılaşınca bayılıp yere düşmemiş miydi? Oysa Mûsâ Allah'ın sadece sesini duymuştu, fakat Muhammed gözünü bile kırpmadan O'na bakabilmişti! "*Qâbe qavseyni*'nin efendisi" şairler tarafından yepyeni ve cesur abartmalarla övülmüştü. 16. yüzyıl başlarında Hint-İranlı bir şair olan Cemali Kanbo bu sırrı en isabetli bir biçimde tek bir mısrada özetledi:

Mûsâ Tanrı'nın gösterdikleri karşısında bayılıp düştü,
Sen O'nun özüyle göz göze geldin ve hâlâ gülümsüyorsun!

---

2 Andrae, s. 75.

Hz. Muhammed'in üstünlüğünü kanıtlamak için mutaassıp teologların ve hatta Hanbelî mezhebinin aynı argümanları kullandığına daha önce değinmiştik. Onlar bu argümandan şu hususu kanıtlamak için de yararlanmışlardır: "Tanrısal deneyimin en yüksek kademesi, Mûsâ örneğindeki gibi manevî-mistik bir kendinden geçme hali değildir; aksine Allah'ı, bilinci tamamen açık olarak bayılmadan yaşayan Hz. Peygamber'in durumudur."[3]

Maamafih güzel erkek çocuklarına hayranlık besleyen ve bunun da normal olduğunu göstermek için bir *Hadis*'i kullanan sûfîler de vardır. Bu Hadise göre Allah Hz. Peygamber'e, sakalsız ve güzel bir delikanlı sûretinde görünmüştür,[4] bu doğal olarak mutaassıp ilahîyatçılar tarafından reddedilmiştir.

Bilhassa daha geç dönem sûfîleri arasında Arşa yapılan yolculuğu, Peygamber'e verilen en büyük değer [mehabet] sayan tefsirciler de vardı; çünkü Necm/6 âyetindeki *festevâ* [o doğrul-du] kelimesi ile, Peygamber tarafından bakılanın [Allah'ın] değil, bakmakta olan Peygamber'in kastedildiğini kabul etmekteydiler. Yine, *O yaklaştı da sarktı* (Necm/8) cümlesi ile de herkesin bilmemesi gereken bilgiyi aldıktan sonra tekrar ümmetine dönüp onlara sevgiyle eğilen Peygamber arasında ilinti kurmuşlardı.[5] Bu tefsir daha sonra yapılan ideal dinî akîde tarifiyle de uyum içindedir, çünkü Peygamber yükseldikten sonra tekrar aşağı inmeye, yani tekrar dünyaya dönmeye ve onu yüklenmeye hazırdır. Allah'ın huzurunda iken sırrına erdiği bilginin ışığında dünyayı değiştirecektir. Hem İslâmî bilgi nakillerine hem de Batı'nın yaptığı bilimsel klasmana göre tam bu noktada Peygamber ile sûfîler arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. İkbal, *Lectures* adlı eserinde Hintli sûfî Abdulkuddûs Gangohi'den aldığı bir özdeyiş ile çarpıcı bir özetleme yapmıştır:

---

3 Joseph N. Bell, s. 176 dev., Nwyia s. 187.

4 Ritter, *Meer der Seele* [Rûhun Denizi], s. 445 ve dev.

5 Andrae, s. 81.

Muhammed Arabistan'dan kalkıp arşın en yüce katına çıktı ve geri döndü. Vallahi ben bu mertebeye erişmiş olsaydım, asla geri dönmezdim!

Bu sözler İkbal'in yaptığı doğru saptamayla sûfîler ile Peygamber arasındaki farklı tutumu apaçık göstermektedir.

İslâm modernistleri ve özellikle İkbal, Mirac'ı yorumlarken, Muhammed'in Allah ile senli-benli konuştuğuna dikkat çekmiştir. Onların bu yorumunda çok yaygın bir öğreti olan vahdet-i vücud [varlığın birliği] ilkesini düzelten önemli bir faktörün bulunduğu anlaşılmaktadır: Arşa yapılan seyahati anlatan menkıbede Allah'ın "kişileştiği" teyit edilmekte ve Yaratan ve yaratılan arasındaki faydalı diyalogun neticesinde gerçek dinî tutum ve davranış biçimlerinin oluştuğuna işaret edilmektedir.

Mirac ile ilgili üzerinde çok tartışılan başka bir husus da İsrâ sûresi'nin başlangıcında yer alan *abdihî* [kulunu] kelimesidir. Bu âyette, "Allah'ın, kulu ile birlikte gece seyahat ettiği" belirtilmektedir. Bu kelimeye dayanarak birçok tefsirci, "O'nun kulunun" en büyük övgüye lâyık olan bir yardımcı olduğu sonucunu çıkarttılar, çünkü bu kavram en yüce dinî deneyimini yaşayan Peygamber için kullanılmıştır. Aynı kelimeye Necm/10 âyetinde de yer verilmiştir ve Allah'ın Peygamber'e hitap ederek vahyettiğini (göğe yolculuk sırasında mı?) ima eder. Böylece 11. yüzyılda mutasavvıf Kuşeyrî'nin yapıtında işaret ettiği ve çok sonra Muhammed İkbal tarafından Peygamber öğretisinin ve antropolojisinin merkezine (bkz. XI. Bölüm) yerleştirilen *abdihî* kavramı etrafında geniş bir teoloji yaratılmıştır. Aynı zamanda *abdihî* kavramının vurgulanması sûretiyle, Allah tarafından ne kadar övülmüş ve diğer mahlûklardan farklı bir değer verilmiş olsa da Muhammed'in vecd durumunda bile bir insan olarak kaldığı daima hatırlatılmıştır.

Teolojinin dışında Mirac, sanat ve edebiyatın gelişmesi için de çok önemli olmuştur. İran ve İran'ın etkisi altında kalan bölgelerde yazarlar bu harika olayı hep yeni ve fantastik metaforlarla betimlemiş ve tüm edebî yeteneklerini kullanarak Peygamber tasvirlerinde birbirlerinden daha üstün olmak istemişlerdir.

Varoluşun güneşi bir gece arşa çıkacak

dizesinde yatan duyguyu şairler çok parlak barok mecazlarla ifade etmenin arayışı içindeydiler. Fars edebiyatının büyük epik eserleri Allah ve Peygamber methiyelerinin yanı sıra, çoğunlukla renkli ve canlı betimlemelerle bütün retorik-belagat sanatlarının kullanıldığı Mirac [arşa yolculuk] temasını da içerirler. Pencabi gibi halk lehçelerinde "altın alfabe" anlamındaki *sihafi*'ler Mirac'ın mucizesine ithaf edilmiştir. Farsça yazan sûfîler arasında, Mirac'ı hep daha yeni motifler kullanarak betimlemek konusunda Attar özellikle çok üretken bir şair olmuştur. İngilizce tercümesini John A. Boyles'un yaptığı *İlahînâme*'nin giriş bölümü bize Peygamber'in yolculuğunu övmek için kullandığı coşku dolu renk cümbüşü hakkında iyi bir fikir vermektedir. Eski edebî gelenek tarafından kullanılmış önemli bir öğe olan merdiven motifi giderek arka plana itilmekte ve onun yerini 'Burak' motifi almaktadır. *İlahînâme*'nin Hellmut Ritter tarafından yayınlanan giriş bölümü daha sade olmakla birlikte, mistik peygamberlik öğretisine dahil olan önemli bir öğeyi ihtiva etmektedir. Bu metinde eskiden kalma bir gelenek olan Muhammed'in Allah'la konuşmasından sonra 50 vakitten 5 vakte indirilen namaz sayısından hiç bahsedilmemekte, onun yerine Mirac ile Peygamber'in ümmeti için yüklendiği şefaatçi rolü bağdaştırılmaktadır.

Attar, Peygamber'i şu dizelerle övmektedir:
Cebrâîl gece geldi o'na sevinç içinde:
"Uyan, uyan ey âlemlerin ilki!
Bu karanlıktan çık ve
Allah'ın melekûtuna git!
Bu gece ayağını mekânsızlığa doğru çevir,
Yüzüğü al ve mukaddesatın kapısını çal!
Kâinat senin hatırın için heyecanlı
Ve cennetin bekçileri sana itaatkâr.
Resûller ve nebiler, hepsi
Senin güzelliğini görmek için ayakta.
Cennet ve arş senin için açıldı
Senin sûretini görmekten mutlu onca yürek!
Bu gece O'ndan istediklerini dile ki
Bu gece Allah'ı göreceğin kesin!
Halkının dertlerini düşün!
Sen gizli sırları bilensin.
Burak getirildi yıldırım hızıyla,
Allah'ın saf nûrundan yarattığı;
Baştan sona Allah'ın ışığıyla dolu;
Sürati rüzgârdan öğrenmişti o.
Peygamber hemen bindi ona
Ve yerden ayrılarak mekânsızlığa doğru uçtu.
Arşın en yüksek katında bir gürültü koptu:
"Âlemlerin nûru ve ilki yaklaştı" dediler.
Melekler sevgiyle kâseleri kaldırdılar
Hediyeleri serpmek için.
Yolda sırları o'na bildiren
Peygamberlerin hepsini gördü.

Âdem ve diğer peygamberler vasıtasıyla güzelliğin sırlarına erdi ve Allah'ın yakınına götürüldü, çünkü her peygamber ilahî varlığı başka bir biçimde öğrenir ve tadar, yalnız Muhammed'dir O'nu tam olarak tanıyan.

Îsâ en muteber olanı görünce,
Onu fakirlikte benzersiz kıldı.
Yüce gönüllü asil peygamberler
Ona hürmet edip yolu gösterdiler.
Yoldaşının yanında olduğunu görünce
Ona doğru gitti.
Ahmed Sidre ağacına doğru hızlanıp
Ve adımlarını mekânsızlığa doğru çevirince,
Yoldaşı sadık Cebrâîl geride kaldı
(Bir kanadı gökten yere kadar uzanan!)
Peygamber, Rabbinin huzuruna gururla giderken.
Ve sordu Cebrâîl'e hayretle:
"Neden orada kaldın? Sen de bu yoldan gel!"
"Sırların hünkârı" dedi melek,
"Ben buradan öteye gidemem;
Bir nefes kadar bile kıpırdayamam,
Ama sen gitmelisin! Ben sana refakat edemem.
Bir saç teli kadar daha yükseğe çıksam,
Kanatlarımı kavurur Allah'ın nûrunun parıltısı!
Ama sen O'nun huzuruna varmalısın;
Yüce dostunun yanında olmaktır sana yakışan!"
Böylece gitti o meleği bırakarak;
Kalbini Allah'tan değil, fakat ondan ayırarak.
Aşağıya baktığında
Cebrâîl bir serçe gibi görününceye kadar gitti.
Devam etti gitmeye ve o kattan da ayrıldı.

Ve bir tül [peçe, sis bulutu] tarafından gizlenenin
Arkasına baktı.
Yer yoktu, yön yoktu, akıl yoktu,
Ne arş, ne töz, ne de dünyayı gördü.
Zamansızlık ve mekânsızlıkta şaşkın yürürken,
Kainatın Özünün sesini duydu:
"Ey fâni! Vücudunu ve rûhunu bırakarak gel!
Ey Hedefimiz ve Maksadımız olan sen, içeri gir!
Varlığımızla buluş, Bize bak!"
Tam bir şaşkınlık içinde tutuldu dili,
Muhammed artık Muhammed'den habersizdi.
Kendi kendisini göremezken Ruh'un Ruh'unu gördü:
Ve âlemleri Yaratanın çehresini.

O anda Tanrı o'na tekrar hitap etme lütfunda bulunur ve der ki (Şair, Peygamber'in şaşkınlık ve kendinden geçme halini süslemeye devam eder):

Sen Benim yaratma fiilimdeki amaçsın
Ne dilersen dile, ey gözüm!
Muhammed dile gelir:
"Ey sûreti olmayan bilge,
İçte ve dışta olanın sırrı!
Sen benim en derindeki sırrımı bilensin:
Ben yalnız ümmetim için yakarırım.
Ümmetimin günahı çoktur,
Ama hepsi de Senin rahmetinden haberdardır
Onlar Senin inâyetinin ummanını bilirler
Hepsine merhamet etsen, ne olur?"
Allah bir defa daha o'na hitap etti:
"Ey saf ve temiz olan! Hepsini bağışladım,

Artık ümmetin için tasalanma, bil ki:
Benim rahmetim günahlardan daha büyüktür,
Merhametim hakikaten sayılamayacak kadar çoktur!"

Hz. Peygamber'in şefaati kabul edildikten sonra Allah, Resûlü'ne "Yaratılanlar içinde tek olan" ve "Herkesin gören gözü" diye hitap eder ve üç kere otuz bin sır tevdi ederek ödüllendirir. Feridüddîn Attar daha sonra arşa seyahatin asıl sırrını etraflıca anlatır ve eserin sonunda tüm peygamberler içinde en çok ödüllendirilen, sevgi ve güvenle bağlı olduğu İslâm Peygamberi'ne bir dua ile sığınır.

Bu tasvirde, *sidret'ül-müntehâ*'dan (bkz. Necm/14) ileriye gidemeyen ve Türk şair Ganizâde'nin, "gülünden ayrı düşmüş bülbül gibi" dediği Cebrâîl'in durumu ilginçtir.

Aşıklar için Cebrâîl bizzat bir peçedir

diyen Celâleddîn er-Rûmî bunu söylerken bütün büyük mutasavvıflar ile hem fikirdi. Peygamber'in isteği üzerine bir kere cesametini ve gerçek sûretini gösteren melek o kadar büyük ve korkutucuydu ki, Muhammed bu görüntü karşısında bayılmıştı. Ama yine de meleğin Allah'ın katına çıkmasına müsaade edilmemişti.[6] Muhammed'in şu vecizesini sûfîler özellikle çok severler:

Benim Allah ile buluştuğum anda
Cebrâîl'in bile bulunmasına izin verilmemişti.

Hz. Muhammed'in tam bir vecd içinde olması ve Allah'la vahdeti sûfîler tarafından Mirac'ın ve namazın sırrını açıklayan

bir kanıt olarak kabul edildi. Arşa çıktıktan sonra, Muhammed aynı deneyimi bir kere daha yaşamayı özlediğinde, müezzini Bilâl'e "Ey Bilâl! Ezanınla bizi namaza çağırarak sevindir!" demişti.[6] Çünkü insan ancak namaz esnasında Allah'a yakınlaşabilir; Peygamber de namazı "göklere yapılan bir yolculuk, bir Mirac" olarak nitelendirmiştir. Celâleddîn er-Rûmî bu deneyimi bir soru üzerine şöyle açıklamıştır:

> *Bu ibadeti peygamberler getirdi. Müslümanların ibadeti olan namazı getiren Peygamber der ki: "Allah'ın peygamberleri veya melekleri yanımda olmaksızın Allah'la buluştuğum yegâne zaman budur." Bu sebeple namazın manasının şekilde olmadığını, namazın tam bir düşünceye dalma, hâricî şekillerin dışarıda kaldığı ve içeriye nüfuz edemediği bir bilinçsizlik hali olduğunu size öğrettik. Saf bir hakikat olan Cebrâîl dahi namaza nüfuz edemez.*

Bu bilgiye dayanarak Celâleddîn er-Rûmî *Mesnevî*'de Cebrâîl'i, aklın sembolü olarak nitelendirmiştir. İnsan akıl yoluyla Allah'a yaklaşabilir, fakat vahdete erişemez; bu aşk ile mümkündür. Akıl, aşkın eşiğinde durmak zorundadır.[7]

Kaynağı Belucistan olan sevimli bir menkıbede, bir tarikatın kurucusu olan Abdülkadir Geylanî, Cebrâîl'den daha üstün olarak gösterilmiştir. Muhammed Burak'tan inmek isteyince Cebrâîl geri çekilmiş; İslâm dünyasındaki en yaygın tarikat olan Kadirîlerin kurucusu Abdulkadir Geylanîise (ö. 1166 m.) ileri atılmış ve Burak'tan inerken Muhammed sırtına bassın diye eğilmişti. Muhammed, ona teşekkür etmek için bir ihsanda bulunmuştu: Geylanî'nin en önemli vecizesinin iddiasına göre, Peygamber ona (eğer bu insan

---

6 Rûmî, *Mesnevi*, IV, mısra 3755 ve dev.

7 Rûmî, I, mısra 1066.

beş yüz yıl sonra dünyada tekrar görünürse) ayağının izinin bu evliyanın sırtında duracağını söylemişti.[8]

Mirac, sanatçıları büyülemekten hiç vazgeçmedi. Feridüddîn Attar ile aynı devirde yaşamış, fakat ondan daha yaşlı olan romantik İranlı büyük nesir yazarı Nizamî, eserlerinde bu temayı çok canlı ve renkli betimlemelerle işlemiştir. Her ayrıntı; göğün rengi, onu çevreleyen ve havada süzülen meleklerin bol ve uzun kıyafetleri, parlak bulutlar sevgi ve özenle süslenerek tasvir edilmiştir. 17. asır Türk şairi Ganizâde'nin *Miraciye* isimli eseri bu sanatı temsil eden çok güzel bir örnektir ve içerdiği barok renk cümbüşü bakımından diğerlerini gölgede bırakmıştır.

Ganizâde miracın [gök seyahatinin] gerçekleştiği gecenin karanlığını, "kara bir samur kürke" benzetmiş, Peygamber'in sayısız mucizelerini şiirle övdükten sonra, kendi kendisini ikaz ederek asıl tema olan Mirac'a dönmüştür:

Mübarek Peygamber'e o gece ilahî haberci geldi;
Yıldırım gibi hızlı ve göğü kat eden bir Burak getirdi.
Tuhaf ve tırıs giden bir binek hayvanıydı ki,
kâh yerde kâh göklerde çepeçevre dolaşan:
Yerde hızlı koşan bir ceylân,
Gökte hızlı uçan bir kuş (Phönix):
Bedeni gülden, saçı sümbülden, kuyruğu muhteşem,
kuyruğu büyüleyici,
Kulağı bir leylak yaprağı, kırmızıya çalan gözü
parlayan bir nergis...

Peygamber gök kubbede hızla yukarı çıkarken, bütün mahlûklar o'na hizmet etmekteydi:

---

8 Longworth Dames, *Popular Poetry of the Baloches* [Belucilerde Popüler Edebiyat], Londra 1970, s. 158.

Utarit göğe o Sultan'ın buyruğunu yazdı:
Onun için gece bir yazı, yıldızlar
bir rıh ve mehtabın alnı da tuğraydı...

Cebrâîl arkada kalıp da Burak, Refref (bir çeşit cennet yastığı) (bkz. Rahmân/76) adı verilen tuhaf bir araçla değiştirildikten sonra, Muhammed Allah'ın huzuruna varınca *Refref* (buradaki anlamı belki "yeşil bir bulut") de "sonbaharda taze meyvesinden ayrılmış bir yaprak gibi" geride kalır:

O anda bir ok gibi "iki yayın" mahalline ulaştı o.

Ganizâde'nin *Miraciye*'sinde görüldüğü gibi yazarlar, Burak'a özel bir sevgi duyuyor, onun şekline gittikçe daha çok odaklanıyor ve başlangıçtaki merdiven motifinden uzaklaşıyorlardı. Burak, eşekten büyük, attan küçük bir hayvandı; başı bir kadın başı, kuyruğu bir tavus kuyruğuydu; Peygamber'i meleklerin galaksileri arasında taşırken hepsi o'nu hayranlıkla selâmlıyordu.

Bu şiirleri resimlemek için İran ve İran'a komşu ülkelerdeki minyatür sanatçıları 14. yüzyılın sonundan itibaren en güzel resimlerini Mirac için yaptılar: Peygamber'in yüzünü bir tülün arkasında göstermek veya –daha geç dönemlerde– sadece bir gül ya da güzel bir bulut ile sembolize etmek âdetti. Bu minyatürlerde çok renkli bulutlarla çevrelenmiş olan Peygamber geceleyin gökte süzülerek uçarken görülür. Peygamber'in etrafını saran ve kıymetli harmaniyelere bürünmüş olan melekler, o, bir sultana yaraşır şekilde Allah'ın huzuruna çıkarken ellerinde tütsüyle o'na refakat etmektedirler. Nizami'nin British Library'de muhafaza edilen eserlerindeki Sultan Muhammed'e ait Mirac resmini görenler, Peygamber'in bu en yüce deneyiminin, şair ve ressamlar-

da dinsel konulu baş yapıtlar yaratmak için nasıl ortak bir heyecan uyandırdığını da anlayacaklardır.[9]

Mirac, halk inancında da her zaman şiirlerle övülmüştür. Anadolu'da Yûnus Emre'nin 1300'lü yıllarda yazdığı tipik bir örnek olan şiirle aynı paralellikte olan eserler Hint-Müslüman halk edebiyatında da vardır:

Allah Çebrâîl'i gönderdi ve buyurdu:
Muhammedimi getirin hemen!
Burak'ı alın ve o'na götürün,
Ona binsin Muhammedim hemen!
Hemen Medine'ye gitmeli hızla,
Önde uçan meleklerle;
Cennetin kapısını açmalı
Muhammedim girsin hemen!
Muhammedim gelsin
Benim tahtıma baksın
Cennetin güllerini toplasın
Ve koklasın Muhammedim şimdi...
Uzağı yakın etmek isterim,
Arzusunu yerine getirmek isterim;
Yeşiller giymiş melekler burada,
Muhammedimi görsünler şimdi!.. vs.[10]

---

9 Richard Ettinghausen. "Persian Ascension Miniatures of the 14th Century" [14. Asır İran Mirac Minyatürleri], Roma 1957; Sir Thomas Arnold, *Painting in Islam* [İslâm'da Resim], New York 1965, Bölüm VI ve VII, Tablo LIII LVI. XXI XXIV tabloları Sultan Muhammed'in biyografisindeki Mirac'a ait illüstrasyonlardır, Stuart Cary Welch, *Wonders of the Age* [Asrın Mucizeleri], Cambridge, Mass. 1979, s. 168 171 ve *Persian Painting* [İran Resmi], New York 1976 (Alın. Münih Prestel, 1977) s. 96-97.

10 *Yûnus Emre Divanı*, s. 575 CCL.

Bu gibi şiirler Hintçe veya Türkçe el yazmalarında bulunan resimlerle uyum içindedir. Bu tür resimler günümüzde Afganistan ve Pakistan'daki kamyon ve tanker gibi araçları süslemektedir. Gelin gibi süslenmiş şık bir Burak resminin (bazan burnunda bir hızma ile ve zarif bir biçimde toynak toynak üstüne atmış olarak) samimi duygularla ve sürücüye uğur getirmesi amacıyla yapıldığı bellidir. Yine Hindistan ve Pakistan'daki câmi avlularında ve evliya türbelerinde fantastik bir Burak resminin renkli baskılarını satın almak mümkündür.

Burak resimlerinin Hindistan ve Afganistan'ın mütevazı kamyon sürücüleri için bir muska vazifesi görmesi gibi, Muhammed'in göklere yaptığı yolculuk da sûfîlere kendi kişisel deneyimlerinde çok eskiden beri model olmuştur. Miladî 9. asırdan itibaren sûfîlerin kendi vecd durumlarını Mirac'a benzettiklerini; ve Peygamber'in maddî olarak yaşadığı şeyleri manevî olarak yaşadıklarını anlattıklarını görüyoruz: Gökler arasındaki seyahatine dair vizyoner [hayalî] tasvirlerinin en eski mistik paradokslar arasında sayıldığı, kuzey İran'ın yalnız mutasavvıfı Bayezid Bestamî'nin bu simgesel içerikten yararlanan ilk kişi olduğu sanılmaktadır. Tasavvufun geç döneminde ise bu sembollerin kullanımı genelleşmiştir.

Göklere yapılan seyahatin hikayesi komşu kültürleri de etkilemiştir. Doğu Türklerine ait güzel minyatürleri içeren Paris'teki el yazmaları kısa zaman önce, *Muhammed'in Cennet ve Cehenneme Yaptığı Muhteşem Yolculuk* başlığı altında Almanca olarak da yayınlanmıştır. Miladî 15. asırda Herat sarayında yapılmış olan bu Mirac tasvirindeki minyatürleri gören bir kişi, bunların Dante'nin *İlahî Komedya*'sındaki illüstrasyonlardan etkilenmiş olduğunu düşünmeden edemez. Aslında, Asin Palacio'nun bu konuda ilk dikkat çeken araştırmaları üzerinde yoğunlaşan Enrico Cerulli, Mirac kitaplarının [*kitâb'ül-mirac*] ortaçağda Akdeniz havzasın-

da Dante'nin âhiret tasvirlerini etkileyecek kadar iyi tanındığını isbat etmiştir.

İslâm edebiyatında 'cennet ve cehennem yolculuğu' motifi, tasavvuf geleneğinin dışında da kullanılmıştır. Muhammed İkbal, *Câvidnâme*'de (1932) galaksiler arasında yapılan zihinsel yolculuk temasını tekrar kullanmış ve onu modern bir içerikle doldurmuştur. Eserin sonunda yazar, Allah'ın huzurunda tek başına durmaktadır ve Allah ile buluşma "azalmayan bir büyümedir."

Mutaassıp fakat modern gelişmeleri yakından takip eden bir Müslüman için aya yapılan yolculuk, Hz. Peygamber'in miracının [göklere yaptığı seyahatin] gerçek olduğunu isbatlamaktadır (bunu 1978'de Peşaver'de duymuştum).

IX. NAATLAR
PEYGAMBER'İ ÖVMEK İÇİN YAZILAN METHİYELER

Dostlarım, hepimiz bir hiçliğe doğru yol alacağız
Bu yolculukta naatlar yanımızda olursa eğer,
yolda azıksız kalmayacağız demektir!

19. asrın ilk yıllarında bir Urdu şairi tarafından yazılan bu şiir, şairlerin Peygamber'e adadıkları naatları vücuda getirirken hangi duygularla yola çıktıklarını çok güzel ifade etmektedir. Şairlerin tümü Peygamber'in güzelliğini, hoş görüsünü ve iyiliğini en güzel ifade edecek sözleri bulmanın ve o'nun büyüklüğünün hakkını vermenin cüretli bir girişim olduğunun az veya çok bilincindeydiler.

"Yüce Allah tarafından övülen Peygamber'i nasıl olur da insanlar, melekler ve cinler methedemez?" diye sorar Hindu şair Shiv Prasad Dohi. Fakat en ciddi yazarların ve derleyicilerin karşısına bir problem olarak çıkan husus da işte budur. Bütün hayatını Peygamber hakkında yazılmış dinî eserleri toplamaya

vakfetmiş ve ulaşabildiği bütün Arabça naatları dört ciltlik bir eserde toplamış olan Yûsuf en-Nebhânî, Peygamber'in şerefine bizzat binlerce beyit kaleme almış olan kişidir. Bir şiirinde şöyle seslenir şair:

Bana diyorlar ki: Sen
Muhammed'i övmedin,
Yaratan Allah'ın Resûlü'nü ve
Yaratılanların en soylusunu!
Cevap verdim onlara: Onu övmek
İçin ben ne söyleyebilirim ki?
Yaratan Allah övdü o'nu
Ve bana başka söz bırakmadı![1]

Kur'ân'da Hz. Muhammed'i öven âyetler bulunduğu ve o'nu Allah ödüllendirdiği için, insanlar ve hattâ en belâgat sahibi yazarlar için bile Peygamber'i en doğru ve hatasız bir şekilde methetmek mümkün olamaz. Allah'ın sözlerinin yanına dahi yaklaşmaktan aciz bir methiyeyi yazmaya kim cesaret edebilir? Bu ikilemin bilincinde olan teolog ve yazarlar buna rağmen Peygamber'i canlı, zarif ve parlak teşbihlerle methetmekten vazgeçmediler, çünkü bir Sindî yazarın ifade ettiği gibi, "sevgiliyi dilinden düşürmemek aşığın tabiatında vardır." Sindî dilinde yazılmış olan muazzam naat külliyatını yayınlayan bu zat, yazısının başka bir yerinde şu ifadelere yer verir:

Hz. Peygamber'in insanların zihinsel devriminde oynadığı önemli rol genellikle kabul ve takdir edilir. Onun çığır açan "ruhsal ve zihinsel birlik" teorisinin sayesinde kişilikte birliğin ve rûhen yücelmenin temelleri atılmıştır.

Nebhânî, I s. 44 ve dev. 1

O, şeklin yerine aklı canlandırmış; düşünceyi özgürleştirmiş, vehim ve hayallerin yerine eylem ve deneylerin yolunu açmış; göz ve kulak gibi duyuların, bilginin ve aklın kullanılmasını genelleştirmiştir. Güneşi ve ayı, gökleri ve yeri boyunduruk altına almanın mümkün olduğunu müjdelemiştir. Kâinatı ve rûhun gerçeklerini gözlemleyerek ebedî hakikati anlamanın ve kavramanın yolunu açmıştır. İnsanlığa hayrı dokunan böyle güçlü bir önderi, sahabeyi ve o'nun dostlarını övmek fıtratı [naturası] sağlam bir insan için büyük mutluluktur.[2]

Bu Pakistanlı bilginle eşzamanlı olarak, İran edebiyatı profesörü olan Hintli bir Müslüman, naatların önemi hakkında yazdığı makalede bunların Peygamber'i övmekten öte, karakter oluşturmaya yardım eden bir güce sahip olduklarını ileri sürmektedir:

Hz. Peygamber'in naat edebiyatındaki karakter tasviri, Allah'ın iradesine teslim olmak ve bu iradedeki ahengi göstermek bakımından dünya için ideal bir örnek teşkil eder. Naatların büyük bir kısmının bireysel ve kolektif egonun terbiyesini doğrudan etkileyen rûhî, ictimaî ve ahlâkî değerlerle ilintisi vardır. II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu kaos ve huzursuzluk ortamı, bize yeni bir dünya düzenine ihtiyacımız olduğunu gösterdi... Yeni kurulacak düzenin başarılı olması için, öncelikle kalplerin değişmesi şarttır. Irklar, coğrafyalar ve sınıflar arasındaki sınırları yıkmak için mücadele veren yaşam biçimlerinin kurulmasında, bir edebî dal olarak naatların da payı vardır.[3]

---

2 Dr. N. A. Baloh, *Medâhun ayn Münâcatun*, Karaçi 1959, Giriş.

3 Gulam Dastagir Raşid, "The development of natia poetry in Persian literature" [İran Edebiyatında Doğum Şiirlerinin Gelişmesi], *Islamic Culture*'dan, 39 (1965).

Yukarıdaki metinde modern terimlerle ifade edilen kavramlar, ortaçağın İslâm dünyasındaki Müslümanlar tarafından zaten çok iyi biliniyordu. Hz. Muhammed'in etrafında toplanan menkıbeler ile mistiklerin Peygamber'i yücelten tasvirleri naatlar tarafından devralınmış ve "peygamberlerin mührü"nü ve "Allah'ın sevgilisi"ni edebî yollarla da övmek için en güzel ifadeler aranmıştır. İlk naatlar Peygamber hayatta iken yazılmıştı. Peygamber'e Medine'de bir şair olarak hizmet eden Hassan b. Sâbit, genç İslâm cemaatinde yaşananları bir gazeteci gibi kayda geçirdi ve Peygamber'in düşmanlarını kötüleyip Müslümanların büyük başarılarını övdü. Onun şiirleri sayesinde Müslümanların ilk yıllarının tarihi hakkında önemli bir kaynağa sahip olduk; fakat aşağıdaki dogmatik şehâdet örneğinde de görüldüğü gibi, bu şiirler daha sonraki edebiyat ve teoloji çevreleri tarafından düzeltilmesi gereken kısımlar içermekteydi:

Allah'ın izniyle Muhammed'in
O'nun Resûlü ve cennetten [göklerden?]
daha yüce olduğuna şehâdet ederim.

Hassan b. Sâbit'in birçok ifadesinde İslâm'ın gerçek rûhunu hissetmek mümkündür, ancak şiirlerinde İslâmîyet öncesi edebiyatta âdet olduğu üzere aşk ve şarabı ima eden dizeler de vardır.

Allah'tan başka ilah olmadığını ve
Allah'ın kitabının en iyi rehber olduğunu biliyoruz

dizelerindeki kesin tesbit de Hassan b. Sâbit'e aittir. Hassan b. Sâbit'in şiirlerinde Peygamber'den yayılan nûra, bir mucize olan doğumuna ve özlenen şefaatine defalarca göndermeler yapıldığını yukarıda da belirtmiştik. Daha geç dönemlerde, yazdığı

methiyelerle ünlenen ve sivrilen her büyük şairin kendi memleketinin *Hassan*'ı olarak tanımlanmasına da şaşırmamak gerekir.

Hassan b. Sâbit'in dışında Peygamber'in çevresinde, yapıtlarıyla bize İslâm'ın erken dönemlerine ilişkin fikirler veren başka şairler de bulunuyordu. Ka'b b. Mâlik ve Abdullah b. Revaha gibi şairlerin ismine Arabça Hadis aktarımlarının dışında pek değinilmez. Bunların yerine Ka'b b. Züheyr'e ait olan ve gerçekten erken dönem Arab edebiyatının şaheserlerinden sayılan bir şiire geç dönemlerdeki Hadis aktarımlarında çok sık yer verilmiştir. Şair, Peygamber için kötü sözler söylemiştir, fakat daha sonra korkusundan o'nun huzurunda *Banet Suat* [Suat gitti] dizesiyle başlayan bir şiir okur:

Arkasında kalbimi bırakarak gitti Suat...

İslâmîyet öncesi geleneksel kaside formunda yazılan bu şiir, şairin sevgilisinden ayrılmasını ve at sırtında yaptığı zahmetli yolculuğu anlatmaktadır. Şair sıcaktan kavrulan bir günü anlatırken cesur bir geçiş yaparak umutsuzca kollarını sallayan dul bir kadını tasvir etmeye başlar:

Büyük oğlunun ölüm haberini aldığından beri dermansız,
Feryat etmekte, teselli bulamıyor.
Dehşet içinde göğsünü parçalıyor elleriyle,
Ve üstündeki gömleği lime lime.
İki haberci bir aşağı bir yukarı gidiyor telâşla,
Ve herkes sadece: "Ah Kâ'b sen öldün" diyor.
Böyle diyor her dost da, hangisine dönsem:
"Ben seni barındıramam, bana güvenme!"
O zaman ben konuşayım: "Asil dostlar bırakın beni, gideyim,
Merhamet sahibi olanın kararı neyse, olmalı.

Bir kadının oğulları ne kadar çok dolaşsa da,
Gün gelir, bir iskelede iner.
Allah'ın Elçisi'nden bana tehdit geldi, ama
Ondan af beklemek de umut edilir.
Sözünü tut! O'nun teveccühüyle sana gönderilen
Kur'ân'da emirler ve uyarılar bahşedildi!
Bırak seni O yönetsin!
Sözünü tut ve beni müfterilerin sözüyle cezalandırma!
Çünkü sözlerim gibi ben de suçsuzum!.."
(Friedrick Rückert'in tercümesi)[4]

Hz. Peygamber bu şiirden o kadar etkilenir ki, hırkasını [*bürde*] şairin omuzlarına koyarak onu bağışladığını gösterir. Bu olayın gerçekliği hususunda bazı eleştirmenler kuşku duysa da Ka'b'ın *Bürde*'si Arab edebiyatında özel bir yere sahiptir ve daha sonraki naatlara örnek olmuştur. Özel bir kutsallık da atfedilen bu kasidenin etkisi günümüze kadar sürmüş, taklitleri yazılmış ve yorumlanmıştır. Arabistan'dan çok uzak olan İndus vâdisindeki naat şairleri *Banet Suat*'tan türettikleri bir kelime olan *Bhan*'ı, mesleklerini tanımlamak için kullanmaktadırlar.

Hz. Peygamber'in, miladî 8 Haziran 632 tarihindeki ölümü üzerine ilk halifeler tarafından bile çok sayıda ağıt yazılmıştı; o'nun nitelikleri ve erdemleri İslâm'dan sonraki birkaç asır boyunca manzum değil, fakat mensur olarak kaleme alındı. Arab dilinin güçlü karakterinin en güzel yansıması olan uyaklı ve ölçülü düzyazı örneklerini özlü olmaları nedeniyle tercüme etmek neredeyse imkânsız gibidir. Daha önce gördüğümüz gibi, *Şemâil* ve *Delâil'ün-Nübüvve*'de bu mensur yazıların pek çok örneği vardır. Şiir formundaki naatlar ise birinci bin yıldan sonra yazılmaya

4 *Orientalische Dichtung in der Übersetzung Friedrich Rückerts*, [Friedrich Rückert'in Tercümesinde Oryantal Edebiyat], A. Schimmel yayını, Bremen 1963; s. 286.

başlanmıştır. O yıllarda Sa'lebî tarafından derlenmiş olan, kendi içinde kafiyeli bu Peygamber tasvirlerine, örneğin ilim veya sanat ve edebiyat kitaplarının başlangıç bölümlerinde, Peygamber'i anmak maksadıyla yer verilmesi arzu edilen bir şeydi:

O halkını karanlıktan aydınlığa çıkardı ve her yer sıcaktan kavrulurken ümmetinin üzerine kendi gölgesini serdi. Muhammed Allah'ın Resûlü ve refikidir; insan nesli içinde en üstün olan; en üstün olmasına Allah tarafından izin verilendir ve Allah'ın yeryüzündeki isbatıdır; insanları O'nun hakikatine yönelten, O'nun hikmeti yolunda uyaran ve O'nun adaletine davet edendir. Doğumu kutsanmış olan ve gelişine imrenilen o'dur. Seher vakti gibi parlayan, kandilleri parlak ışıklarla yanan; savaşları zaferle taçlanan ve vaazları başarıyla güzelleşendir...[5]

Hz. Peygamber'e gösterilen hürmeti en yüksek düzeye çıkaranlar öncelikle sûfîler olmuştur; bugüne kadar Peygamber methiyeleri içindeki en kıymetli şiirlerden birini yazan da yine, Mısır'da kurulmuş mistik bir tarikat olan Şazeliye'nin müritlerinden el-Busirî'dir. Mısır'ın Ebû Sir kentinden olan Busirî, Şazelî şeyhi Ebü'l-Abbas el-Mürsî'nin müridi olmuştu ve bazı iddiasız beyitlerinin yanı sıra Peygamber için coşkulu methiyeler de yazmıştı. Bunların içinde en güzel ve edebî bakımdan en güçlü olanı kuşkusuz *Hamziyya*'dır [*a* kâfiyesi ile yazılan şiir] ve Peygamber'in en büyük mucizelerinin uzun bir tasvirini ihtiva eder. Fakat şairin adını ölümsüzleştiren *Hamziyya* değil, kısa bir zaman içinde *el-Bürde* adıyla meşhur olan *mim* kâfiyeli şiiri olmuştur. Rivâyete göre, kendisine inme inmesi üzerine Busirî çaresizlik içinde Peygamber'e sığınır ve o'nu öven bir şiir yazar.

5 Zeki Mübarek, s. 50.

Bunun üzerine Peygamber şairin rüyasına girer ve aynı Züheyr'e yaptığı gibi onun üzerine de hırkasını örter. Busirî hırka sayesinde iyileşir ve sabah olunca yürümeye başlar.

Bu şiirin nasıl doğduğunu açıklamaya çalışan başka söylenceler de vardır. Asıl başlığı "Mahlûklar içinde en üstün olanı övmek için parıldayan seyyareler" olan şiirin Almanca'ya tercümesi 1824'de Avusturyalı oryantalist Vinzenz von Rosenzweig tarafından yapılmıştır. Kısa zaman sonra bu şiirde kutsal bir gücün saklı olduğu kabul edildiği için, onu okuyanlar üzerinde de hayırlı bir etkisi olacağına inanıldı: İnsanlar şifa bulmak amacıyla onu gözlerinin üstüne koyar; içindeki bazı belli beyitlerin fakirlikten ve vebadan koruyacağına, düşmanları ve hasetlik edenleri etkisiz bırakacağına inanırlardı. Özellikle 23-24. beyitlerini seher vakti okumak huzursuz kalplere ferahlık verirdi. Bu inançtan ötürü muskalara konması veya dinî yapıların duvarına asılması adet olmuştu; siyasî liderler ve din âlimleri için bu eserin kıymetli sûretlerinin çıkartılmasına asırlar boyunca devam edilmiştir.

Arabça konuşulan yerlerde, ve daha sonraları Hindistan'da şairler bu şiiri çoğaltmaya başladılar; bunu da, orijinal mısraların arasına aynı vezindeki kendi beyitlerini yerleştirerek yaptılar. Böylece bentlerden oluşan uzun şiir formları elde edildi [*taştir*]. En çok tercih edilen yol, *Bürde*'nin bir beytinin önüne üç mısra yerleştirmek ve bu şekilde beş mısralık [*tahmis*] bentlerden oluşan bir şiir elde etmekti (Geç dönemlerde din dışı şiirlerde de aynı tekniğe başvurulmuştur). Sadece Mısır'da *Bürde*'nin 80'den fazla *tahmis*'i olduğu bilinmektedir. Güney Hindistan'ın Arabça yazan şairleri, anadilleri Arabça olan müminlerle bu etkili şiirin yeni versiyonlarını tanıtmak konusunda yarışıyorlardı. Doğal olarak bu hayırlı şiir diğer İslâm ülkelerinin dillerine de tercüme edildi. *Bürde*'nin Farsça yazılmış en güzel versiyonu bir naat şairi olarak bilinen Câmi'nin 15. yüzyılda kaleme aldığı eserdir. Bu eseri Türkçe ve Urduca yazılmış versiyonlar takip etti, ama Pencabi

ve Peştu dilerinde ve doğu Afrika'da Swahili dilinde yazılmış şiir versiyonları da mevcuttur. *Bürde*'nin Malayca bir versiyonunun tarihi 16. asra dayanmaktadır.

Daha sonra ise *Bürde*'nin, mısralarının arasında farklı diller kullanılarak yazılması (daha sonraki yıllarda ise basılması) yoluna gidildi. Şiirdeki uğur ve hayrın Arabça orijinal kelimelerin içinde saklı olduğuna inanıldığı için bunlar tercüme edilmeden olduğu gibi aktarılıyor, böylece okur, hem bu sözcüklerin kutsal gücünden yararlanıyor hem de altındaki mısrada tercümesini okuyarak bu zor şiiri anlayabiliyordu. Bu gibi satırlar arasına yazılmış Urduca çevirilerin olduğu versiyonları Lahor'daki kitapçılarda kolaylıkla bulmak mümkündür. *Bürde*'nin bazı pasajlarının Kur'ân ve abartılı Peygamber methiyeleri ile birlikte okunduğu kutlama toplantıları Dekkan'da hâlâ yapıldığı için, kısa zaman önce çok güzel bir kaligrafiyle Farsça ve Urduca tercümelerin yanında eserin orijinal beyitlerini ihtiva eden bir baskısı yayınlandı.

Sadece Müslümanlar değil, Avrupalı bilginler de *Bürde* ile ilgilenmeye çok erken başladılar. *Bürde* ilk defa Leiden'de 1761 yılında basıldı; 1824'de Rosenzweig tarafından tercümesi yapıldıktan sonra, genç yaşta ölen C. A. Ralfs eseri Farsça ve Türkçe tercümeleri ile birlikte yayınladı. Bu kitaptan yaptığımız bir alıntıyı aşağıda bulabilirsiniz. *Bürde*'nin en çok yararlanılan tercümesi Rene Basset'e aittir; bu kitapta, eserde yer alan imaların çoğunun ilk defa doğru anlaşılmasını sağlayan faydalı ve açıklayıcı bir yorum da bulunmaktadır.

Bürde, aslında ortaçağ Peygamber öğretisinin kısa bir ders kitabı mahiyetindedir ve büyük bir sanatsal ustalıkla yaratılmış beyitlerinin her biri –tercüme edildikleri zaman biraz kuru ve ruhsuz olsalar da– ortaçağdaki her Müslüman'ın iyi bildiği ve saygı duyduğu kelime-i şehâdetin bir özetidir. Şiirin bu kadar çok sevilmesinin sırrı da bunda yatmaktadır.

Şair, Arab edebiyatının klasik kaside geleneğine bağlı kaldığı şiirine –dostlarından ayrıldığı için– bir ağıtla başlar:

Bir zamanlar Cu Selâm'da [Dhu Salam]
sadık komşuların olan dostlarını,
Gözünden akan selli yaşlar kan olana kadar andın mı?

Ve sonra 35. beyitte şefaat ve ruhsal yardım umarak Peygamber'e sığınır:

İşte Muhammed, bu dünyanın ve öteki dünyanın,
insanların ve cinlerin,
insan neslinin iki büyük imtiyazlı soyu olan
Arabların ve barbarların hünkârı,
Emr ve nehy ederken, evet ve hayır derken doğrulukta
hiç kimsenin
kendisinden üstün olmadığı bizim Peygamberimiz.
O, çok korktuğumuz Gücün elinde iken
şefaatini umduğumuz sevgilidir.
"Ona tutunan hiç kopmayan bir
ipe tutunmuş demektir" diyerek
herkesi Allah yoluna çağıran o'dur.
O, hem vücut güzelliği hem ruh asaleti bakımından
bütün peygamberlerden üstündü,
ve peygamberlerden hiçbiri ne bilgide, ne erdemde
ne de yüce gönüllülükte
o'na yaklaşamazdı...

Busirî bu mısraları takip eden 120 beyitte Peygamber'i çok çeşitli sıfatlarla över; o'nu halkın akıl rehberi ve mahşer günün-

deki şefaatçisi, sayısız mucizenin sahibi ve peygamberlerin mührü olarak nitelendirir. Bu arada Peygamber'in olağanüstü doğumuna ise kısaca değinmekle yetinir; oysa Busirî'nin zamanında mevlûd [doğum] kutlamaları gittikçe daha popüler hale gelmekteydi. Fakat şair, Peygamber'in diğer mucizelerini belirtir:

Alçak gönüllü ve bir köle gibi davrandığını
ve ayağı kopmuş tek bacağının
üzerinde durduğunu gözlemleyince,
bir çağrısı üzerine ağaçlar o'na doğru yürüdü.
Dallarıyla yolun ortasına çizgi çizer
ve harika bir yazı yazarmış gibi ve
o nereye gitse o'nunla birlikte giden;
günün en sıcak zamanında gölge yaparak o'nu
öğle güneşinden koruyan bir bulut gibi.

Hz. Peygamber'in miracına [göklere yaptığı yolculuğa] da şiirde en uygun kelimelerle değinilir:

Gece, kendi mukaddes mabedinden
çıktın ve koyu karanlıkta dolaşan
mehtap gibi diğer mukaddes mekâna gittin,
Gece, hep daha yükseğe çıkarak sonsuzluğa
vardın ve nihâyet daha önce
hiç erişilmemiş olan seviyeye, qâbe qavseyn'e ulaştın,
Ve resûl ve nebilerin hepsi çıktığın mertebeye
hürmeten seni, bir efendi
kölelerinin önünde nasıl övülürse, aynı sözlerle takdir ettiler,
Etrafında refakatçilerin vardı ve sen
onların bayraktarı idin, sen onların önünden
geçtin ve yedi kat arşta hiç durmadan yükseldin...

Onun çok sık taklit edilmiş bir beytinde Peygamber şu şekilde tasvir edilmiştir:

Zarafetten yana bir çiçek, nurdan yana bir mehtap,
yüce gönüllülükte bir derya, asalet bakımından zaman gibi.

Peygamber'in savaşçı olarak sahip olduğu faziletleri de bir drama gibi anlatılır:

Her savaş alanında düşmanlarına,
onlar mızraklarla vurulup birer et parçasına
dönüşene kadar saldırırdı...
Soylu atların üstünde bir orduyu yönetendi,
öyle bir ordu ki, kahramanları
dalgaların çarpıştığı bir denize benzerdi.
Allah'ın çağrısı üzerine O'nun yolunda hemen
yardımına koşan, yalnız O'nun
lütfunu ve takdirini kazanmak için çabalayan
ve kâfirleri yok eden komutanla
birlikte saldırmaktan hiç bıkmayan savaşçılar...

Busirî de kendisinden önceki ve sonraki, ismi Muhammed olan tüm yazarlar gibi, Hz. Peygamber tarafından özel olarak korunduğuna inanıyordu. Kelimeler Hz. Peygamber'in büyüklüğünü anlatmak için yetersiz de kalsa, onun Hz. Peygamber'e yağdırdığı bütün övgüler, Îsâ'nın Hıristiyanlar tarafından tanrılaştırılması ile tamamen zıt düşmekteydi:

Hıristiyanların kendi peygamberleri
için iddia ettiklerini ben iddia etmem ve

o'nun için yapılan övgüleri tanımaktan çekinmem,
zira o'nu tanımak senin bildiğin şeydir.
Onun şahsına her türlü asaleti atfederim,
çünkü o'na asalet veren Sensin,
ve o'na hürmeten her büyüklüğü atfederim,
çünkü bu şerefi o'na Sen verdin.
Allah'ın Elçisi'nin mükemmelliğinin sınırı yoktur,
öyle ki, hiçbir ağız
o'nun büyüklüğünü tam olarak telaffuz edemez...

Böylece Busirî, ortaçağdaki Müslümanların sevdiği ve değer verdiği her hususu özetlemiş ve ideal peygamber sembolünün önce Arab, sonra da gayr-i Arab İslâm edebiyatında şekillendirilmesine büyük katkı sağlamıştır.

Tabii ki Hz. Peygamber'e duyduğu sevgiyi edebiyat vasıtasıyla anlatan tek şair Busirî değildi.

Miladî 13. yüzyılın ortalarında bir şairler topluluğu yazdıkları Peygamber methiyeleri ile gelecekteki dinî edebiyatın büyük bir kısmının nasıl bir yol izleyeceğini göstermekteydi. Bu edebiyat, yazarların ustalık ve hünerlerini göstermek hususunda gittikçe daha aşırıya kaçmaları nedeniyle şiiri hakiki özünden uzaklaştıracaktı.

Miladî 1258'deki Moğol istilası sırasında Bağdat'ta öldürülen Sarsarî'ye ait bir methiyeyi bu eğilime örnek gösterebiliriz. Bu eser o kadar ustalıkla yazılmıştır ki, her beyitte alfabenin bütün harflerini bulmak mümkündür. Sarsarî de, selef ve halefleri gibi Muhammed'in nûrunu şiirinin merkezine koymuştur. Kullanımı çok yaygın olan retorik üslûpla, cevabını beklemeksizin Peygamber'e sualler sormaya başlar şiirinde:

Parlayan senin yüzün mü, yoksa sabahın ihtişamı mı,
Ya da karanlığı yok eden mehtap mı,
Ya da bulutsuz bir günde yükselen güneş mi ?..[6]

İslâm'ın daha geç dönemlerinde methiyeleriyle Hindistan'da bile *tahmis*'lerin ve diğer gayr-i ciddi şiirlerin temelini atmış olan el-Vitri'nin (ö. 1264 m.) naatları çok sevilmekteydi. O yüzyıllarda, Fas ve tüm Kuzey Afrika-Endülüs bölgesinin şairleri, İbn-i Maşiş'in dua kalıpları ve Cezuli'nin *Delâil'ül-Hayrât*'ı gibi sadece klasikleşmiş dua külliyatları ile değil, genellikle ateşli ve vakarlı naatları sayesinde sivrildiler ve daha sonra methiyelerine Hz. Peygamber'in sandallarını öven şiirler gibi özel temaları da dahil ettiler.

Miladî 13. yüzyılın sonlarından itibaren yazılan naatlardaki bir tarzı özellikle vurgulamamız gerekir. Bu husus, kutsal şehir Medine'nin şiirlerde anılması ve şairlerin Peygamber'in ebedî istirahat yeri olan bu şehre duydukları özlemdir. Ali Safi Hüseyin, bu temanın ilk olarak Mısırlı bir şair ve Hadis derleyicisi olan İbn-i Dakik'ül-Îd tarafından kullanıldığı kanaatindedir.

Tor Andrae, müminler arasında, kabrine yapılan ziyaret sayesinde Peygamber'in şefaatinin kazanılacağına dair bir tasavvurun yaşadığına işaret etmişti, fakat "başlangıçta tutucu İslâm'a tamamen ters"[7] olan bu düşünceye miladî 10. asırda bile rastlamaktayız. Eski Arab kasidelerindeki erotik giriş bölümünü [*teşbib*] şiirlerinde kullanan yazarlar, hafif ve tatlı esen batı rüzgârından Peygamber'e selâm götürmesini ve sevgi ve özlemlerini o'na iletmesini talep ediyorlardı. Bu edebî form daha sonra Arab ülkelerinin dışında yazılan gazellerde de çok sık kullanılmıştır. Mısırlı şairler (miladî 14. ve 15. asır) Peygamber'e yakın olmak

6 Nebhânî, I, s.564.

7 Andrae, s. 256.

maksadıyla görmek istedikleri ülkeyi eserlerinde tasvir ediyorlardı. Aynı tasavvur Arabça konuşulmayan ülkelerde de yaşamaktaydı. Peygamber'in ravzası [kabri] şiirlerde hep daha renkli ve canlı öğelerle tasvir edilmiştir; hatta Emel Esin gibi modern ve kültürlü bir Türk kadınının betimlemeleri Peygamber'e yakın olmak için duyulan özlemin bugün halâ Müslümanların imanının içinde yaşamaya devam ettiğini açıkça göstermektedir. Hintli ve Pakistanlı hacılar ülkelerine döndükleri zaman, Peygamber'in huzurundayken duydukları hisleri tekrar hatırlar ve o mutlu ânı, dinleyenlere gözyaşları içinde anlatırlar.

Klasik bir el kitabında, ziyaret esnasında Peygamber'in manevî huzurunda nasıl davranılması gerektiği etraflıca anlatılmaktadır:

Hz. Peygamber'in mescidine [Mescid-i Nebevî'ye= Medine'deki mescide] giren bir ziyaretçinin ravza'nın [Hz. Peygamber'in kabrinin] yakınında iki rekât namaz kılması özellikle tavsiye edilir. Sonra kıble yönünden kabre yaklaşılmalı ve kabirle baş hizası arasında dört arşınlık bir mesafe bırakılmalıdır, böylece avize ziyaretçinin başının üstünde ve duvardaki çivi (kırmızı mermere çakılmış gümüş bir çivi) de karşısında kalacaktır. Bu konumda duran bir ziyaretçi Peygamber'in yüzünün karşısında duruyor demektir.

Ziyaretçi burada türbeyi çevreleyen çitin alt kısmına gözlerini indirerek huşû ve hürmet içinde durmalı ve sonra şu duayı okumalıdır:

Allah'ın sevinci, Allah sana huzur versin! Allah'ın sevgilisi, Allah sana huzur versin! Peygamberlerin sultanı, Allah sana huzur versin! Peygamberlerin mührü, Allah sana huzur versin! Müminlerin önderi, Allah sana huzur versin! Müjdeyi getiren, bizi uyaran, Allah sana, müminlerin

analarι olan saf ve temiz eşlerine ve sahabeye huzur versin!
Allah sana, bütün resûllere, nebilere ve Allah'a
inanan bütün dürüst Müslümanlara huzur versin!"[8]

Yûnus Emre de miladî 1300'lü yıllarda Mukaddes Topraklara olan hasretini bir şiirle ifade etmiştir:

Zengin efendim bana verseydi,
Giderdim ağlaya ağlaya
Ve Medine'de Muhammed'i
Görmek isterdim ağlaya ağlaya...

Şairler yaşadıkları memleket Kutsal Topraklardan ne kadar uzaksa, Medine'nin Sultanına o kadar daha içten yakarıyorlardı:

Medine'nin Sultanı, duy sesimi!
Seyahatimi sensin koruyan,
Seyyahları karşı sahile geçiren sensin,
Medine'nin Hünkârı, duy sesimi!
Umudum sendedir,
Başka bir yardımcı gelmez aklıma,
Medine'nin damadı, duy sesimi!
Tekrar gel Muhammed!
Günahkârlar bekliyor seni!

Bu mısralar Şah Abdullatif'in Sindî dilindeki büyük manzum eserinden (*Dahar,* II, 1-3) alınmıştır.

Aynı memleketten Abdurraûf Bhatti de 18. asrın başında yazdığı kısa ve özlem dolu şarkılarla [lied] Peygamber'e yakınlaşma ümidini dile getirmiştir:

8 Padwick, Suyûtî'nin *el Hirz el Mani* adlı eserinden.

Aydınlık Medine'de, keşke ben de hep orada olsam!
Hacılarla birlikte o yardımcıya selâm etsem
Aydınlık Medine'de, ben de hep orada olsam.
Kâbe'nin önünde o soylu için tevazu içinde dua edebilsem
Aydınlık Medine'de, keşke ben de hep orada olsam.
Kalbimdeki küçük sırları ona açabilsem.

1943'de ölen, Haydarabad/Dekkan'ın Hindu başbakanı Sir Kishan Prasad Shad da Medine'nin Hünkârına duyduğu sevgiyi ve o'nun türbesine olan hasretini belagatli bir şiirle dile getirmiştir. Aynı tarihlerde Urdu dilinin ünlü şairi Kaifi de şu mısraları yazmıştı:

Onu ziyaret etmek bir mümin için neden bir Mirac olmasın?
Onun ravzasının nur'la dolu tozu en yüce cennettir!

Şair aşkla dolu rüyalarında özlediği her şeyi bulmaktadır:

Bu ravzanın bülbüllerinin dilinde hikmetli sözler var;
Medine'nin çiçeklerinin rengi bütün çiçeklerden güzeldir!

Kur'ân'a aykırı bir mezar kültü olarak gördükleri için Vehhâbîler 19. asırda Peygamber'in türbesine zarar vermişlerdi, fakat bu kısa sürdü ve ziyaretçiler kendilerini güven içinde hissettikleri bu Mukaddes Mekâna tekrar akın ettiler:

Medine'nin Sultanı, sen fakirlerin dostusun,
Beni de elleri boş olarak geri göndermezsin!

Medine'de ve Peygamber'in yakınında iken yaşanan duygular hakkında yazılan şiirlerin külliyatları *Medine ke sadaka*

[Medine için sadaka] başlığı veya başka bir başlık altında Pakistan ve Hindistan'da yayınlanmıştır. Medine şiirleri edebî bir tür olarak bugün de hâlâ yaşamaktadır: Aşağıdaki mısralar Mısırlı bir şair olan el-Fayturi'nin "Allah'ın Mukaddes Evine yapılan bir hacc ziyaretine dair günlük" adlı şiirinden alınmıştır:

Peygamber'in kemikleri üstündeki her toz zerresi
Nur'dan bir sütundur
Kabrin kubbesinden gök kubbeye uzanan;
Ve Senin kudretin gibi alınları yere eğdiren
O büyük saygıdır.
Eller ve dudaklar
Ufukta daha yüksek bir ufku çizmektedir:
"Allah'ın adı"nın yolunu.

Genç bir Hintli Müslüman Ghiyat Matin kısa bir süre önce yazdığı dramatik şiirinde Peygamber'in türbesiyle ilgili olan vizyonunu tasvir etmiştir: Kadife perdelerin arkasından uzanan Peygamber'in eli şairin başına dokunur, şair de "gözleriyle" Peygamber'in rahmet ve nurla dolu olan ayaklarını öper ve haykırır:

Bu hayal gerçek olsa ne harika olurdu!
Çünkü o sadece bu anı bekleyerek yaşamaktadır hâlâ...

Özlem motifi Arab edebiyatına miladî 13. asırda girmiş ve gelecek asırlardaki edebiyatın gelişmesi içinde önemli bir yeri olmuştur. O çağda geliştirilen edebî stiller asırlar boyunca etkisini sürdürdü ve başka edebiyatlarda olmasa da en azından Arab yazınında kalıcı oldu. Daha geç çağlarda Arab yazarlar şiirlerinde Peygamber'i överken hep daha sanatkârane kelimeler kullanmak hususunda birbirleriyle yarış halinde oldular ve aşırı süslü bir tar-

zı benimsediler. Bu şiirlerin bir çeşit "edebî fedakârlık" olduğunu kabul etmek de mümkündür. Şairler Peygamber'in şanına lâyık bir eser vücuda getirebilmek için sadece kullanmalarına izin verilen, daha başka bir ifadeyle, ellerinin altında hazır bulunan edebî tekniklerden yararlandılar: Bazı şairler beyitlerinde her mısraya şiirin aynı kâfiyedeki harfiyle başlamayı tercih ederdi, bazıları da Arab şiir sanatının tüm retorik figürlerini mutlaka kullanırdı; kimi şairler de uzun anapher (aynı kelimenin birbiri ardından gelen iki cümle başında tekrarlanması) zincirlerini kullanmayı tercih ederdi: "Ey Efendim... Ey Efendim..." veya "Merhamet... Merhamet... Merhamet..." gibi.

Ey Allah'ın Elçisi! Ben bir yabancıyım,
Öyleyse koru beni, sen yabancıların sığınağısın.
Ey Allah'ın Elçisi! Ben fakirim,
Öyleyse bana yardım et, çünkü sen fakirleri korursun.
Ey Allah'ın Elçisi! Hasta ve zayıfım,
Öyleyse şifa ver bana, şifayı senden umarız!
Ey Allah'ın Elçisi! Sen bana yardım etmezsen eğer,
Kime sığınabilirim, kime?[9]

Miladî 15. asırda yaşayan "Naatlarda doğan güneş" adlı yukarıdaki şiirin sahibi olan bu şair tarafından yaratılan üslup İslâmî halk edebiyatında da iyi bilinmekteydi:

Zavallı, fakir ve çaresizim burada,
Efendimiz, her iki cihanda da senden başka kimsem yok...

Yukarıdaki dizeler bu şairden yıllar sonra Pencaplı bir köy ozanı tarafından okunmuştu. Şairler, günahların bağışlanması-

9 Nebhânî, I, s. 161.

nı dilemek veya Peygamber'in vasıflarını ve mucizelerini övmek için kullandıkları basit, sade nidaların yanı sıra, dilin köklerine inmek ve Arabça'nın bütün imkânlarını kullanmak sûretiyle icat ettikleri süslü ve biraz da sahte kelime oyunlarının tadını çıkartarak sonsuz tasvirler yapmışlardır.

İmr'ül-Kays'ın *Qifâ nebki* [durun dostlar, bırakın ağlayalım] şiiri gibi İslâmîyet öncesine ait meşhur şiirler, içleri boşaltılıp uygun bulunan yeni beyitlerle doldurulduktan sonra Peygamber'e adanan dinî methiyelere döndürülmüştür. Yûsuf en-Nebhânî'nin 2000 sayfanın üzerindeki naatlar antolojisinde bunların örnekleri mevcuttur. Nebhânî, külliyatına kendi şiir sanatının örneklerini de almıştır. Bunların arasında Arab şiirindeki 16 veznin tamamıyla yazılmış olan naatların yer aldığını da zikretmek gerekir, şiirlerde kullanılan veznin adı da gâyet usta bir biçimde şiirin metnine sokulmuştur. Naatlarda kullanılan klasik form hiç terk edilmemiş ve daima canlı kalmıştır. "Şiirin prensi" diye anılan Mısırlı Ahmed Şevkî'nin muazzam kasidesi yüzyılımızın başından bize intikal eden "Bürde tarzındaki" en etkili şiirlerden biridir. Bunlardan başka Arab ülkelerinde Peygamber'i methetmek için halk edebiyatının çeşitli formları da kullanılmıştır, bunlar kolay akılda kalan ve şarkı olarak da okunmaya müsait olan stillerdi. Klasik Arab kaside formunun Hindistan'da da kullanılmış olması enteresandır. Hindistan'ın kuzeyinde ve Dekkan'da ortaçağ Arab şairleri ile aynı tarzda yazmayı sürdüren şair ve teologlar mevcuttu: 1786'da Aurangabad'da ölen tarihçi Azad Bilgrami Peygamber'in şerefine sanatkârane Arabça naatlar yazdığı için Hassan el-Hind lakabını almayı hakk etmişti. Bu yazardan daha önce, büyük reformist teolog Şah Veliyullah da aslında yenilikçi bir ilim adamı olarak eleştirel bir tavırla yaklaştığı Peygamber'in mucizeleri için ateşli ve övgü dolu beyitler yazmıştı. Güney Hindistan'da içi boşaltılan ve genişletilen eserler sadece *Bürde* ve benzeri naatlar olmamıştır; sûfî zihniyetli şairler bu Arab geleneğini ken-

di dilleri olan Tamil dilinin içine de sokarak takdire şayan bir İslâmî literatüre sahip olmuşlardır.[10]

Arabça naatların cazibesi, kullanılan dilin mükemmel olmasından ileri gelmektedir ve bunları tercüme etmek kolay değildir. Kendilerini, tercüme edilmeye karşı korurlar demek de mümkündür. Bu nedenle Arabça bilmeyen okurlara Farsça, Türkçe ve Urduca yazılmış naatların renkli, canlı ve mistik dünyasına dalmak daha kolay gelir. Bu dillerdeki teşbih sanatı neredeyse birbirinin aynı olduğu için, halk ve saray edebiyatında en sevilen teşbihler Müslüman Hindistan'da konuşulan yöresel dillerin literatürüne kadar girmiştir.

Miladî 1131 yılı civarında ölen Gazneli Senâî, Doğu Afganistan'daki saray şairliğinden ayrıldıktan sonra Farsça'nın ilk çileci-mistik şairi olarak tanınmakla kalmayıp bir bakıma ilk ve üstad naat şairi ünvanını da kazanmıştır. Farsça'nın en muazzam naatlarından birini ona borçluyuz; aynı zamanda bu eseriyle kendisinden sonraki edebiyatçıların hepsine bir üslûp kazandırmıştır. Bu eserin başlığı "Sabah Aydınlığında"dır ve Duhâ sûresi'nin edebî bir yorumudur. Duhâ sûresi ile Muhammed'in nûru arasında eskiden beri bir ilinti kurulmuş; bugüne kadar da sûre, mistik peygamberlik öğretisinin odağında olmaya devam etmiştir. Senâî tarafından bir âlimler toplantısında irticalen okunan bu şiirin giriş bölümü oldukça sürükleyicidir ve dinleyenlerin hemen ilgisini uyandırmaktadır:

Cebr ve kader'in el yazması
o'nun çehresinde ve saçındadır:
Biri "gecede" ve öbürü "sabahın aydınlığında!"

---

10 Muhd. Yûsuf Kokan, *Arabic and Persian in Carnatic* [Karnatik'te Arabça ve Farsça], Madras 1960, pek çok örnek verilmektedir, özellikle 60. sayfa ve devamında.

nı dilemek veya Peygamber'in vasıflarını ve mucizelerini övmek için kullandıkları basit, sade nidaların yanı sıra, dilin köklerine inmek ve Arabça'nın bütün imkânlarını kullanmak sûretiyle icat ettikleri süslü ve biraz da sahte kelime oyunlarının tadını çıkartarak sonsuz tasvirler yapmışlardır.

İmr'ül-Kays'ın *Qifâ nebki* [durun dostlar, bırakın ağlayalım] şiiri gibi İslâmîyet öncesine ait meşhur şiirler, içleri boşaltılıp uygun bulunan yeni beyitlerle doldurulduktan sonra Peygamber'e adanan dinî methiyelere döndürülmüştür. Yûsuf en-Nebhânî'nin 2000 sayfanın üzerindeki naatlar antolojisinde bunların örnekleri mevcuttur. Nebhânî, külliyatına kendi şiir sanatının örneklerini de almıştır. Bunların arasında Arab şiirindeki 16 veznin tamamıyla yazılmış olan naatların yer aldığını da zikretmek gerekir, şiirlerde kullanılan veznin adı da gâyet usta bir biçimde şiirin metnine sokulmuştur. Naatlarda kullanılan klasik form hiç terk edilmemiş ve daima canlı kalmıştır. "Şiirin prensi" diye anılan Mısırlı Ahmed Şevkî'nin muazzam kasidesi yüzyılımızın başından bize intikal eden "Bürde tarzındaki" en etkili şiirlerden biridir. Bunlardan başka Arab ülkelerinde Peygamber'i methetmek için halk edebiyatının çeşitli formları da kullanılmıştır, bunlar kolay akılda kalan ve şarkı olarak da okunmaya müsait olan stillerdi. Klasik Arab kaside formunun Hindistan'da da kullanılmış olması enteresandır. Hindistan'ın kuzeyinde ve Dekkan'da ortaçağ Arab şairleri ile aynı tarzda yazmayı sürdüren şair ve teologlar mevcuttu: 1786'da Aurangabad'da ölen tarihçi Azad Bilgrami Peygamber'in şerefine sanatkârane Arabça naatlar yazdığı için Hassan el-Hind lakabını almayı hakk etmişti. Bu yazardan daha önce, büyük reformist teolog Şah Veliyullah da aslında yenilikçi bir ilim adamı olarak eleştirel bir tavırla yaklaştığı Peygamber'in mucizeleri için ateşli ve övgü dolu beyitler yazmıştı. Güney Hindistan'da içi boşaltılan ve genişletilen eserler sadece *Bürde* ve benzeri naatlar olmamıştır; sûfî zihniyetli şairler bu Arab geleneğini ken-

di dilleri olan Tamil dilinin içine de sokarak takdire şayan bir İslâmî literatüre sahip olmuşlardır.[10]

Arabça naatların cazibesi, kullanılan dilin mükemmel olmasından ileri gelmektedir ve bunları tercüme etmek kolay değildir. Kendilerini, tercüme edilmeye karşı korurlar demek de mümkündür. Bu nedenle Arabça bilmeyen okurlara Farsça, Türkçe ve Urduca yazılmış naatların renkli, canlı ve mistik dünyasına dalmak daha kolay gelir. Bu dillerdeki teşbih sanatı neredeyse birbirinin aynı olduğu için, halk ve saray edebiyatında en sevilen teşbihler Müslüman Hindistan'da konuşulan yöresel dillerin literatürüne kadar girmiştir.

Miladî 1131 yılı civarında ölen Gazneli Senâî, Doğu Afganistan'daki saray şairliğinden ayrıldıktan sonra Farsça'nın ilk çileci-mistik şairi olarak tanınmakla kalmayıp bir bakıma ilk ve üstad naat şairi ünvanını da kazanmıştır. Farsça'nın en muazzam naatlarından birini ona borçluyuz; aynı zamanda bu eseriyle kendisinden sonraki edebiyatçıların hepsine bir üslûp kazandırmıştır. Bu eserin başlığı "Sabah Aydınlığında"dır ve Duhâ sûresi'nin edebî bir yorumudur. Duhâ sûresi ile Muhammed'in nûru arasında eskiden beri bir ilinti kurulmuş; bugüne kadar da sûre, mistik peygamberlik öğretisinin odağında olmaya devam etmiştir. Senâî tarafından bir âlimler toplantısında irticalen okunan bu şiirin giriş bölümü oldukça sürükleyicidir ve dinleyenlerin hemen ilgisini uyandırmaktadır:

Cebr ve kader'in el yazması
o'nun çehresinde ve saçındadır:
Biri "gecede" ve öbürü "sabahın aydınlığında!"

10 Muhd. Yûsuf Kokan, *Arabic and Persian in Carnatic* [Karnatik'te Arabça ve Farsça], Madras 1960, pek çok örnek verilmektedir, özellikle 60. sayfa ve devamında.

Muhammed'in muzaffer olarak Mekke'ye döndüğü ve haccdan sonra kutlanan Kurban bayramıdır; Berat gecesi ise eski inanışa göre her müminin ertesi yıldaki kaderinin belli olacağı ve mutlaka Yâ-Sîn sûresi'nin okunması gereken gecedir. Bunların hepsi Muhammed'in uğruna ve o'nun getirdiği dine hürmet etmek için vardır; aynı şekilde iki mukaddes şehir, ilk vahiylerin geldiği Hira dağındaki mağara ve mukaddes Kâbe de o'na hürmeten vardır.

Şair, mistik geleneğe sadık kalarak Muhammed'in yaratılış öncesi var olduğunu görmektedir:

Ahmed'in şeklinin Âdem'den geldiği doğrudur,
Ama özde Âdem'in cismi Ahmed'den ötürü vardı.

Yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem sadece Muhammed'in ezelî ve ebedî nûrunun yansımasıdır. Senâî, sanatının kökeninin saray methiyeleri olduğunu inkâr etmeden, aslında hükümdarlar için kullanmış olduğu kelime ve harf oyunlarını Peygamber'e hürmeten yazdığı naatlarda da kullanır:

Ona lâ [hayır] diyen herkes bir lâ gibi ters döner,
Ona neam [evet] diyen herkes niam'a [nimetlere] gark olur.

Senâî, iman ve imansızlık arasındaki sınırları belirlemekte Muhammed'in rolünün önemli olduğunu vurgulamaktadır:

Allah senin "âlemlere rahmet" olduğunu söylemedi mi?
Dünyada neyin put, neyin ebedî Tanrı
olduğunu kim bilebilirdi?

Busirî'nin de Senâî'den yarım yüzyıl sonra *Hamziyya*'da neredeyse aynı şeyleri ifade etmiş olması ilginçtir:

Peygamber ve o'nun bilgisi olmasaydı,
Neyin iyi neyin kötü olduğu nasıl bilinirdi?

Yasa koyucu olarak Muhammed, Müslümanların durmak zorunda olduğu sınırları tesbit etmek sûretiyle İslâm'ı bağımsız bir din yapmıştır. Bu düşünce daha sonraki asırların edebiyatında ve "akılcı" sûfîlerin teolojisi içinde ortaya konmuş ve üzerinde defalarca durulmuştur. Senâî'nin İran edebiyatının gelecekteki inkişafı üzerindeki etkisi büyüktür; çünkü şairin Peygamber ve o'nun tarafından bildirilen vahiyler ile felsefenin öğretileri arasında kıyaslama yapmak gibi bir eğilimi vardı ve bu da İslâm ortodoksisinin gözüne bir diken gibi batmaktaydı.

"Âlemlere rahmet için" geldi senin hekimin,
şifayı o'nda ara: Bu ya da şu isyankârda niye ararsın?
Çünkü Peygamber'in geleneğini süren necat
[kurtuluş] ve şifa da sünneti aradı,
İbn-i Sina'da [eserlerinde]
en-Necat ve eş-Şifa yok mudur?

İbn-i Sina [Avicenna], Senâî'den tam bir asır önce İran'da etkili olmuş, felsefe ve tıp konusundaki eserleri ortaçağ Avrupa'sında çok iyi bilinen bir düşünürdür. Felsefesindeki mistik unsurların varlığının çok açık olmasına rağmen, İslâm tasavvufunun bir kolu tarafından miladî 11. yüzyıldan itibaren sevgiden yoksun ve akılcı bir filozof olarak tanıtılmıştır. Ortaçağın büyük din âlimi Gazzâlî, İbn-i Sina'nın felsefesine sert bir biçimde karşı çıkmış ve onun bu fikirleri kısa zaman içinde Senâî tarafından edebiyata aktarılmıştır. Bir asır sonra doğu İranlı başka bir mutasavvıf, Mecdüddîn Bağdadî (ö. 1209 m.) rüyasında gördüğü Peygamber'den, İbn-i Sina'nın ilahî realiteye Peygamber'in aracılığı olmaksızın ulaş-

maya çalıştığı için Peygamber'in onu ittiğini ve filozofun ateşe düştüğünü öğrenir. Hz. Muhammed tarafından ilan edilen ilahî kanunla, gerçeğe başka yollarla erişmeye çalışan filozofların bağımsız arayışları arasındaki uzlaşmaz ayrılığı vurgulayan bu bakış açısı, mistik yönü ağır basan tutucu ortodoksi arasında hâkim bir kanaat olarak yerleşmiştir. Miladî 1220'de ölen Feridüddîn Attar da Senâî'nin düşünce selefi sayılır ve onunla aynı görüşü paylaşır. Attar'ın epik eseri *Musibetnâme* tasavvufî peygamberlik öğretisi için gerçek bir cevher madeni gibidir.Bu eserin giriş bölümünde yazar şöyle der:

Akl-ı evvel'in iki yüz dünyası aslında

tek bir emrin ihtişamı karşısında kayboluyor: "De ki!" (Allah'ın peygambere verdiği emir)

Hâşimî Peygamber'in kanununa hiçbir insan,
felsefe yapan bir insandan daha uzak değildir.
Kanun, Peygamber'in emrine uymak, ve
felsefenin başına toz serpmek demektir.

Aynı düşünce Celâleddîn er-Rûmî tarafından daha da genişletilmiştir; Peygamber'e hitap ederken şöyle der şair:

Sen ki, "De!" emrinin cömert süvarisisin, bu emrin içindeki aklın karşısında bir çocuk gibi kalır kâinatın rûhu ve çocukça bir aymazlıkla gömleğinin yenini kemirir!

İkbal, beyitlerinde geliştirdiği bu ikilemin günümüzde de canlılığını koruduğunu göstermiştir. Attar, Senâî'nin fikirlerinin

çoğunu devralmış, derinleştirmiş ve bunlara bazı yeni öğeler eklemiştir. Onun eserinde de 'nur' motifine özel bir değer verilmiştir. Muhammed ve Ahmed isimleri ile ilgili olan ve gerçek olmadığı varsayılan bazı Hadis rivâyetlerinin Fars yazarlarının vizyonlarından kaynaklandığı sanılmaktadır. Yalnız şu hususu da belirtelim ki, *Musibetnâme*'de Peygamber'in en büyük mistik önder olduğu ve Allah'ı bulmak isteyenlere "rûhun deryasına" giden yolu gösterdiği de belirtilmiştir.[11] Attar'ın destanlarında Peygamber'in ve Mirac yolculuğunun en renkli tasvirlerini bulmaktayız; Attar bu teşbihleri ile Muhammed'in bir nur sütunu halinde Allah'ın önünde secdeye vardığını ileri süren mistik düşüncelere tekrar yer vermektedir. Bu düşünceleri ilk olarak formüle eden Sehl et-Tusterî *Mantık'üt-Tayr* adlı eserinin giriş bölümünde, henüz dünya ve üzerindeki mahluklar bu nur'dan yaratılmadan önce Muhammed'in namazı ilk olarak Allah'ın huzurunda kıldığını belirtir. Attar'ın hem felsefî hem de edebî değeri olan Peygamber öğretisi üzerinde, diğer İranlı ortaçağ yazarlarının eserleri gibi tafsilatlı bir inceleme yapılmasına ihtiyaç vardır; Peygamber'e yapılan övgüler temelde aynı olsa da vurgulanan hususların işlenişi ve konumlanması şaşırtıcı ölçüde çeşitlilik göstermektedir.

Bu görüşümüz, doğal olarak ancak belli bir dereceye kadar sûfîler arasında sayılması gereken Emir Hüsrev'in şiirleri için de geçerlidir, fakat Emir Hüsrev kuzey Hindistan'ın büyük mutasavvıfı Nizameddîn Evliya'ya olan yakınlığı sayesinde tasavvuf lisanına vakıf olmuş ve bu sûretle destanlarına başlarken Peygamber için en parlak ve iddialı övgü sözcüklerini kullanmıştır. *Leyli Mecnun*'un giriş bölümünde Peygamber'i şöyle tanımlar:

Peygamberlik mülkünün hükümdarı,
ve ihtişamın [majestenin] tuğrası.

11 Sufilerin en büyük şeyhi olan Peygamber için; Andrae s. 378.

Emir Hüsrev'e göre Peygamber, *Yâ-Sîn* ve *Tâ-Hâ* ile de bağlantılıdır; o'na haset edenlere karşı vahyedilen ve bugün dahi nazara karşı okunan bir dua olan Kalem sûresi'nin sonunda yer alan üç âyetin içindeki *in yekâdu* ile de Peygamber'in arasında bir münasebet vardır. Gökyüzündeki ay Peygamber'e hürmeten, önce yarımay şeklinde bir *nun* ve sonra yuvarlak bir *mim* halini alır, bu iki harfin birleşmesinden *nem* [çiy] meydana gelir; bu teşbihle Emir Hüsrev ayın Muhammed'in ummanındaki bir çiy damlası olduğunu ve uçuşan meleklerin de Muhammed'in mukaddesatına açılan yolu süpürmeye yaradıklarını anlatmak istemiştir.

Emir Hüsrev, "Ben içinde *mim*'in bulunmadığı Ahmed'im" (yani, ahad'ım/tek'im) şeklindeki Hadis-i Kudsî ile de oynamıştır. Onun zamanında, doğudaki tüm İslâm ülkelerinde yazarlar bu cümleden alıntı yapmayı severlerdi. Şair kelimenin içindeki yuvarlak *mim*'i peygamberliğin mührünün bir simgesi olarak görmekte ya da bu benzetmeyi bir latife olarak yapmaktadır; kim bu *mim*'i boynuna bir halka gibi geçirirse, onun imanı da "güvercin halkasına" dönüşür, çünkü "güvercin halkası" Arabça ve Farsça'da mecazî olarak bir insan veya nesneye çözülemez bir bağla bağlanmak anlamına gelmektedir (güvercinin boynundaki tüylerden oluşan halkanın çözülmesinin de imkânsız olduğu gibi).

Celâleddîn er-Rûmî'nin eserleri de muhakkak ki Peygamber'e atfen yapılmış mecazî anlatımlarla doludur, fakat bunların üzerinde tam ve doğru bir analiz yapmak Feridüddîn Attar'a göre çok zordur, çünkü Celâleddîn er-Rûmî'nin eserlerinde Peygamber öğretisi ile mistik sevgilisi Şemseddîn Tebrizî'nin adı adeta içiçe geçmiştir. Şemseddîn Tebrizî, Celâleddîn er-Rûmî için, "Peygamber sırlarının gerçek tercümanıdır", çünkü Şemseddîn Tebrizî vasıtasıyla anlatılmak istenen *hakikat-i muhammediyye*'dir [ezelî ve ebedî olan Muhammed İlkesi'dir].

Celâleddîn er-Rûmî, Muhammed'in şarabından sıklıkla bahseder, bu şarap insanlara ilham veren ve yasak olmayan mey-

dir. Ona göre Muhammed ilahî aşkı sunan bir sâkiden ziyade, şarapla dolu olan kadeh ve bakıra benzeyen insan tabiatını altına çevirmeyi başaran muhteşem bir iksirdir (M IV 991). Feridüddîn Attar gibi Celâleddîn er-Rûmî de, "içinde *mim* bulunmayan Ahmed"i [Ahad'ı/Tek'i] çok sık ima etmiştir. Yaklaşık 26.000 beyitten oluşan didaktik eseri *Mesnevî,* Peygamber hakkındaki öyküleri ihtiva eden bir cevher madenidir. Bu eserin uzun bentlerinde Muhammed, hem peygamberlerin mührü olduğu hem de bu mührü açtığı için övülmektedir (M VI 165-175). Celâleddîn er-Rûmî bilinen Hadisleri almış ve bunlardan kısmen tamamen orijinal yeni öyküler vücuda getirmiştir. Onun Peygamber'e karşı hissettiği derin itimat, beyitlerinden net olarak anlaşılmaktadır. Muhammed'i zihinsel bir ideal, daha iyi bir dünyaya ulaştıran yolda bir rehber ve Allah'ın sevgilisi olarak betimlemiştir. Celâleddîn er-Rûmî'nin ateşli metaforlarla Peygamber'i coşkuyla öven *naat-ı şerîf* ini dinlemek ve dervişlerin semaını izlemek unutulması imkânsız bir seyirdir.

Celâleddîn er-Rûmî'nin çağdaşı olan Fahreddîn Irakî, uzun yıllar Pencap-Multan'da yaşamış ve naat okuma ilhamını Medine'den almıştır. Peygamber'i göklere çıkararak şöyle tasvir eder:

"Âlemler için rahmet" olan ve cennetin
kapısında meleklerin,
"Senin hizmetindeyiz,
Allah'ın vahyettiğini o da kuluna vahyetti" (Necm/10)
dedikleri Allah'ın Elçisi'nin
Hitabı "Kuşluk vaktinde" (Dûha sûresi)
olarak tebliğ edilenin,
nevbet'i (ulu bir şahsiyetin kapısında
düzenli olarak çalınan müzik) olması yakışır;
"Kuluyla birlikte gece seyahat edene selâm olsun" (İsrâ/1), vs.

Bunların anlamını şöyle açıklamak mümkündür: Muhammed'in nûrunun zaman öncesinde yaratılışından bu yana bir Kur'ân sözü olan "seher vakti" ile Peygamber arasında bir münasebet bulunduğu için, o'nun sarayının kapısında İsrâ sûresi'nde belirtilen ve gizemli gece seyahatinden bahseden davul sesi duyulmaktadır: Burada da yine gün ışığı ile gecenin arasındaki kontrast dile getirilmektedir.

Irakî'nin iddialı ve süslü naatları, giderek daha rafine kelime ve mana oyunları ile içiçe geçen İran biçeminin tipik örnekleridir. Tasavvuf haricinde kalan edebiyatçılar arasında bu tarzı zirveye çıkartan Kafkasyalı üstat şair Hakani olmuştur. Miladî 1199'da ölen Hakani çok iyi bir eğitim almıştı, olağanüstü bir dil hâkimiyeti ve belagat yeteneği olan söz ustası yazar, kendisi için "müşahhas din" anlamına gelen Peygamber'i güçlü methiyelerle övmüştür. Peygamber'e gösterdiği hürmet ile o kadar sivrilmişti ki, kendisine İranlı Hassan anlamına gelen *Hassan'ül-Acem* lakabı verildi. Hakani'nin, hacc yolculuğunu anlatan tasvirleri Farsça'nın en parlak ama en zor methiyelerinden sayılır. Eserlerinde birçok yeni benzetmeye yer vermiştir, bunların arasında Muhammed ile Kâbe arasındaki benzetmeyi ilk olarak yapan da Hakani olmuştur. Hacıların tavaf esnasında öpmeye çalıştıkları Kara Taş'ı [Hacer-i Esved'i] Muhammed'in siyah benine benzeten teşbihi çok sevildiği için, miladî 16. asırda Hintli Mevlanâ Kasım Kahi şu beyti söylemiştir:

Ahmed: İşte hepimizin ulaşmaya çabaladığımız
Kâbe o'dur; Siyah taş mutlaka o'nun siyah benidir.[12]

Ortaçağdaki sûfîlerin ya da büyük naat yazarlarının haricinde kalan şairler arasında Sa'di, zarif, anlaşılır ve akıcı diliyle özellikle sevilen bir şair olmuştur; Peygamber'e ithaf ederek yazdığı

12 Hadi Hasan, "Kasım ı Kâhi", *Islamic Culture* 27 (1953), s. 185.

naatları çok olmamakla birlikte, Fars dili, en sık alıntı yapılan ve bilhassa Hindistan'da fevkalade sevilen şiirlerinden birini ona borçludur: Bu şiir, *Bostan* adlı eserinin giriş bölümünde yer alan, çok sade sözlerle ve kolayca fark edilen bir vezin olan *mütekarib* ölçüsüyle yazılmış bir manzumedir. *Kerîm* [soylu] Peygamber için *qasîmun casîmun nasîmun vasîm* [yakışıklı, hoş, zarif ve asil görünümlü] sıfatlarının kullanıldığı bu tasvir, asırlar önce ilk olarak Ümmü Ma'bed tarafından kullanılmış olan iki sıfatın zekice genişletilmiş halidir. Beytin ilk yarısında Sa'di, Peygamber için anlamına gelen *mutâ* [sözü dinlenen/itaat edilen] sıfatına da yer vermiştir. Kur'ân'ı göz önüne alacak olursak bunun çok doğal bir tanımlama olduğunu görürüz, çünkü Kur'ân'da Peygamber'e itaat edilmesi emredilmiştir. Fakat Sa'di'den 150 yıl önce yaşamış olan Gazzâlî, *Mişkât'ül-Envâr* adlı mistik eserinde, aslında Muhammed'in prototipi ile özdeşleştirilen gizemli bir varlığı tanımlamak için bu sıfatı kullanmıştı. Sa'di'nin de bu ifadeyi kullanmış olması, Peygamber'e *mutâ* [itaat edilen] isminin verilmesinin çok mutat bir şey olduğunu bize göstermektedir.

Nesir yazarı Nizamî'nin Allah'ın ideal ve örnek kulu olan Peygamber'in Mirac yolculuğunu anlatan renkli ve canlı tasvirleri; ve yine *hakikat-i muhammediyye*'nin sırlarına dalmış ve retorik hünerini koyu dindarlıkla bağdaştıran, din ulularının biyografilerini de yazan miladî 15. asrın büyük edebî şahsiyeti Abdurrahman Câmi'nin tasvirleri de özel bir incelemeyi hak etmektedir.

Arabça naat dilinin giderek komplike bir sanat dili olarak gelişmesinde görüldüğü gibi, İbn-i Arabî ve ardıllarının geliştirdiği teosofik semboller ile çok haşır-neşir olan bazı Fars şairlerinin yaptıkları tasvirler de neredeyse anlaşılmaz hale gelmişti; İbn-i Arabî ekolünün teolojik el kitaplarındaki soyut terminoloji bile kolay anlaşılamazken, bazı İran ve özellikle Hint-İran şiirleri gerçek birer bilmeceye dönüşmüştü. Bu dil karmaşasına verilecek en güzel

örnek miladî 16. yüzyılın sonlarına doğru Örfi tarafından yazılmış olan bir şiirdir. Şiraz'dan Hindistan'daki Moğol sarayına giden ve Fars dilinin en coşkulu methiye [panegyrist, eologist] yazarlarından biri olan Örfi, Muhammed'de yaratılış öncesi var olan ezelî nur ile dünyadaki varlığının bir arada bulunduğunu ve bundan dolayı o'nun bir benzerinin bulunmasının imkânsız olduğunu açıklamaya çalıştığı şiirine Selma ve Leyla gibi kadın isimlerini almak sûretiyle klasik Arab edebiyatının terminolojisinden de ustalıkla yararlanmıştır. Onun muazzam naatının bir bölümü aşağıdadır:

İmkânsız olanların içinde kimin senin gibi
olabileceğinin tartışıldığı bir gün,
Senin gibi olanların doğum tarihi hanesine
"var olmayış" yazdılar...
Senin varlığın Mümkün ile Elzem'in birleşme noktası
olarak belirtilmediği sürece,
Mutlak bir buluşmanın bir nesnesi yoktu.
Kader bir deveye iki tahtırevan yükledi,
Birini zaman içindeki yaradılışın olan Selma için,
diğerini varolmandan evvelki Leyla için...

Bu 48 beyti anlamak için epey uğraş verdikten sonra naatın sonuncu beytine şaşırmamak elde değildir. Örfi, şiirini şu iddiasıyla tamamlar:

Seni bilgili olduğun için değil,
dürüst ve samimi olduğun için övüyorum
Mukaddesatın ceylanını putların tapınağından
getirmem nasıl mümkün olabilirdi?[13]

---

13 Örfi, *Külliyat*, Tahran 1957, s. 10 ve dev., Abdulgani'nin tercümesi ile birlikte (maalesef oldukça yanlış), *Persian Language and Literature at the Moghul Court* [Moğol Sarayında Fars Dili ve Edebiyatı], Allahabad 1927, III, s. 119 ve dev.

Örfi'nin şiirleri, Moğol devrindeki Hindistan'da ve hemen sonra benzer biçimde komplike şiirlerin yazıldığı Türkiye'de çok sevilmişti. Fakat yine Hindistan'da yaşayan başka bir şairin oldukça kolay anlaşılan ve bugün hâlâ kavvallar [mistik şarkılar ve Peygamber ile din uluları için övgü şarkıları söyleyenler] tarafından okunan methiyesi ondan daha çok başarı kazanmıştı, Bu şair Kudsi Meşhedî'dir, Mekke ve Medine'nin Peygamberine güvenmekte ve o'nun şefaatini ummaktadır:

Merhaba seyyid-i mekkî-yi medînî'l-arabî!
(Merhaba Mekkeli, Medineli ve Arab Seyyid!)
Kalp ve ruh sana kurban olsun, ne harika isimlerin var!
Merhametinin gözünü aç ve bana bir bak,
Ey Kureyşî ve Hâşimî ve Muttalibî...

Şiirde Peygamber'in "Arab" olmasına verilen değer çok tipiktir. Hintli Müslümanlar diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların hepsinden daha fazla İslâm'daki Arablık öğesini vurgulayan toplum olmuştur. Bunun sebebi, dinlerinin ve kültürlerinin vatanı olarak Arabistan'ı görmeleri ve –Şah Veliyullah gibi büyük bir din bilgininin de ifade ettiği gibi– Hindistan'ı bir sürgün yeri olarak hissetmeleriydi. 1700'lü yıllarda Şah Mian 'Inat tarafından yazılan ve Sind'in en tanınmış Peygamber methiyelerinden olan bir şiirde tekrarlandığı gibi, bu duygu Hintli Müslümanların halk edebiyatında da kendisini daima belli etmiştir:

Bizimle birlikte ol, Arab!
İmdat, Medine'nin Sultanı!

Kudsî de, naatında geleneksel tasvirlerden ve figürlerden yararlanmayı sürdürür ve sonunda kendisini "Peygamber'in eşi-

ğindeki bir köpeğe" benzetir; bu benzetme bile onun için fazla cüretlidir:

Kendimi bir köpeğe benzettiğim için çok üzgünüm,
Çünkü senin sokağındaki bir köpekle
kıyaslanmak terbiyesizliktir!

Peygamber'in eşiğinde bir köpek olmak ve hatta bu pis hayvandan daha aşağı olmak Câmi'nin zamanından beri hem halk edebiyatında hem de kentlilerin edebiyatında yaygın olarak kullanılan ve şairin Peygamber'in yanında ne kadar değersiz olduğunu hissettiren bir benzetme yöntemidir. Pencaplı bir şair Peygamber'i şu mısralarla övmüştür:

Ben Peygamber'in evinde O'nun
kapısını bekleyen sadık bir köpeğim.

Kehf/9-21 âyetlerinde anlatılan Ashâb-ı Kehf [mağaraya sığınanlar/yedi uyurlar] kıssasında, mağarayı bekleyen ve sadakati sayesinde onurlu ve hatta neredeyse kutsal bir hayvana dönüşen köpeğin hikayesindeki gibi, şairlerin bu benzetmesinde de pis bir köpeğin bile asil tabiatlı insanların yanında ahlâken yücelmesinin mümkün olduğu düşüncesi yatmaktadır; şair "Peygamber'in kapısında bir köpek olmakla" sadece tevazusunu değil, aynı zamanda umudunu da ifade etmektedir.

Anlaşıldığı üzere, naatlar Hint-İran ve Urdu edebiyatında iki ana hat üzerinde ilerleyerek gelişmiştir. Bunlardan biri, ortaçağın bütün teosofisinin bir dereceye kadar içinde yoğunlaştığı mistik ve ezoterik kavramların giderek daha çok kullanılmasıdır. Peygamber'e ithaf edilmiş olan aşağıdaki bentte bu tarzın bir örneğini görebiliriz:

Sendeki nur Kur'ân'ın Besmele'sidir:
Vücudun tamamen nur ve yanağın
"nur üstüne nur"dur (Nûr/35).
Burada halkının önderi, orada şefaatçisisin,
Sen ki, "Yol gösteren" ve "Bağışlayan"
(ilahî) isimlerinin görüntüsüsün.[14]

Bu geleneğe bağlı kalınarak tumturaklı başlıklar altında uzun şiirler yazılmıştı: Örneğin "Gök kubbenin yıldızı için methiye", "Yaklaştı ve sarktı" (Necm/8), "Burçlar evindeki takım yıldız", "Ve o iki yay kadar, hatta daha yakındı" (Necm/9) ve 19. asırda Hindistan'ın en güneyindeki mistik bir şairin yazdığı gibi "Onun ihtişamının karşısında her sabah güneş ve her akşam ay 'Süha'dan [minik bir yıldız] daha küçüktü."[15]

Bu şiirler vasıtasıyla Peygamber'i sarmalayan mistik kavramlar daha geniş çevrelere yayılmış oldu. Farsça'nın kelime dağarcığının yetersiz kaldığı hallerde şiirin melodisi imdada yetişiyor ve yazılanları heyecan ve huşû ile doldurarak onları muhteşem ve gizemli bir hale getiriyordu.

Diğer taraftan sevgi kavramı edebiyatta giderek güçlü olmaya başladı. Bunun sebebi belki de müminler ile Peygamberleri arasındaki sıcak ve sevecen münasebetin yöresel dillerin şiirine yansıması ve edebiyatın da bunun etkisi altında kalmasıdır. Kanonik Hadis külliyatlarında Peygamber'in şu sözüne de yer verilmiştir:

Bir kimse, beni babasından, oğlundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş sayılmaz.

---

14 Nasır Muhammed Andelib, *Nala i Andelib*, Bopal 1309 h/1891, cilt II, s. 104.

15 M. Y. Kokan'ın Kadı *Bedrrüddevle aur unka chanvada*'dan yaptığı alıntı, Madras 1963, s. 191 194.

Fakat daha geç dönemlerdeki edebiyatta "sevgi"nin yerine başka bir kelime kullanılmaya başlandı: Bu kelime biraz erotik çağırışımı da olabilen "aşk"tı. Peygamber'i övenlerin "aşık" olarak tanımlandığı sayısız kitap yazıldı; *Mirâc'ül-Âşıqîn* ve *Qut'ül-Âşıqîn* [aşıkların yiyeceği], Peygamber menkıbelerini içeren bir Sindî eserdir.

Ezelî buluşma gününden beri Muhammed'e çılgınca aşığım.
Allah bana kıyamet günü soracak: "Sen kimin aşığısın?"
Ben cevap vereceğim:
"Muhammed'in, Muhammed'in, Muhammed'in!"

Yukarıdaki dizeler bir Urdu şairi olan Şefta'ya (19. yüzyıl) aittir.

Rohilla Prensi Mahabbat Han da romantik bir nurla dolu olan şu şiiri yazmıştır:

Muhammed Mustafâ aşk çiçeği olan güldeki renktir,
Saçının dalgaları aşk sümbülünün ilkbaharıdır
Şüphesiz, yalnız o aşkın en parlak güneşidir,

Ve o'nun sayesinde aşkın parlak yıldızları aydınlanacaktır!

Ana dili Urdu değil de Peştu olan bir erkek tarafından söylenmiş olan bu şiir, İslâm dünyasının halk edebiyatına daha yakındır. Modern Urdu dilinin en büyük naat yazarı olan Muhsin Kakorawi ünlü bir şiirinde,

Benares'ten Matra'ya kadar
geçiyor bir bulut kümesi
Şimşeğin omzuna koymuş rüzgâr

mısralarıyla erotik bir giriş yaparak Hint halk geleneği ile (yağmur mevsimi, Krişna ve gopiler gibi) güneşe benzettiği Peygamber için yazdığı methiyeyi akıllı bir şekilde birleştirmeyi başarmıştır.

Hindistan'ın güneyinde dinî müzik geleneğinin olağanüstü canlı olduğunu unutmamamız gerekir. Urdu dilindeki Peygamber methiyelerinin çoğu şarkı formunda okunabilir, belirgin bir ritme sahip olan bu şiirlerde oldukça basit ve nakarata benzeyen mısra tekrarları vardır. Mekke civarında bir yer olan Faran'la ilgili imalar veya Peygamber için kullanılan *dürr-i yetîm* [eşsiz/benzersiz inci] metaforu oldukça sık görülen sevgi sözcüklerindendir. Genel olarak Urdu naatlarının Farsça şiirlerden daha az teolojik ayrıntılarla dolu olduğunu söyleyebiliriz.

Jan Knappert şöyle diyor:

> *Dinsel Swahili literatürü Peygamber'e duyduğu büyük sevgi ve teslimiyetle, bizzat Allah'ın çok sevdiği kuluna karşı özveriyle dolu bir itaatle nefes almaktadır.*

Bu saptama diğer İslâm ülkelerindeki halk edebiyatı için de geçerlidir; çünkü yine Knappert'in ilave ettiği gibi, "Bir Müslüman'ın bütün sevgisi Allah'ın temsilcisine odaklanmıştır."[16] Peygamber methiyeleri günlük hayatın içinde de yaşamaya devam etmektedir; Sind, Keşmir ve daha pek çok bölgede naatların şarkı veya şiir olarak düğünler, doğumlar, sünnet vs. gibi olaylarda okunması âdet olmuştur.

Hindistan yarımadasında konuşulan dillerde yazılan "Altın Alfabe"nin beyitleri Muhammed'in eşsiz konumunu anlatan Hadisler ve Kur'ân âyetleri ile başlar: *Mâ zâğa*'yı (Necm/17) belirtmek için *mim, qalbî lâ yenâm* [kalbim uyumuyor] veya *qâbe qavseyni* (Necm/9), için *qaf, Ene Ahmed bilâ mîm* [Ben, içinde *mim* bulunmayan *Ahmed*'im, yani *Ahad*'dım/*Tek*'im] için *ba* gibi.

16 Knappert, I, s. 40.

Hint kültüründe çok sevilen on iki ay şiirleri [*bârâmasa* şiirleri] aşk hastası bir kızın ağzından uzaktaki sevgiliye [Muhammed'e] duyulan özlemi anlatır. Aslında hasta kız ile insan rûhu ima edilmek istenmiştir. Bu şiirler Hint takvimine göre değil de, Kamerî takvime göre yazılmışsa, yılın son ayı olan Zilhicce'de genç kızın rûhu Mekke'de Allah'a ve Medine'de Peygamber'e yaklaşacaktır. Sindî ve Pencabi halk ozanları aynen bir kadının arkadaşlarıyla konuştuğu gibi kadınlara hitap etmekte ve şiirlerde Peygamber özlenen damat olarak tasvir edilmektedir:

Selâm! Selâm sana damat, Arabistanlı Muhammed!
Merhamet et, merhameti en bol olan sensin!

Tabii ki bu mecazların kullanımı bilhassa İndus vâdisindeki ve Pencap'taki Müslüman halk şiiri ile sınırlıdır, fakat bütün halk şarkılarında duaya benzeyen ve nakarat formundaki şu ön uyağa [aliterasyon] rastlamak mümkündür:

Mitthâ mîr Muhammad madâd marr kar
[Tatlı hünkâr Muhammed, yardım et]!

Halkın konuştuğu dilde yazılan beyitler din merkezli ve dinî geleneğe bağlı olarak meydana gelmişlerse de, bazan en derin mistik sırları ima ederler. Din ulularından Gesudaraz'ın kabrinin bulunduğu Gulbarga'da yapılan anma toplantılarında çok eskilerden kalmış olan bir Hint şarkısı söylenir:

Suya biraz tuz kat!
Eğer tuz erirse buna ne ad verilmeli?
Mustafâ da varlığını Tanrı'nın içinde eritti,
Varlığı eridikten sonra Tanrı'ya ne ad verilmeli?[17]

---

17 Seyid Şah Hüsrev Hüseyni, *Bund Sema*, Islamic Culture 40 (1970).

Bu beytin, tutucu Peygamber saygısına uygun olmadığı muhakkaktır.

Busirî'nin de başına gelmiş olduğu gibi, her şair hiç değilse bir kere Peygamber'i rüyasında görmeyi ve o'nun rahmetine nail olmayı arzu eder. Yûnus Emre de gördüğü rüyayı aşağıdaki şiirle anlatmaktadır:

İlham ile dün gece
Seyrettim Muhammed'i
Ayine-i kalbimde
Seyrettim Muhammed'i
Melekler saf oldular
Yeşil hayme kurdular
"Yâ Muhammed" dediler
Seyrettim Muhammed'i
Cur'a sundu Muhammed
Mestetti beni gâyet
Hakk'tan indi inâyet
Seyrettim Muhammed'i
Katreyim ummanı buldum
Derdime dermanı buldum
Dün gece kadir'e erdim
Seyrettim Muhammed'i

Diğer ozanlar da Allah tarafından seçilmiş bir ümmete dahil oldukları için ne kadar mutlu ve gururlu olduklarını şiirlerinde dile getirmişlerdir:

Eşrefoğlu, miladî 15. yüzyılda şöyle seslenmektedir:

Muhammed'in meclisinde iman donunu giydim
Tavus kuşu gibi mağrur, ağır ağır yürüdüm.

Başka bir Türk tekke şairi de ondan üç yüz yıl sonra yazdığı şiirinde çok iddialı mecazlar kullanmıştır:

Sen hakikatin güneşisin, bütün dünya
o güneşin zerresidir,
Mekânın ve varoluşun sebebi
senin varlığındır, ey Allah'ın Elçisi.
Aşkı senin kadehinden içenlerin
Hızır'ın hayat iksirine ihtiyaçları yoktur:
Senin aşkın ebedî hayattır, ey Allah'ın Elçisi![18]

Stilleri daha az sanatkârane de olsa günümüzde bile Mısırlı halk ozanları benzer şiirler söylemektedir:

Bütün aşklar yasak ama,
Peygamber'in aşkı serbest.
Şarap içmek yasak ama,
Peygamber'in tükürüğü serbest.[19]

Peygamber aşkı halk ozanları için kalplerinden bir parça, hatta bütün yaşamın merkezi demektir. Sadece insanlar değil bütün mahlukat; taşlar ve hayvanlar, ağaçlar ve duvarlar bile o'nun ihtişamına şahittir. İşte bundan dolayıdır ki, Sindî ozan aşağıdaki şiiri okumuştur:

Zavallı lotus çiçeği güneşi hayal ediyor,
Pervane mumun alevinde yanıyor,
Bıldırcın ağlıyor, sesi yankılanarak,
Bülbül hasretle durmaksızın ötüyor,
Hepsi de yalnız o Hünkâr'ı seviyor!

---

18 Kocatürk, *Tekke Şiiri*, s. 402 (Sezayi).

19 Ernst Bannerth, "Lieder aegyptiscer Meddahin" [Mısırlı Meddahların Şarkıları], WZKM 56, (1960) s. 12.

Hem halk ozanları hem de elit zümrenin edebiyatçıları onlara ebedî hayatın kapısını açacak olanın Peygamber olduğunu iyi bilmektedirler. Celâleddîn er-Rûmî'nin şu ibaresi buna bir kanıttır:

Bütün dünyanın gururu olan
Mustafâ bizim kervanımızın başıdır.

İndus vâdisindeki ve Anadolu'daki ozanlar kendilerine Mekke yolunda önderlik edecek olan kervancı başını veya kırılgan hayat gemisini bütün derinliklerden ve girdaplardan aşırtarak huzur ve barışın uzak sahiline yanaştıracak olan kılavuza methiyeler yağdırmaya devam ettiler. Ve Bengalli bir halk ozanı da duygularını şöyle ifade ediyor:

Bir daha asla senin gibi
Merhametli bir dostum olmayacak.
Sen Allah'ın dostusun, ve
Hakikatin uzak sahiline giden
Geminin dümeni sendedir.
Sen olmasaydın eğer,
O kıyıdaki dünyayı asla göremezdik...

X. MUHAMMED'İN İNCE YOLUNDA

Müslümanlar genellikle "Muhammedî" olarak tanımlanmayı reddederler. Bu tanımlamada Hıristiyanlığı çağrıştıran bir paralellik bulduklari için itirazlarında haklı olabilirler. Nasıl ki Îsâ'dan İsevî (veya Christ-Hristo'dan Hıristiyan) türetildiyse, Muhammed'den de Muhammedî kelimesi türemiştir.

Fakat geçmişte *Tarîk-i Muhammedî* [Muhammed'in yolu] isimli güçlü bir dinî-siyasî akım vardı. Bu akımın mensupları kendilerinin *muhammediye-i hâlis* [saf ve dürüst Müslümanlar] olduklarını iddia etmekteydiler. Bu dinî ve siyasî hareket 18. ve 19. asırlar içinde Hindistan'da önemli bir rol oynamıştı, ancak bu akımın kökleri çok daha eskilere uzanıyordu.[1]

Bu hareketin öncülerinden sayılan Hintli reformist Ahmed Sirhindî, miladî 1594 yılında tarih sahnesine çıktığı için hayranları tarafından "ikinci bin yılın yenilikçisi" olarak tanımlanır; ve bu tarih de hicrî takvime göre 1000. yılın hemen sonrasına tekabül etmektedir. Orta Asya'da doğan ve Afganistan üzerinden Hindistan'a kadar yayılan katı ve sıkı Nakşibendi tarikatına

---

1 Hareketin doğru belgelerle anlatımı: A. Schimmel, "The Golden Chain of 'Sincere Muhammedans" [Samimi Muhammedilerin Altın Zinciri] , Bruce B. Lawrence, yay. *The Rose and the Rock*, Duke Üniversitesi 1979.

bağlı olan Ahmed Sirhindî, Moğol hükümdarı Ekber'in gücü ve hoşgörüsü sayesinde ve tasavvufun da etkisiyle en azından aydın Müslümanların belli bir kesiminde gelişmiş olan bu hareketi, herkesi ve her şeyi kapsayan dinsel birlik içine çekmeyi amaçlıyordu. Ahmed Sirhindî'nin hedefinde, Nakşibendilere özgü olduğu üzere, İslâmî tek tanrıcılığı diğer bütün dinî beyanlardan koparmak ve tasavvuf felsefesinde yüceltilen saf İslâm'a dönmek yatıyordu. Birçok Hakşibendi lideri gibi Ahmed Sirhindî'nin de hırslı politik emelleri vardı; onun, uyanmakta olan İslâmî bilinçlenmenin ve 1947'de yarımadanın bölünmesi ile sonuçlanan iki-ulus teorisi içindeki siyasî kimliği, geçtiğimiz on yıllarda daha çok öne çıkartılmıştır. Fakat mistik bir lider sıfatıyla ilahî dünya düzenini kurmak için üstlendiği görev dolayısıyla aşırı cüretli beyanları, Cihangir Han tarafından "rûhunu dinlendirmesi amacıyla" bir süre için hapse atılmasıyla neticelenmişti.

Benim bildiğim kadarıyla, aslında çok sevilen "*Ahad* [tek], yani içinde *mim*'in bulunmadığı Ahmed" formülü ve bu formüle bağlı olan "Allah'ın Birliği" ilkesi Nakşibendiler tarafından hiç kullanılmamıştır. Bunun sebebi, formülün kolayca panteist belirsizliklere yol açabilmesinden ve İslâm'ın tek ve benzersiz olan rolünü tam olarak tanımlamaktan aciz kalmasından duyulan endişe olabilir. Ancak, Feridüddîn Attar zamanından beri tasavvufî düşünce sahibi Müslümanlar arasında benimsenmiş bir eğilim olan Muhammed'in isimleri ile oynama alışkanlığından Ahmed Sirhindî de kendisini kurtaramamış ve Muhammed'in hayatta iken iki ayrı kişiliğe sahip olduğunu ve bunun, o'nun ismindeki iki *mim*'in yuvarlağı içinde de açıkça görüldüğünü iddia etmiştir: bunlardan biri, insanî ve bedenî olan; diğeri ise melek vasfında, manevî olandır. İslâm'ın ilk bin yılı içinde Muhammed'in isminin başındaki *mim* (MHMD) yavaşça kaybolmuş ve yerini Allah'ı ve O'nun tek ve benzersiz olduğunu ifade eden *elif*'e (AHMD) bırakmıştır. Burada Ahmed Sirhindî'nin kendi ismine de bir gön-

derme yapıldığını okurlar kolayca anlayacaklardır. Sirhindî bir teori geliştirmişti; bu teoriye göre normal bir müminin (belki de bununla ideal bir mümine en yakın olan insan kastedilmekteydi) görevi, Muhammed'in ilk ve asıl [orijinal] bildirisini tekrar hayata geçirmek olmalıydı. Bunun anlamı da, Müslümanlar için Hz. Peygamber'in yalnızca zihnî-rûhî değil, dünyevî ve siyasî-ictimaî yönlerini de dünyaya göstermenin ve varlığını hissettirmenin bir görev olduğuydu. Ancak bu görev yerine getirildikten sonra mükemmel peygamberliğin yeniden tam olarak tesis edilmesi mümkün olacaktı.

Ahmed Sirhindî kendisini ve üç selefini "kayyûm" olarak tayin etti. Bu kelime, dünyanın gidişatını belirlemek yolunda yardımcı olması mümkün olan en üstün zihinsel güç anlamına gelmektedir. Dördüncü ve sonuncu kayyûm olan Pir Muhammed Zübeyr'in, Delhi'nin Nâdir Şah tarafından yağmalanmasından ve bir zamanlar çok güçlü olan Moğol Hükümdarlığının sona ermesinden hemen sonra 1739'da ölmesi tuhaf bir rastlantıdır.

Son kudretli Moğol Hanı Aurangzeb'in de 1707 yılında ölmesinden sonra Moğol Hükümdarlığı parçalanmaya başladı ve hem içte hem de dışta yapılan savaşların sonunda tamamen yıkıldı. Bu parçalanma döneminde birçok Müslüman teolog Muhammed'in bir model olduğunu tekrar hatırladı; politik yıkılma süreci içinde Delhi'de az veya çok, ama hepsi de Ahmed Sirhindî ekolüne bağlı olan üç büyük mutasavvıf, "yeni Muhammedî" teolojisinin önderleri olarak ortaya çıktı. Bu önderlerden en tanınmış olanı Hindistan'ın kuzey-batısında önemli politik roller üstlenmiş olan Şah Veliyullah'tı. Kendisini Peygamber'in yeryüzündeki temsilcisi sayan ve halkının üstünde bir "uyarıcı" olarak gören, aynı zamanda "Allah'ın rahmetini esirgemediği" [*ümmet-i merhûme*] küçük bir cemaat gurubuna doğru yolu göstermekle mükellef olduğunu kabul eden Veliyullah'a destek veren Nakşibendi Mahzar Cancanan, Peygamber'in Sünnetinden hiç şaşmamak-

la ve örnek bir hayat sürdürmekle ün yapmış ve aynı zamanda Urduca ve Farsça yazdığı şiirleriyle de tanınmıştı. Mir Dard, gurubun üçüncü üyesiydi ve 18. yüzyılda bir edebiyat dili olmaya başlayan Urduca'nın en büyük ve tek mistik şairiydi. Aynı zamanda *Tarîk-i Muhammediye*'nin ilerlemesinde özel yeri olan spekülatif bir teologdu. Söylenceye göre dördüncü *kayyûm*'un müridi ve dostu olan babasına 1734 yılı civarında Muhammed'in en büyük torunu ve Şiilerin ikinci imamı olan İmam Hasan görünmüş, ona "Muhammed'in yolunun" temellerini göstermiş ve o zaman 13 yaşında olan oğlu Mir Dard'a ve diğer aile efradına el vermişti. Mir Dard, bütün edebî faaliyetini, o yıllarda arkası kesilmeyen saldırılar, kıtlık ve yağmalarla boğuşan Delhi'nin tek kurtuluşu gibi gördüğü bu öğretiyi yaymaya hasretmişti. *Tarîk-i Muhammediye,* mistik derinliği olan bir fundamentalizmdir. Bu tarikatın inancına göre Peygamber'i, o'nunla zihinsel bir birleşmeye nail olan Mir Dard'ın babası Muhammed Nasır Andelib temsil etmektedir; *seyyid* olması da Peygamber'in soyundan geldiğinin bir kanıtıdır. Mir Dard'ın kendisini Peygamber'in temsilcisi olarak tayin etmesine ve peygamberlerin farklı aşamalarından geçerek sonunda *hakikat-i muhammediyye* ile birleşmesine varan sürece dair verdiği bilgiler, din psikolojisi açısından son derece enteresandır ve birçok mistik şairin vecd içinde okuduğu beyitlerin mensur olarak ifade edilmiş şeklidir.[2]

Mir Dard'ın siyasetle ilgilenmediğini ve ülkede önemli bir yer tutan Şii azınlık için aşağılayıcı ifadeler kullanmadığını söyleyebiliriz. Oysa Mahzar, bu mezhebe karşı özel bir antipati beslemekteydi. Mazhar'ın ve Veliyullah'ın çevresinde Peygamber'in politik önemi giderek daha kuvvetle vurgulanmaktaydı. Mazhar'ın İslâm'ın iki kolu arasındaki münasebet hakkında sıraladığı tipik dayanak noktalarını aşağıda bulabiliriz:

2 A. Schimmel'in *Pain and Grace* [Acı ve Rahmet] ile krş. Leiden 1976, Kısım I.

Şiilerin ve Sünnilerin uzlaşması, dünya ahalisi için merhamettir ve peygamberlerin en kıymetlisi olan Peygamberimiz için de uygundur. Onun ümmeti bütün ümmetler içinde en iyisidir ve bütün dinler o'nun dininin karşısında artık fuzulidir. O halde o'nun şeriatının da bütün şeriatlardan güçlü, ümmetinin de diğer ümmetlere göre sayıca üstün olması icap eder. Müslümanların büyük çoğunluğunu Sünniler teşkil etmektedir ve başka hiçbir gurup bu kadar çok sayı ve güce sahip değildir. Din ulularının, âlimlerin ve dinimizin güçlenmesini borçlu olduğumuz İslâm ülkelerinin hükümdarlarının çoğu, geçmişte olduğu gibi bugün de Sünni'dir.

Bu argümanlardan, bir Peygamber'in büyüklüğünün ümmetinin büyüklüğüyle kanıtlanmasının mümkün olduğu ve müminlerinin sayısı ne kadar çoksa o dinin de o kadar doğru bir din olduğu anlaşılmaktadır. Eskiden bir peygamberin gerçek bir peygamber olması, onun öğretisinin sağladığı başarıyla ölçülürken, bu anlayış 18. yüzyılda peygamberlik makamının sosyolojik ve politik bir faktör olarak algılanmaya başlanması karşısında artık geçerli olmaktan çıkmış gibi görünmektedir. Şah Veliyullah da bir peygamberin hak olup olmadığının, onun siyasî ve ictimaî etkilerinin sınanması yoluyla anlaşıldığını yazmıştır:

Allah Peygamber'e sağlıklı bir toplum oluşturmak yolunda kullanacağı vasıtaları bulması için gereken zekayı bahşetti. Doğru ve iyi bir üreme, akıllıca idare edilen bir ticaret, düzgün sosyal davranışlar, devlet iktisadının ve toplumun doğru idare edilmesi sûretiyle sağlam bir toplum yapısı meydana gelir.

Yüz elli yıldan daha uzun bir zaman sonra Hintli bir Müslüman olan büyük modernist Muhammed İkbal'in de düşüncelerini tamamen aynı minvalde, fakat bu sefer komplike Farsça'nın yerine İngilizce cümlelerle ifade ettiğini görmek ilginçtir:

> *Bir peygamberin dinî başarıları hakkında hüküm vermenin başka bir yolu da, onun tebliğinin rûhundan doğan insan tipini ve kültürel dünyayı incelemek olabilir.*

Şah Veliyullah ve Mahzar'la birlikte İslâm'da Peygamber mucizelerinin hikayelerine artık o kadar değer vermeyen, aksine Peygamber'in büyüklüğünün kanıtı olarak Müslüman cemaatinin kudretini kıstas olarak alan modern bir akım başlamış oldu. Bu bakış açısı, politik çözülmelerin ve zayıflıkların hüküm sürdüğü dönemlerde idealler ve gerçekler arasında sürekli bir gerilime yol açmakta ve Müslümanların Peygamber'in "altın çağı" ile halihazırdaki durumlarını karşılaştırmalarına sebep olmaktaydı. Peygamber'in hesap gününde beklenen şefaati –İslâm ülkelerinin şairleri tarafından hala tekrarlansa da– artık Veliyullah gibi reformcular için o kadar da önemli değildi, önemli olan Peygamber'in öğretisinin pratik yönüydü. Hindistan'da yaşayan Müslümanların Veliyullah'ın zamanından bu yana sürekli olarak yeni politik ve kültürel etkilerle karşılaştıklarını, o güne kadar Müslümanların egemenliğinde yaşamış olan Hinduların yayılmalarına ve İngilizlerin topraklarına girmelerine karşı kendilerini korumak zorunda kaldıklarını göz önünde tutarsak, bu değişimi anlamamız mümkün olabilir. (Şah Veliyullah ise sadece Maharattalar ve Sihler tarafından gelen tehditlerle meşguldü, fakat henüz o hayatta iken Bengal'de 1757'de kesin bir zafer kazanmış olan İngilizleri bir risk olarak görmemişti.)

Şah Veliyullah, Peygamber'in "eleştiren, kınayan" temsilcisi olarak, bir Müslüman'ın yerine getirmekle mükellef olduğu gö-

revlerini ihmal eden, tek bir Tanrı'ya ibadet etmek yerine evliya türbelerini ziyaret eden ve para karşılığında meyhane ve genelevlerin açılmasına göz yuman herkesi sert sözlerle azarlıyor ve Allah'ın kelamını ve Peygamber'in Hadislerini öğrenmek yerine felsefe tahsil edenlere ateş püskürüyordu:

Yunan felsefesinin 2000 yıllık kuru kemiklerini
yalayan bu insanlar köpeklerden daha alçak değil midir?

Senâî ve Attar'ın, filozoflar hakkında yazdıkları beyitleri okurlar hemen hatırlayacaktır:

Hâşimî Peygamber'in şeriatına
en uzak duranlar filozoflardır!

Şah Veliyullah'ın kendisine özgü olan Peygamber öğretisini açıklamak kolay değildir. Karmaşık ve çok kişisel bir stil kullanarak yazdığı Arabça ve Farsça sayısız eserinden aslında neyi amaçladığını çıkarmak zordur. Hintli Müslümanların çoğu gibi o da Peygamber'in Arab kökenli olduğunu vurgulamıştır: Ondan bir asır önce Kudsî'nin, "Hâşimî, Kureyşî Peygamber" diye adlandırdığı Hz. Muhammed, onun gözlemlerinin de merkezine yerleşmiştir; bu tanımlama daha sonra İkbal'in yazınında da yeniden önemli bir yere sahip olmuştur. Hindistan'daki çok karmaşık ve çeşitli dinlerle zıt düşen İslâm'ın Arab karakteri, bu çeşitlilik içinde Hintli Müslümanlara dünyada kendilerine ait bir merkezin var olduğunu göstermekteydi.

Şah Veliyullah'a göre her peygamber, mükemmelliğin çeşitli derecelerini kendi içinde barındırır. Bunlar sırasıyla şefaat üstü [süpererogatif] edimlerle ulaşılan yakınlık [ululuk derecesi]; dinî görevlerin yerine getirilmesiyle ulaşılan yakınlık ["peygamberlik"

kademesi] ve melekler âlemi ile olan yakınlıktır. Veliyullah'ın kanaatine göre İslâm Peygamberi'nin melekler âlemi ile özel ve ayrı bir bağı vardır, çünkü yeryüzündeki olaylar meleklerin vasıtasıyla yürütülür ve idare edilir; Peygamber'in kalbi ise, mukaddes gök kubbenin [*haziret'ül-kuds*=cennet] bir aynasıdır. İlahî âlemin daha yüksek katlarında cereyan eden olaylar o gök kubbeye yansıtılır. Muhammed'in rûhu parlak bir taşa [*hacer-i beht*] benzetilir (bu kavramı İbn-i Arabî de kullanmıştı), böyle bir yüreğe sahip olduğu için Peygamber bütün ilahî ilhamlara açıktı.[3]

Allah tarafından Peygamber'e dünyanın hükümranlığı ve ümmetinin sorumluluğu emanet edildikten sonra o'nun rûhunun da –"en yüce meclisin" icraatlarında "parlak taş" olarak yer aldığı için– geçmiş ve gelecek bütün hâdiseleri öğrenmeye açık olması gerekiyordu: Onun rûhu geçmişteki insan soylarının hikayeleri ile ümmetini ilgilendiren veya onların inkişafı ya da mahvı için hayatî önem taşıyan olayları yansıtmaktaydı. Yine âhiret gününde neler olacağının bilgisi de Peygamber'e verilmişti. Şah Veliyullah Peygamber'in sahip olduğu ve doğal yollarla izah edilmesi mümkün olamayan bilgileri böyle açıklıyordu.

Biraz bilmeceyi andıran bir bölümde Veliyullah, –hilal şeklindeki ayın dolunay haline gelmesi gibi– Muhammed'in mükemmelliğe, yani "peygamberlerin mührü" mertebesine ulaşmak için üç safhadan geçtiğini söyler. Başka bir bölümde Peygamber'in mükemmel bir içsel [manevî] ahenge sahip olduğunu ve mukaddes gök kubbe tarafından desteklendiğini belirtir. Ona göre bunlardan daha önemli olan vasfı ise başarılı bir topluluk yaratmakta oynadığı etkin roldür.

Başka bir bağlamda Muhammed'in peygamberlerin mührü olarak insanlar ve cinlere gönderildiğini ve ümmetindeki günahkârlara şefaat edeceğini söyleyerek bütün müminleri Peygamber'in erdemlerini her zaman zikretmeleri hususunda uyarır.

---

3 Baljon, *A Mystical İnterpretation* [Mistik Bir Yorum], s. 58.

İkbal, Şah Veliyullah'ı, İslâm'ın yeni bir rûha ihtiyacı olduğunu fark eden ilk kişi olduğu için övmüştür. Onun kanaatine göre her peygamber, yeryüzünün tümünde kendi şeriatını tesis etmek ve çekirdek olarak kullanmak üzere ayrı ve özel bir halkı eğitmek için gönderilmiştir.

İkbal'in bu düşüncesi, Veliyullah'ın büyük eseri *Hüccetülâhi'l-Bâliğa*'daki bir bölümde de yer alır. Hintli reformcu tarafından Peygamber'in tebliğinin, gönderildiği halkın karakteri ile de yakın ilgisi olduğunun söylenmiş olması dikkate değer bir husustur:

Peygamberlik; inceltilmesi, parlatılması ve mümkün olduğu kadar güzelleştirilmesi gereken bir nesne gibidir; bu nesne bir kandil de olabilir bir parça toprak da... Doğuştan gelen karakter ve millet de bir malzeme gibidir, ya kandildir ya çamur.

Bundan dolayı peygamberlerin vaazları farklı düzlemlerde olmuştur. Peygamberlik makamı Muhammed ile bütün evrene şâmil olana kadar sürekli tekamül etti ve inceldi. Allah tarafından Muhammed'den önce gönderilen elçiler sadece belli bir ırka veya bilinç mertebesine hitap etmişlerdi.

Şah Veliyullah, mucizeler hakkında bazan şaşılacak kadar modern açıklamalar yapmıştır; Muhammed'in mirac'ı [göklere seyahati] ve ayın bölünmesi gibi mucizelerinin izahını Peygamber'in tüm insanî mükemmelliğinin, o'nun temiz bedeninde ve hayvanî mükemmelliğinin ise Burak sûretinde görünmesinde bulmaktadır. Fakat bu bilgin de, ondan önceki yüzlerce şairin yaptığı gibi, halk tarafından sevilen mucizeleri onlara rasyonel bir şekilde açıklamak için uzun ve geleneksel bir methiye yazmayı tercih etmişti.

Nakşibendilik'in daha sonraki dönemlerinde sürekli olarak öne çıkartılan ve *tarîk-i muhammediye* teolojisinde önemli rol oynayan husus, *qurb'un-nevâfil* [nâfilelerle (Allah'a) yakınlaşma] ve *qurb'ul-ferâiz* [farzlarla (Allah'a) yakınlaşma] arasındaki farktır. Bu kavramlar mutasavvıfların nazarında Peygamber'in veya bir din ulusunun Allah'a yakınlaşmasının hangi yollarla mümkün olduğunu anlatıyordu. *Qurb'un-nevâfil* [süper erogatif edimler, yani fazladan yapılan ibadetlerle Allah'a yakınlaşma] kavramı, bir Hadis-i Kudsî'den türetilmiştir ve Kendisine nâfile ibadetlerle yönelen kişiye Allah şunları vaat eder: "Allah o kişinin gören gözü, tutan eli ve işiten kulağı olacaktır"; yani insanın Allah'a yönelerek bir değişim geçirmesi mümkündür. Bu yakınlık, aynı zamanda "sarhoşluk, kendinden geçme yolunun" da son bulması anlamına gelmektedir, çünkü Allah'a duydukları hayranlık içinde kendilerinden geçenler gerçek dünyaya geri dönmek istemezler.

Qurb'ul-ferâiz [farzların yerine getirilmesi sûretiyle Allah'a yakınlaşmak] ise, peygamberlerin yoludur. Onlar Allah'ın emrettiği görevleri yerine getirdikleri için, O'nunla buluştuktan sonra tekrar ümmetleri için çalışmak üzere akılları başlarında olarak dünyaya geri dönerler. Bu yol, Nakşibendi tarikatının mutasavvıfları için erişilmesi mümkün olan en yüce mertebedir ve Mirac mucizesinin tefsirinde sürekli olarak vurgulanmıştır. Delhili mistikler arasında Mir Dard, bu meseleye Farsça eserlerinin içinde geniş bölümler ayırmıştır. Hem anne hem de baba tarafından seyyid ve dolayısıyla Peygamber ile akraba olan Dard, dinî görevlerini sıkı bir şekilde yerine getirirse Muhammed'le arasındaki bağı daha da sağlamlaştıracağına inanmış ve insanları hakiki "Muhammedî" inanca davet etmek için Peygamber'in gerçek selefi olarak Allah tarafından nasıl seçildiğini anlatmıştır:

Allah bana dedi ki:
- Ey Allah'ın mümessili ve simgesi! Andolsun ki
Ben senin mertebeni ve hizmete hazır olduğunu gördüm; şimdi
Benim Allah olduğuma şehâdet et, çünkü sen benim
ve Peygamberimin kabul ettiği kulumsun!
Ben de şöyle karşılık verdim:
- Efendimiz! Sen'den başka ilah olmadığına şehâdet ederim,
Sen benim ilahımsın ve ibadetimin amacısın ve
Sen'den başka bir amacım yoktur. Ben Sen'in sevgilinin
soyundan geliyorum, ben Sen'in bülbülünün bir parçasıyım.
Ve O şöyle dedi:
- Ey Abdullah! Sen hakikaten Allah'ı tanıyansın,
bütün işaretlerimi [manifestasyon] göstermen için seni seçtim.
Benim işaretlerimi bütün mahlukatıma göster. Ben seni en büyük
meclisime ve en büyük Muhammedî topluluğuma çağırdım:
sana itaat eden Muhammed'e ve
Bana itaat etmiş olur! Ben de dedim ki:
- Efendimiz! Senin bütün emirlerini alıyorum ve insanları
Senin dinine ve Sana teslimiyete çağırıyorum. Onları bana
ve babama yönelt ki, ben de Sana ve Senin Peygamberine
yöneltebileyim. Sen dilediğine hidâyet edersin![4]

1750 yıllarında kendisini "Peygamber'in kınayan temsilcisi" olarak hisseden yalnız Şah Veliyullah değildi, aynı şekilde Mir Dard da her hususta Peygamber'in mümessili olduğunu düşünüyordu. Belki de bu yüzden Delhi'de yaşayan bu iki mutasavvıf eserlerinde birbirlerinden hiç bahsetmemişlerdir.

Hindistan'daki politik duruma bağlı olarak Muhammed'in tarihsel veya yarı-tarihsel kimliğinin 18. yüzyılda yeni bir anlamka-

4 Mir Dard, *İlm'ül Kitab*, Delhi 1310h/1892, s. 61.

zandığı söylenebilir. Bu yeni anlama; bir nostaljiyi, Peygamber'in altın çağına duyulan özlemi de eklemek mümkündür. Milletlerin en iyisini yaratmış olan bu din bütün büyüklüğüne rağmen şimdi Hindular, Sihler ve Avrupalıların saldırılarına fikir ve gelenekleriyle karşı koymak durumundaydı. Nostalji daha sonraki onlarca yıl içinde ve hatta günümüzde bile Peygamber'i yüceltirken kullanılan bir malzeme oldu, çünkü Muhammed'in yönlendirdiği cemaatin ideal tablosu modern dünyadaki Müslümanların durumu ile hep mukayese edilmektedir. O halde Peygamber'e dönmekten başka çıkar yol var mıydı?

Müslümanların durumu Hindistan'da giderek kötüleşiyordu. Son Moğol hükümdarları, Britanya Doğu Hindistan Kumpanyası'nın elindeki birer kukla gibiydiler. Fakat bu şartlar altında dahi *tarîk-i muhammediyye* etkili olmayı sürdürüyordu. Mir Dard'ın ölümünden yaklaşık otuz beş yıl sonra bu hareket, siyasî ve savaşçı bir akımın ismi oldu; Şah Veliyullah'ın ardılları da bu harekete dinî destek verdi. Topluluğun başkanı olan Ray Bareillyli Seyyid Ahmed, kendisine bağlı olanlarla birlikte bir zamanlar Müslümanlara ait olan ve Müslümanların çoğunlukta olduğu kuzey-batıdan Sihleri sürmek istiyordu. İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi yine Peygamber'in ekseni etrafında toplanıldı, o'nun hayatını düşünmek İslâm'ın eninde-sonunda düşmanları üzerinde kesin bir zafer kazanacağına olan inancı güçlendiriyordu. Seyyid Ahmed ve onun teolojik danışmanı olan İsmâîl'in 1831'de ölmeleri ve topluluğun yıkılmak üzere olması, geride kalan savaşçıların hırsını azaltmadı; onlarca yıl daha idealleri için savaşmaya devam ettiler, ancak artık yalnız Sihler'e karşı değil, Hindistan'da gerçek bir İslâmî iktidar kurmak için İngilizlere karşı da savaşmaktaydılar.

Muhammed merkezli bu hareket, sadece Hindistan'la sınırlı kalmadı. Hintli Müslümanlar Peygamber adına harekete geçtik-

leri zaman Afrika'nın kuzeyinde mistik olarak etkin ve inançlarının merkezine Muhammed'i yerleştiren iki tarikat ortaya çıktı. Bunlar 'komutan peygamber' örneğinden güç alarak Fransız ve İtalyan sömürge kuvvetlerine karşı savaş başlatan Ticâniye ve Senûsiye tarikatıydı. Senûsilik'te sûfîlerin Peygamber'in özüne yoğunlaşarak o'nunla özdeşleşmesi çok önemli bir rol oynar; aynı zaman dilimi içinde Mekke'de doğan ve oradan Sudan ve Mısır'a yayılan Mirgâniye tarikatında, dualardan ve ilahîlerden anlaşıldığına göre Peygamber'e gösterilen hürmet ve sevgi daha güçlüydü.

Constance Padwick her iki tarikatın inancının ana hatlarını şöyle bildirmektedir:

> *Allah'ın, Ahmed Ticanî'ye değer verdiğini göstermek için yaptığı ihsanlardan biri uyku haricinde içsel bir sezgiyle Peygamber'i görebilmektir; bu içgörü süreklidir ve bir an bile kaybolmaz. Diğer bir ihsanı ise Ticanî'nin her şey hakkında Peygamber'e sualler sorabilmesi ve o'ndan küçük-büyük her şey hakkında fikir alabilmesidir. Bu bilenlere verilen en büyük ihsandır.*[5]

Senûsiye tarikatının kurucusu da Ticanîlerin kurucusu kadar Peygamber'e yakındı:

> *Bu tarikatın kurucusu maneviyatını tamamen Peygamber'in öz varlığını içselleştirmeye vakfetmiştir. Onun haricî hayatı, Peygamber'e söz ve fiiliyatta riâyet etmek; daima o'na salâvât getirmek, yalnızken ve toplulukla birlikte ettiği dualarda tüm kalbi bununla dolup içine*

5 Padwick, s. 150.

nüfuz edinceye kadar Peygamber'i yüceltmek ve Peygamber'i anarken dahi heyecanlanmak ve duygulanmak üzerine inşa edilmiştir. Peygamber'in öz varlığına içgörüyle ulaşmak onun kalbine o kadar hükmetmişti ki, Peygamber'den başka hiçbir mahluk onun için bir şey ifade etmiyordu.[6]

Sevgili Peygamber'i gece ve gündüz, uykuda ve uyanıkken devamlı övmek, sûfîler için kendilerini o'nun yanında hissetmek ve o'nunla mutlak birleşmeyi amaçlamak anlamına geliyordu.

Ticanîler tarafından okunması en çok tavsiye edilen dua Fâtihiyye duasıydı:

Allahım! Muhammed Efendimizden rahmetini esirgeme. O kapalı olanı açandır, kendisinden evvelkilerin mührüdür. Kendi hakikatiyle hakikate destek olan ve doğru yolu gösterendir. Onun yüce mertebesine layık olan ailesine de rahmet et!

Senûsiler de Azimiyye duasını tercih ediyorlardı:

Allahım! Büyük arşın temellerini dolduran ve kendisi sayesinde Büyük Allah'ın âlemlerinin yükseldiği yüzünün nûru hürmetine ulu efendimiz Muhammed'e ve o'nun ailesine rahmetini niyaz ederiz...

Mirganiye tarikatında da Peygamber'in bereketi [hayır getiren gücü] için yakarılır ve dualarda dile getirilir:

6 Padwick, devamındaki alıntılar s. 164, 165 ve XXVI.

Allahım! Efendimiz Muhammed'e rahmet et ve o'nun bereketi hürmetine bizi Arabların ve Arab olmayanların ve bütün mahlukatın şerrinden koru. Allahım! Bizi sıcak ve soğuktan, yağmurdan ve rüzgardan, yılanlar, akrepler ve vahşî hayvanlardan koru...

19. asır bütün İslâm dünyasında siyasî gerilimlerin arttığı bir zaman oldu, fakat bu dualar doğuda ve batıda müminlere ilham kaynağı olmaya devam etti. Böyle zor bir asırda bile bazı Hintli Müslümanların Peygamber'in rolüne dair kılı kırk yaran problemlerle meşgul olmaları hayret vericidir.

1857'deki başarısız askerî ayaklanmalara karıştığı için Andamen adalarına sürgün edilen Fazlı Hakk Hayrabadî ve *tarîk-i muhammediye*'nin önderi İsmâîl Şâhid, ihtiyaç halinde Allah'ın bir Muhammed daha yaratmasının mümkün olup olmadığı üzerinde tartışmaktaydılar. Fazlı Hakk bunun mümkün olmadığı kanaatindeydi, İsmâîl Şâhid ise bunun mümkün olduğuna, fakat Allah'ın bunu yapmayacağına inanıyordu. Bu tartışma üzerine, klasik Fars edebiyatının bütün söz ve mana sanatlarını kullandığı 101 beyitlik uzun methiyesini yazan Mirza Gâlib de tartışmaya karıştı ve dostu Fazlı Hakk'kın ondan hiç ummadığı bir şey yaparak İsmâîl Şâhid'in tarafını tuttu, çünkü şöyle düşünüyordu:

Dünyanın neresinde bir çığlık atılsa,
"Âlemlere rahmet için gönderilen" de oradadır.

Bu beytin anlamı şudur: Allah zeki, akıllı varlıklar yaratmak isteseydi, onları Peygamber'in yönlendirmesinden mahrum bırakmazdı.

Bu düşünce bir asır sonra İkbal tarafından *Câvidnâme*'de tekrar ele alınmıştır, çünkü bu problem gittikçe daha çok önem

kazanmaktaydı. Astronomların yaptığı keşifler, diğer gezegenlerde de yaşam olabileceğine ihtimal vermekteydi, bu da "dünya harici" peygamberlik sorununu yeniden canlandırmıştı. Peygamberliğin artık son bulduğunu açıklayan ve İslâmî inancın merkezini teşkil eden bu dogmaya karşılık Gâlib'in olumlu yanıtı nasıl bir etki yaratacaktı?

İkbal, tartışmanın yönünü ustalıkla değiştirecek kadar akıllı davrandı, zira Seyyid Süleymân Nedvî ile yaptığı yazışmadan Gâlib'in beytinde sergilediği kanaatin İkbal'i ne kadar huzursuz ettiğini anlamak mümkündür.

Ancak 19. yüzyılda bu gibi fikirlerin çok güçlü tesirleri olamazdı. İngiliz sömürge yönetimleri ile daha yakın temas içinde olan Hintli ve Mısırlı Müslümanların tamamen farklı problemleri vardı. Avrupalı oryantalistlerin, sevgili Peygamberleri hakkında yazdıklarını dehşet ve tiksintiyle okuyor ve kendilerini misyoner okullarının zararlı faaliyetlerinden korumaya çalışıyorlardı. Bu nedenlerle 19. yüzyılda daha çok Peygamber merkezli bir teolojinin gelişmiş olmasına hayret etmememiz gerekir. İngilizlerle işbirliği içinde olması ve bir amatörün haddi olmayan cüretkar yenilikçi atılımları sebebiyle tutucu çevreler tarafından eleştirilere hedef olan Sir Seyyid Ahmed Han, modernist teolojisini Peygamber'e dayanarak kurmuş ve Hint İslâmının ilk büyük reformcusu olmuştur. Gençliğinde yazdığı modern ve yenilikçi bir *mevlûd*'da Peygamber'in şahsiyetini, daha sonra o'na mal edilmiş olan söylence ve mitlerden kurtarmak isteyen Sir Seyyid Ahmed Han, bir Müslümanın kendi hayatında *ahlâk-ı Muhammedî*'yi [Peygamber'in asil niteliklerini] uygulamasını ve ahlâk bakımından o'nu takip etmesini hedefliyordu. O da Veliyullah gibi düşünüyor ve sayısız Kur'ân müfessirlerini ve bunların da üstadı olan müfessirleri İslâm için en büyük tehlike olarak görüyordu, çünkü bu müfessirler Kutsal Kitab'ın asıl ve basit âyetlerini aydınlatmak yerine karartmaktaydılar. Yaradılıştan sade, günahsız, dürüst ve

yumuşak huylu olan Peygamber'in, câhil çöl insanlarına basit ve açık bir biçimde bildirdiği Allah'ın emirlerini gereksiz eklemeler, boş ve rafine mukayeseler, mantıkî düzeltmeler ve metafizik önermeler o kadar değiştirmişti ki, bunlarda İslâm'ın başlangıcındaki orijinal sadeliği bulmak artık mümkün değildi.[7]

Ondan elli yıl sonra İkbal de benzer sözlerle bu mevzudaki şikâyetini ifade etmiştir:

> *Peygamberimiz tekrar görünüp bu ülkede*
> *İslâm'ı öğretmek istese, burada hüküm süren şartlar*
> *ve âdetler yüzünden bu ahalinin İslâm'ın*
> *gerçeğini anlamaktan aciz kalacağından eminim.*[8]

Sir Seyyid Ahmed Han İslâm cemaati için Peygamber'i tekrar canlandırmak ve o'nun Müslümanların içinde bulunduğu durumla zıt düşen büyüklüğünü dünyaya isbat etmek için ne yapılması gerektiği hakkında kafa yormaktaydı. Bu mevzuda sayısız makale yazdı ve konferanslar verdi. *Essays on the Life of Muhammed* [Muhammed'in Hayatı Üzerine Denemeler] adlı eserinde Peygamber'e olumlu yaklaşan birçok Batılı yazara da yer vermiştir. Hindistan'daki bütün yenilikçi Müslümanların en sevdiği yazar ise, *On Heroes and Hero Worship* [Kahramanlar ve Kahramanların Yüceltilmesi] adlı eserinde Muhammed hakkında pozitif hükümler veren Carlyle olmuştur; onun olumlu düşünceleri Müslümanlar tarafından o kadar çok benimsenmiş ve tekrarlanmıştır ki, yaptığı olumsuz eleştiriler bu arada tamamen unutulmuştur.

Şah Veliyullah'ın ürkek bir tereddütle mitolojik unsurları mucize öykülerinden çıkarmak istediği gibi, Sir Seyyid Ahmed

---

7 S. Christian W. Troll, *Seyyid Ahmed Han, a reinterpretation of Muslim Theology*, New Delhi 1978 [Seyyid Ahmed Han, İslâm Teolojisinin Yeniden Yorumlanması].

8 20 Ocak 1925 tarihli mektup.

Han da aynı şeyi yapmak istiyordu: Bedir savaşı'nda Peygamber'e meleklerin yardım ettiğine inanmak istemiyordu, o'na yardım eden Allah'tı ve "bu uğurda meleklerini zahmete sokmaya ihtiyacı yoktu." Aynı zamanda peygamberliğin doğuştan var olan insanî bir vasıf olduğuna inanıyordu, fakat Peygamber'in sözel ilhamı konusunda Şah Veliyullah'tan daha tutucu olduğu da aşikârdı.

Sir Seyyid Ahmed Han'ın çalışma arkadaşı olan Şirak Ali, *Tezhib'ül-Ahlâk* isimli dergisinde eleştirel radikalizm konusunda Sir Seyyid Ahmed Han'dan çok daha ileri gitmekteydi. O, Muhammed'in otoritesini, kelimenin tam anlamıyla dinî problemler söz konusu olduğunda kabul ediyordu:

> *Peygamber'in din hakkında verdiği bilgileri*
> *Müslümanlar kabul etmek zorundadır; fakat*
> *Muhammed kendi kanaatini*
> *bildirdiği zaman, nihâyet o da bir insandı.*

Bu cümle, 'Peygamber'in din hakkında konuştuğu zaman asla yanılmadığını, fakat gündelik hayata ilişkin konular söz konusu olduğunda o'nu bir ziraat uzmanı veya bir hekim olarak kabul etmemek gerektiği' anlamına gelmektedir (klasik ilahîyatçılar arasında böyle düşünenler daha önce de vardı).

Şirak Ali'nin o zamana kadar görülmemiş aşırılıktaki Hadis eleştirilerinin de Hindistan'daki *Ehl-i Hadis* gurubu tarafından Sir Seyyid Ahmed Han ve onun modern fikirlerine karşı duyulan büyük antipatide pay sahibi olması mümkündür.

Peygamber Hadislerini modern bir anlayışla yorumlamayı ve İslâm'ın ilerlemeye uygun bir din olduğunu göstermeyi deneyen Sir Seyyid Ahmed Han ve çalışma arkadaşlarından hiç biri Zeyd Amir Ali kadar etkileyici bir Peygamber profili çizmeyi ba-

şaramadılar. 1897'de Sir Seyyid Ahmed Han'ın ölümünden bir yıl önce yayınlanan, *The Life of Muhammed or the Spirit of Islam* [Muhammed'in Hayatı ve İslâm'ın Rûhu] isimli kitabı, İslâmî literatürde yeni bir türün ilk örneği olmuştur. Bu tür kitaplar Müslümanların "gurur duyacakları" bir Peygamber'i tanıtmaktaydı. Peygamber, her zaman olduğu gibi sıradan bir insanın ancak sahip olmayı umabileceği iyi vasıfların kendisinde vücut bulduğu kişi olarak gösteriliyordu; o'nun haricî özellikleri, örneğin nasıl sarık sardığı veya hangi meyveleri sevdiği, müminler tarafından örnek alınmasına ihtiyaç olmayan şeylerdi. Fakat Müslümanlar o'nun yaşam tarzını ve dünyaya bakışını; tevazusunu, ashâbına olan ilgisini, zor şartlar altında gösterdiği sabır ve tahammülü örnek alabilirlerdi. Muhammed artık mistik düzlemde değil, fakat dünyevî düzlemde mükemmel bir insan olarak gösterilmekteydi. Muhammed'in modern bir insan olduğunu kavrayan bir Müslüman, İslâm'ın sadece inkişafla uyumlu bir din olmakla kalmayıp bizzat kendisinin bir inkişaf demek olduğunu da kavrayacaktı.

Peygamber'in yeni imajı Müslümanları derinden etkiledi ve Batı'da da büyük ilgiyle etüt edildi. Peygamber'in bu yeni görünümünü ilk yorumlayan Hintli Şeyh Kıdvay olmuştur, ve Muhammed'in gerçek mucizesinin, Arabistan'ın siyasî, ictimaî, fikrî, ahlâkî ve teolojik tabiatını tamamen değiştirmesi olduğunu söylemiştir. Bu fikirler, İslâm'ın ve Peygamber'in modelinin, serseri bedevî çetelerinin (!) üzerindeki uygarlaştırıcı gücünü vurgulayan Sir Seyyid Ahmed Han'ın fikirleriyle de uyuşmaktadır.

Modernistler, karmaşık teolojik sorunlardan daha çok eğitim meseleleri ile ilgileniyorlardı. Çocuklar niçin sevimli ama bir o kadar da lüzumsuz olan Peygamber hikayelerini öğrenmek zorundaydılar, onlara dinin kurucusu hakkında daha akılcı bilgiler verilemez miydi?

Çocuklar böylece Peygamber'in imajını karalayan Batılılara karşı daha hazırlıklı olur ve hayatlarını da uygulanması mümkün bir modele göre tanzim edebilirlerdi. O yıllarda Protestanlık'ın, Îsâ'nın mitosunu yıkmak pahasına peygamberlerinin hayatını keşfetmeye çalıştığı gibi, yeni bir Peygamber biyografileri dalgası önce Hindistan'da başladı ve Hindistan ve Pakistan'daki kitapçı rafları Mevlanâ Şiblî'nin Urdu dilindeki beş ciltlik Peygamber biyografisinden, popüler *Sevgili Peygamberimiz* risalelerine kadar bu yeni literatürle doldu. Hindistan'da Peygamber biyografisini tanıtmayı amaçlayan sîret akımı [*sîret movement*] 1920'li yıllarda çok gelişti ve bütün Hindistan'da büyük yankı yaptı. Yeni uyanan bu ilgi sonucunda Müslüman öğrencilerin, dinlerinin tarihî köklerinden ve Peygamber'in hayatından habersiz ve hâlâ halk kitaplarındaki efsanelere takılıp kaldıklarını görüp üzülen bir Hindu öğretmen Sind'de 1911 yılında Sindî dilinde bir kitap yayınladı. Bu öncü girişimden üç yıl sonra ilk olarak bir Müslüman'ın kaleminden çıkmış olan Peygamberin yaşam öyküsü Sindî dilinde yayınlandı.

Enerjik, politik olarak aktif ve toplumsal yükümlülükler üstlenmiş bir peygamber imajına dönülmesi, doğal olarak edebiyata da yansıdı. Bir Urdu şairi (Safi Leknevî) 20. yüzyılın başlarında yazdığı naatında,

O, inatçı Arablara boyun eğdirdi,
O, hayvanları insana döndürdü,
O, kardeşliği kuran ve insanlara
eşit davranandır,
O, kapitalizmde reform yapan ve
zahmet çekenleri koruyandır...

demiş ve günümüzde Muhammed'i "sosyalizmin imamı" olarak gösteren fikirlere öncülük etmiştir.

Tabii ki, bu hareket sadece Hindistan'la sınırlı kalmadı, çünkü diğer Müslüman ülkelerde de benzer problemler yaşanıyordu. Arab ülkeleri dışında ilk olarak Mısır'da Muhammed Abduh gibi yenilikçi teologlar Kur'ân'ın ve Peygamber'in rolünün yeni bir anlayışla yorumlanması için gayret ettiler ve birçok bakımdan Hintli meslektaşları gibi aynı sonuçları elde ettiler. Peygamber hakkındaki büyük biyografik eserler 1930'dan sonra ortaya çıkmıştır. Bu eserlerde de Hz. Muhammed'in yaşam öyküsü modern biyografik metotlar kullanılarak, ancak peygamberlik vasfının hakkı verilerek yazılmaya çalışılmıştır.

Modern Batı eleştirisi ise, Hz. Muhammed'in biyografilerde bütün erdemlerin örneği ve mükemmel peygamber olarak tanıtılmasında somut tarihî eksikliklerin bulunduğuna inanıyordu.

Rotraut Wielandt, "Renksiz bir parlaklık saçıyor" dediği Abduh'un biyografik eseri hakkında şu yorumu yapmıştı:

> *Peygamber iyi, soylu, yüce ve akıllı olan her şeyi yapıyor ve temsil ediyor. Bu mutlak ve imkânsız mükemmellik yüzünden o'nun şahsiyetine tarihsel bir can vermesi mümkün olan bütün konturlar soluyor.*[9]

Hz. Peygamber'i, Arabça konuşulan dünyada tarihsel bir kişilik olarak onurlandırmak amacıyla atılan en önemli adımlardan birisi 1935 yılında Hüseyin Heykel'in yazdığı kitaptır. Brockelmann *Arab Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde, yazarın "Kahramanını insan olarak okurlarına yakınlaştırmayı, ve bu arada o'nun dinsel konumunu da korumayı" başardığını belirtmiştir. Bazı Hintli reformcuların da yaptığı gibi Hüseyin Heykel, modern anlayışla ters düşen Peygamber mucizelerini rasyonel

9 Rotraut Wielandt, *Offenbarung und Geschichte im Denken moderner Muslime* [Modern Müslümanların Düşüncesinde Vahiy ve Tarih], Wiesbaden 1971, s. 53.

yollarla açıklamak istemişti; bu bağlamda Mirac'a da psikolojik bir analiz uygulayarak "çağa uygun" bir yorum yapmış olması da enteresandır. Bu modern tavrına rağmen Hüseyin Heykel'in kitabında da Peygamber, halkının en büyük önderi olarak gösterilmektedir: "O insanları düşünsel ve ruhsal en üst seviyelere çıkartabilecek güce sahiptir; o yüce seviyelerde yaşam, kardeşlik ve sevgiden oluşur. O, dünyada var olan her nesnenin bilgisine varmak için çabalar", yani Peygamber; düşünsel, bilimsel ve dinsel ilerlemeye giden yolda ideal bir liderdir.

Doğal olarak Hüseyin Heykel'in harika eleştirisi mutaassıp çevreler tarafından kabul görmemişti, eserin yayınlanmasından kısa bir süre sonra mucizelerin gerçek olduğunda ısrar eden bağnaz bir Vehhâbî eleştirmen tarafından esere itiraz edildi. Ona göre Heykel'in askerî komutan ve siyasetçi olarak Muhammed hakkında yazdıkları doğruydu, fakat Heykel, Muhammed'in peygamberliği hakkında yazdıklarında haklı değildi. Burada modern Peygamber biyografilerinin bir kısmı için geçerli olan bir noktaya temas etmekteydi: Rasyonel ve biyografik ayrıntılarla ilgilenen dünya imajına uymayan Peygamber'in gerçek "dinî" vasfı çoğunlukla görmezden geliniyordu.

Gerçekten önemli olan bir başka eser de Mısırlı Abbas Mahmûd el-Akkad tarafından 1942'de yazılmış olan *Muhammed'in Dehası* isimli kitaptır. Çok yönlü ve olağanüstü üretken bir yazar ve edebiyat eleştirmeni olan Akkad, bu eserinde Muhammed'in büyüklüğünü yansıtmak istemiştir. Muhammed'in asıl mucizesi ona göre hangisidir?

Muhammed, inancıyla birlikte iç huzurunu ve düzenini kaybetmiş olan ve İslâm'ın kurtarıcı sesini bekleyen bir dünyaya ayak bastı. Bir vaizde ve bir askerde bulunması gereken tüm erdemler o'nda toplanmıştı. Bir vaizin belâgat

> *ve ikna kabiliyetine; ve bir askerin cesaretine ve şövalye rûhuna sahipti. O, yetenekleri ve karakteri çok üstün bir kişi olarak hem çağına hem de geleceğe hükmetti. Onun zamanından beri yaşanmış olan hiçbir olay Muhammed olmasaydı böyle yaşanmazdı. Ondan evvelki ve o'ndan sonraki tarih tamamıyla birbirinden farklıdır.*

Hz. Muhammed, bu ifadelerde tarihin ekseni olarak gösterilmiştir. Bunlar sûfîlerin edebî teşbihlerle büyük methiyelerinde dile getirdikleri duyguların bir dereceye kadar seküler ifadeleridir. Akkad, başka bir peygamber kitabında [*Alâ Hâmiş es-Sîre*=Peygamber Biyografisinin Kenarında] dindar yürekler için çok kıymetli olan menkıbeleri ele almıştır.

Bu gibi biyografilerin ve İranlı bilgin Seyyid Hüseyin Nasr tarafından yazılan tasavvufî Peygamber tasvirlerinin yanı sıra, yazarların politik ve ideolojik bakış açısına bağlı olarak farklılık gösteren biyografiler de mevcuttur: Baas Partisi'nin kurucusu Mişel Eflak, Peygamber için "Arab rûhunun kısa bir özetidir"[10] demiştir. Bu ilginç saptama bize Hintli Müslümanlar tarafından Peygamber'in Arab karakterinin vurgulanmasını hatırlatsa da, bunda daha çok politik bir anlam yatmaktadır.

Yakın çağın âlimlerinin İslâm öğretisindeki gerçek sosyal karakteri kanıtlamaya çalıştıkları gibi, Cemal Abdunnâsır da Peygamber'i 1964 yılında "sosyalizmin imamı" olarak tanımlamıştır.[11] Ondan on yıl önce de Nâsır'ın kabinesindeki bakanlardan Fethi Rıdvan Peygamber'i "en büyük devrimci" olarak övmüştü.

Günümüz dünyasındaki çok çeşitli eğilimler hakkında en iyi özet 1976'da Karaçi'de toplanan Uluslararası Sîret konferan-

---

10 Rotraut Wielandt, *Offenbarung und Geschichte im Denken moderner Muslime* , s. 89.

11 Krş. Harald Vokke, FAZ 17. Ağustos 1966 tarihli makalesi.

sı protokolunda verilmiştir (*sîret*=Peygamber biyografisi). Bu konferansta Peygamber'in nûru kadar o'nun fikirlerinin *business management* için bile geçerli olduğunu ileri süren temalar ele alınmıştır.

İslâm dünyasında reform olarak yapılan her şeyin Peygamber'in modeli ile bağlantılı olması şarttır.

XI. MUHAMMED İKBAL'İN ESERLERİNDEKİ PEYGAMBER[1]

Hz. Peygamber'in yüceltilmesi amacıyla kullanılmış olan edebî ve felsefî yollar Muhammed İkbal'in eserlerinde bir araya toplanmıştır. Yazar ve filozof olan İkbal, Hint yarımadasının kuzey-batısında kurulması istenen bağımsız bir Müslüman devletinin adını ilk kez telaffuz eden kişiydi. Bundan dolayı Pakistan'ın manevî babası olarak bilinen yazar, Hindistan'ın 1947 yılında bölünmesini göremeden 21 Nisan 1938'de ölmüştür.

İkbal'in eserleri çok farklı etkilerin dokuduğu bir kumaşa benzer. Onun eserlerinde İslâm fundamentalizminden Avrupa'nın en modern doğa bilimlerine; mistisizm içinde savrulan akıldan ruhsal fenomenlerin rasyonel analizlerine kadar her düşüncenin etkisini bulmak mümkündür. Bu fikirleri İngilizce kaleme aldığı uzun soluklu bir mensur eserinde ve bazı kısa makalelerinde, fakat özellikle Müslümanlara hiç yabancı olmayan eski teşbihlere yeni bir ruh katarak Urduca ve Farsça yazdığı şiirlerinde ifade etmiştir. Müslüman manevî hayatının odağındaki şahsiyet olarak İslâm Peygamberi de hep yeni yüzlerle İkbal'in yazınında

1 Bölümde kullanılan kısaltmalar: AC *Esrâr ı Hudi* 1915, AH *Armağan-ı Hicaz* 1938, BD *Bang i Dara* 1924, BJ *Bal i Cibrîl* 1936, *Pas pas çe bayad kard* 1934, PM *Peyam ı Meşrık* 1923; *Mektubat*, yay. Şeyh M. Ata.

yer almıştır. Cesur ifadelerle Mirac'ı anlattığı *Câvidnâme*'sinde Peygamber'in tasvirini zirveye taşımıştır:

Allah'ı inkâr edebilirsin, ama Peygamber'i asla!

Cambridge'de felsefe ve hukuk tahsil ettikten sonra altı ay kaldığı Almanya'da Goethe'nin coşkulu bir hayranı olan İkbal'e göre yaratıcı edebiyat, büyük Alman yazarı ile en üstün seviyeye ulaşmıştı. Goethe'nin, *Faust*'tan sonra İkbal'i en çok etkileyen eseri *Batı-Doğu Divanı* olmuştur. Özel bir yakınlık duyduğu bu esere 1923 yılında Farsça kaleme aldığı cevabında Goethe'nin İslâm'a karşı bir ilgisinin olduğuna da işaret etmişti. Goethe'nin "Mahomets Gesang-Mahomet'in Şarkısı" isimli şiirinden o kadar etkilenmişti ki, *Doğu'dan Haber* adlı eserinde şiirin Farsça bir versiyonuna yer vermişti. Şiiri hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Bu, Goethe'nin ünlü "Mahomets Gesang" adlı şiirinin oldukça serbest bir tercümesidir. Batı-Doğu Divanı'ndan çok önce yazılan bu şiirde İslâm'ın yaşamla ilgili tasavvurları olağanüstü güzellikte tasvir edilmiştir. Goethe bu şiirini İslâmî bir dramanın parçası olarak tasarlamış fakat bitirememişti. Bu tercümenin Goethe'nin bakış açısını göstermekten başka bir amacı yoktur.

İkbal, tercümesine şu mısralarla başlar:

Nehre bir bak, nasıl dalgalanıyor sarhoş,
Yeşil çayırın kıyısında bir Samanyolu gibi,
Bulutlardan bir çayır içinde tatlı tatlı uyurken
Özlemle dağlara doğru akmaya başladı,
Çakıl taşlarından bir şarkı duyuldu

Onun yüzü en temiz aynaya eş!
Ummana doğru nasıl sarhoş akıyor bak!
Dünyaya yabancı ama kendi özüne dalmış geziyor!

Ve uzun şiirini şu mısralarla bitirir:

Nehir çağıldıyor, sahilden ayrıldı,
Bıraktı dar vâdileri, dağı, kumsalı,
Çılgınca akan bir dere misali
Yüksek ve alçakta olan her şeyi eşitledi,
Hünkâr sarayından, avludan ve bahçeden vazgeçti,
Huzursuz, hızlı ve kalbindeki ateşle hiç durmadan,
Eskiyi bırakarak Yeniye yöneldi!
Bak, ummana nasıl akıyor sarhoş,
Dünyaya tamamen yabancı, akıyor kendi özüne dalmış!

Hz. Peygamber'i nehre benzeten bu tablo aslında İslâm tasavvufunun yabancı olduğu mecazî bir anlatım değildi. Ortaçağın Şii ulemasından Kulini [Kuleynî], Şiilerin ilk imamı Ali'ye mal edilen şu özdeyişe yer vermiştir:

Kimdir büyük nehir? O, Allah'ın
Elçisi ve Allah'ın o'na tevdi ettiği bilgidir...[2]

İkbal *Câvidnâme*'de kendi kişisel Mirac'ını anlattığı zaman, o'na, her hususta benzemeye çalıştığı Peygamber ile arasındaki bağı çağrıştıran *Zinderûd* [canlı nehir] ismini vermişti.

İkbal'in naatları çoğunlukla gelenekseldir. Erken dönemlerinde yazdığı ve daha sonra şiirlerini topladığı *Bâkiyât-ı İkbal*'de

2 Andrae'nin yaptığı alıntı s. 187.

yer verdiği bir şiirinde geleneksel *Ahmed bilâ mîm* [içinde mim olmayan Ahmed, yani Ahad/Tek] formülüne yer verdiyse de daha sonraki şiirlerinde bunu kullanmamıştır.

Yüzlerce şair gibi İkbal de,

Medine ve Necef'in tozu benim gözlerim için bir kolye gibidir

demiştir; ve bu nedenle Avrupa biliminin ihtişamı onun aklını çelemez ve onu doğru yolundan döndüremez (BJ 61).

İkbal kişisel yazışmalarında Peygamber'i sevdiğini ve o'na güvendiğini belirtirken başka problemleri de dile getirmiştir. Dostları, Peygamber'in adı geçtiği zaman İkbal'in gözyaşlarına boğulduğunu bildirirler: İkbal 1909'da yazdığı bir makalesinde "O yüce isim ne zaman aklıma gelse heyecanlı bir titreme rûhumun her zerresini kaplar! Onun ismi insanlara hürriyet ve eşitliğin nihai bildirisini sundu" demiştir.[3]

Hz.. Peygamber'in yaşamı ve şahsiyeti hakkında daha derin bilgilere ulaşmak için gayret gösteren Sîret hareketine sempati duyduğu için 1929'da gurubun liderlerini Lahor'daki evine davet etmişti. Aynı yıl yazdığı bir mektubunda Peygamber'in doğum gününün Hindistan'ın güneyinde de kutlanmasından duyduğu derin memnuniyeti belirtmişti. Onun kanaatine göre "Hindistan'ın Müslüman halklarının birleşmesi için Peygamber'in saygı duyulan kişiliği en büyük ve en güçlü etken olabilirdi" (M II-93).

İkbal, Peygamber'in şerefine çok sayıda beyit yazmıştır. Erken dönemlerinde sadece daha önce değindiğimiz klasik tarzdaki naatını yazdıysa da, daha sonra bunu yayınlamaktan vazgeçmiştir. Şiirin başından sonuna kadar Peygamber'e duyduğu güveni dile getirmektedir:

---

3 "Islam as moral and political ideal" [Ahlakî ve siyasî ideal olarak İslâm], *Hindustan Review* XX, 1909.

Senin aşkın asiler için daha büyüktür
Günahlar bağışlanırken senin aşkın bir ananın sevgisine benzer

beytini 1936'da yazmıştı (Pas 69). Daha önce de gördüğümüz gibi bu, İslâmî çevrelerde sürekli ifade edilmiş bir düşüncedir. Şaşırtıcı olan, İkbal tarafından Peygamber'in *şefî'* [şefaatçi] rolünden fazla bahsedilmemiş olmasıdır. Oysa Peygamber'in üstlendiği bu rol, klasik şairler ve halk ozanları tarafından dua mahiyetindeki şiirlerinin odak noktasını teşkil etmişti. 1915 yılında yazdığı ve yeni dinamik felsefesini Farsça beyitler halinde ilk olarak ortaya koyduğu *Esrâr-ı Hudî*'de [Öz Benliğin Sırları],

Âhiret gününde o'na güveniyoruz,
Odur bu dünyadaki koruyucumuz.

demiş olsa da bu düşünceyi bir daha hiç tekrarlamamıştı, çünkü İkbal'in ölüm, ölümden sonra diriliş ve kıyamet gününe ilişkin fikirleri esas itibariyle ulemanın ve halk vaizlerinin eskatolojisinden [insanın âkıbeti ile ilgili dinî tasavvurların öğretisinden] farklıydı. İkbal, Peygamber'i daha çok bu dünyadaki bir dayanak olarak algılıyordu. 1917 yılında yazdığı, ideal İslâm devletinde bireylerin rolüne dair fikirlerini coşkuyla anlattığı *Rumûz-ı Bihudi* [Öz Benliğin Dışındaki Rumuzlar] isimli mesnevisinin sonunda Peygamber'den, eyleme geçmek için kendisine kuvvet vermesini niyaz etmiş olması da düşüncesinin çok tipik bir göstergesidir.

Fakat Peygamber'in mucizeler gösteren gücüne olan inancı, milyonlarca Müslüman kadar kuvvetliydi. 1936 yılında Bhopal'da ağır hasta iken rüyasında, evinde misafir bulunduğu Sir Ross Mes'ûd'un büyükbabası olan reformist Sir Seyyid Ahmed Han'ı görmüştü, bu zat ona iyileşmesi için Peygamber'e dua etmesi-

ni önermişti. Bunun üzerine İkbal, Peygamber'e hitaben önce Müslümanların acıklı siyasî durumlarını anlattığı ve ardından hastalığına çare oması için yakardığı uzun bir şiir yazmıştı (Pas 64 ve dev.); bu şiirle Busirî'nin *Bürde*'si arasındaki benzerlik çok açıktır.

Bundan bir yıl önce İkbal bir Seyyid'e şunları yazmıştı:

Benim manevî ilacım, Peygamber için
durûd/salâvât okumaktır (M I 248)

Fakat o da geçmiş yüzyıllardaki büyük yazarlar gibi Peygamber'in kutsal adını telaffuz etmeye lâyık olmadığını hissediyordu:

Peygamber'e salâvât getirirken
Utancımdan bedenim su gibi oldu.
Aşk dedi ki: "Sen Muhammed'in rengini ve kokusunu
Almadığın sürece
Başkalarına tâbisin.
Onun ismini salâvâtlarınla kirletme!" (Pas 49)

Eski zamanlardaki teolog ve sûfîler gibi İkbal için de Peygamber, Allah'ın fiillerinin görünen yüzünü temsil ediyordu. Kur'ân'da belirtildiği gibi, insan gözü Allah'ı görmeye muktedir değildir (bkz. A'râf/143), fakat Muhammed'i görmek ve hissetmek mümkündür:

Allah bende Saklı olandır, sen ise
bende Belirgin olansın.

Allah'la sislerin [tüllerin?] arkasından,
Senle ise açık konuşurum! (PM 221)

Hz. Peygamber'e isnad edilen, fakat gerçekliği tartışılır olan bir Hadiste Hz. Muhammed, *Beni gören Allah'ı görmüş olur* dediği için, İkbal de *Armağân-ı Hicâz*'ın son beyitlerinde olduğu gibi (71 u. a.) Peygamber'i överken o'ndan yardım da istemektedir. Bir Müslüman Allah'a yakın olduğunu en çok Kur'ân okurken hisseder, çünkü bunu yaparken Allah'ın sözlerini işitmektedir. Aynı şekilde, nesiller boyunca Müslümanlar Peygamber'in hayatı, Hadisleri veya hukukî düzenlemeleriyle meşgul olmak sûretiyle de Peygamber'e yakınlaştıklarından emin olmuşlardır. İkbal de yaşamının sonuna doğru İslâm tarihi ve hukuku üzerinde çalışırken aynı şeyleri hissetmişti:

Hukukî meselelerdeki farklar ve kendilerinde
"peygamberlerin mührüne" karşı duydukları sevginin
saklı olduğunu bildiğim İslâm hukukçularının ileri
sürdüğü delilleri etüt etmek... bunların hepsi
bana sonsuz bir manevî sevinç veriyor!

1936'da bunları yazan İkbal'de, Hz. Peygamber'e ait olan bir eşyayı görmek çok büyük bir sevinç uyandırmış olmalıdır: 1933 yılında Afganistan'a yaptığı bir gezide Kandehar'da muhafaza edilen *hırka-i şerîf*'i görmek, ona Farsça bir methiye yazması için ilham vermişti; tıpkı eski zamanlarda Peygamber'in sandallarını veya onların resimlerini görmenin sayısız şiire ilham kaynağı olduğu gibi! İkbal bu şiirde kalbini Muhammed'i görmüş olan Cebrâîl'e benzetir; ve kutsal emanetin karşısında şarkı söylemeye, dansetmeye ve şiir okumaya başladığını bildirir:

"Onların aşmadığı berzah'ın" (Rahmân/20) hırkasını
"Benim iki hırkam var" (fakirlik ve cihad hırkası) diyen
Peygamber sözünün nûrunda gördüm;
Onu görmek bizim Miracımızdır;
Onun dini ve ibadetleri kâinatın yorumudur;
Her şey o'nun alnında yazılıdır...

Medine'de Peygamber'in kabrini ziyaret etmek ve Mekke'ye hacca gitmek ümidi İkbal'in mektuplarında ve şiirlerinde her zaman dile getirdiği en büyük arzusuydu. Daha 1908 yılında Yesrib'i [Medine'yi], "Levlâke'nin Sultanı"nın kabri bulunduğu ve bundan ötürü insanlığın merkezini temsil ettiği için övmüş olan yazar, pek çok dindar Müslüman'ın arzu ettiği gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Medine'de ölmeyi hayal ediyordu (RB 198). Bundan dolayı ölümünden sonra yayınlanan şiir külliyatına haklı olarak *Armağân-ı Hicâz* adı verilmiştir, çünkü yaşı ilerledikçe Peygamber'in ebedî istirahatgâhını görmek arzusu da artıyordu ve bu seyahatten fevkalade manevî yararlar sağlayacağından da emindi. Çok eskiden Arabistan'a "Şifa Merkezi Hicaz" ismini vermemiş miydi? (BD 218). Londra'daki bir yuvarlak masa toplantısından dönerken Kudüs'te bir mola vermiş ve Medine'yi ziyaret etmeyi düşünmüştü, fakat bir hacc ziyaretini politik amaçlarla yapılmış bir seyahatle birleştirmeyi yakışıksız bulduğu için bu arzusunu gerçekleştirmemişti. O günlerde Urduca yazdığı büyük Peygamber methiyesine şu mısralarla son vermişti:

Sen çok iyi muhafaza edilen bir levhasın;
Bu levhanın kalemi de sensin (BJ 151)

Bu methiyesinde, geçmiş mistik şairlerin bütün övgülerini tekrar işlemiş ve cüretkâr teşbihlerle onları aşmaya çalışmıştır.

Muhammed İkbal son nefesini verene kadar Mekke ve Medine'ye gitmeyi ve oradan Müslümanlara "harika ve hatırlanmaya değer bir armağan" getirmeyi ummaktan hiç vazgeçmemiştir, fakat kader buna izin vermedi.

Birçok sûfî gibi İkbal de Peygamber'i ikinci ismi olan Mustafâ [seçilmiş olan] ile anmayı tercih etmiştir. Peygamber, onun için, insan hayatında iyi ve faydalı olan her şeyin kaynağı demekti. Fakirlik ve kudret de o'nun nitelikleri arasındaydı; buradaki fakirlik kavramı ihtiyaçlarını karşılayamadığı için acı çeken bir insanın durumunu akla getirmemelidir. Peygamber'in fakirliği, zenginliği sonsuz olan Allah'a tamamen bağlı olduğu için ikincil bir zenginliğe ihtiyacı olmadığını gösteren bir kavramdır. Bu bağlamda çok sık zikredilen, "Fakirliğim övüncümdür" Hadisini de hatırlamakta fayda vardır.

Bu iki özelliğe: fakirlik ve güce sahip olan Peygamber, her Müslüman için Allah'ın güzelliğinin ve kudretinin görünür kılındığı bir örnektir; sadece güzellik ve kudrettir hayat nehrinin doğru akmasını sağlayan.

Savaşırken kılıcının parıltısından demir eridi;
Dua ederken gözlerinden yaşlar yağmur gibi aktı. (AC 363)

Ondan önceki yenilikçi yazarlar tarafından da tesbit edildiği gibi, Müslümanların zavallı ve acınacak durumda olmalarının sebebi Peygamber'in güzelliğine yabancı kalmış olmalarıdır, oysa onların seçmek zorunda oldukları ve seçmeleri mümkün olan tek yol Peygamber'in yoludur (Pas 29 – AH 89). Son yazdığı eserin son kıtasında ve yine ilk büyük şiirlerinden biri olan *Cevab-ı Şekva*'da [(insanın) şikâyetlerine (Allah'ın) verdiği cevapta], Allah Müslümanlara şöyle hitap eder:

Muhammed'e sâdık kal ki, Biz de sana ait olalım
Sadece bu dünya değil, levha ve kalem de senindir!

Birkaç yıl sonra *Esrâr-ı Bihudi*'de İkbal, artık sûfîler gibi benliğin ilahî ummanda erimesini öğretmemekte, aksine kişiliğin güçlenmesini öğütlemektedir; insan benliğinin aşk vasıtasıyla güçleneceğini söyler ve çözüm için yine Peygamber'e döner:

Senin kalbinde bir sevgili saklıdır
Müslümanın kalbinde olan Muhammed'in vatanıdır
Bütün şanımız Muhammed'in adındandır.

İslâm'da geleneksel olduğu üzere, *Cevab-ı Şekva*'nın sonunda Muhammed'in isminde var olan rahmetin gücüne sığınır:

Aşkın gücüyle aşağıda olan her şeyi yükseğe çıkar,
Muhammed'in ismiyle dünyayı aydınlat!

Esrâr-ı Bihudi'nin üçüncü bölümünde İkbal, yaptığı son derece güzel tasvirlerle daha da ileri gider:

Ebediyet o'nun zamanı içindeki bir andan daha kısadır,
Ebediyet o'nun özündeki artışı içine alır;
O saman bir şiltenin üstünde yattı,
Fakat Hüsrev'in tacı halkının ayakları altındaydı.

Burada İkbal her zaman Peygamber'in varlığını karakterize etmek için başvurduğu fakirlik ve kudret kavramlarını karşılaştırmaya başlamış ve otuz yıl sonra da şöyle demiştir:

Fakirlik ve mülk Mustafâ'nın ilhamıdır,
Onlar Mustafâ'nın varlığının delilleridir.

Peygamber'in herkesi ve her şeyi kapsayan büyüklüğü İkbal'in şiiri için her zaman ilham kaynağı olmuştur; hatta hayatının sonuna doğru şu coşkulu şiiri söylemiştir:

O Cebrâîl'in ve Kur'ân'ın manasıdır,
O Allah'ın hikmetinin bekçisidir,
Onun hikmeti aklın ustalığından üstündür,
Onun maneviyatından bir millet doğdu... (Pas 12)

İkbal'in Peygamber öğretisini açıklayan en önemli eseri hiç kuşkusuz siyasî ve ictimaî problemleri ele aldığı *Esrâr-ı Bihudi*'dir. Bu eserinde bilinen nur metaforunu kullanarak Muhammed'i, Âdem'in henüz su ile çamur arasında bir şey olduğu yaratılıştan önceki varoluşun karanlığındaki lambaya benzetmiştir.

İkbal, Hz. Peygamber'in varlığının mistik açıdan en güzel yorumunu *Câvidnâme*'de yapmıştır; bu eserde dahiyane bir ustalıkla methiyesini işkence edilen ve öldürülen Hallac'a söyletir. Hallac İkbal'den 1.000 yıl önce Peygamber için ilk büyük naatları yazmış olan sûfîdir.

İkbal'in kanaatine göre *abdihî* [O'nun kulu] tasavvuru, bir insanın erişebileceği en yüksek mertebedîr; çünkü Muhammed Mirac yolculuğunda bu peygamberlik nişanıyla tanımlanmıştır (İsrâ/1). *Kuluna vahyettiğini vahyetti* (Necm/10) âyeti de yine Mirac ile ilgilidir. Jüpiter katmanında Hallac'a Hz. Peygamber'in sırları hakkında sualler sorulur, Hallac da şu cevapları verir:

Bütün kâinat o'nun önünde yere kapanırken
O hâlâ kendisine sadece "Allah'ın kulu" diyor.
"O'nun kulu" olmak senin sandığından daha yücedir,
Bu, kıymetli bir töz gibidir.
Özü ne Arab'tır ne de Fars
O bir insandır, Âdem'den önce var olan.
O'nun kulu, tarihi değiştirendir,
Harabeler o'nunla çiçek açar.
O'nun kulu, rûhu hediye eden, rûhu alandır,
O'nun kulu, sert bir taşa benzeyen camdır.
"Bir kul" olmak bir şeydir; "O'nun kulu" olmak başka şeydir:
Biz hepimiz bekleriz, o beklenendir.
"O'nun kulu" zamandır, o'ndan gelir zamanlar;
Renk biziz; o renksiz ve kokusuzdur!
"O'nun kulu" başlangıçtır, sonsuz
"O'nun kulu"nu ne tanır günümüzde?
"O'nun kulu"nun sırrını kim bilirdi?
O sır "Allah'tan başka ilah yoktur"un bir parçasıdır.
Kılıcı "Sadece Allah"; "O'nun kulu" o kılıcın kınıdır
Daha açık olmak gerek, de ki :"O, O'nun kuludur."
"O'nun kulu" demek varlıkların Nasıl'ı ve Ne'si demektir.
"O'nun kulu" varlıkların içindeki özdür!

İkbal'e göre Hz. Muhammed'in bu vasfı olağanüstü önemlidir ve ideal insan, Nietzsche'nin üstün insan kavramı gibi Allah ölünce ortaya çıkan bir varlık değildir. İdeal insan, Peygamber'in örneğine uyarak Allah'ın en kâmil kulu olan ve bu sûretle Allah'a en yakın olan insandır.

İkbal'in eserlerinde Hz. Peygamber, bir avuç toza imanı bildiren, mistik nûranî şahsiyetten daha ileri bir varlıktır (Pas 53).

O, zaman ve mekân ötesinde olmaktan daha üstün, fakat yine de Allah'a eş olmayan bir kuldur. O birçok İslâmî modernistin düşündüğü gibi ümmetinin önderi, sadece şahsî değil siyasî tutumlarda da insanlara örnek olan ve din anahtarıyla bu dünyanın kapısını açan liderdir (AC 189. satır).

Hz. Peygamber'in dünyevî ve dinî problemlerdeki rolü hakkında arkadaşı Seyyid Süleymân Nedvî ile 1922'de yaptığı yazışmaları okumak İkbal'in *Esrâr-ı Bihudi*'de kullandığı bu ifadelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İkbal'in, *ictihad-ı nebevî* [hukukî ve diğer sorunlar hakkında Peygamber'in bağımsız olarak karar verme gücü ve yeteneği] ile ilgili bir sorusu üzerine bu bilgin şu cevabı vermişti:

> *Peygamberlerin zekâsı normal insanların zekâsından*
> *daha üstündür ve Peygamber verdiği bütün*
> *kararlarda mutlak doğru yola yönlendirilir.*

Bu kabiliyeti sayesinde Muhammed, Allah tarafından yönlendirilen ümmetinin önderi olmuştu ve o'nun siyasî ve sosyal rolü İkbal'in nezdinde mistik rolünden çok daha önemliydi. İkbal dünyada etkili olan Peygamber'i, inzivaya çekilmek istediği için şeytan tarafından kandırılmaya göz yuman (*Câvidnâme*'de olduğu gibi) bir sûfî ile mukayese etmekten hiç bıkmadı ve *Six Lectures on the Reconstruction of Religious Thought in Islam* [İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Yapılanması Hakkında Altı Konferans] adlı eserindeki ünlü beşinci konferansının başında Peygamber'in miracından bahsederken bu konuya tam bir açıklık getirdi.

> *Muhammed Arabistan'dan en yüce arşa çıktı ve geri döndü.*
> *Allah adına yemin ederim ki, ben bu mertebeye*
> *erişmiş olsaydım asla geri dönmezdim!*

Bu sözler, büyük bir din ulusu olan Abdulkuddûs Gangohî'ye aittir. Bütün bir tasavvuf literatürü içinde Peygamber ile bir sûfînin bilinci arasındaki psikolojik farkı tek bir cümleyle izah eden bu kadar kesin bir görüş bulmak muhtemelen çok zordur. Bir sûfî, yaşadığı eşsiz buluşmadan sonra rehavete kapıldığı için geri dönmek istemeyecektir; buna mecbur kaldığı takdirde ise dönüşü insanlık için fazla bir şey ifade etmeyecektir. Peygamber'in geri dönüşünün amacı ise yeni bir dünya oluşturmaktır. O, tarihî güçleri kontrol etmek ve bu sûretle, idealleri olan yeni bir dünya oluşturmak maksadıyla zamana ayak uydurmak için geri döner. İlahî birleşmenin sağladığı huzur, bir sûfî için erişilmesi mümkün olan en son noktadır; Peygamber içinse Allah ile buluşmak, maneviyatındaki ruhsal güçlerin uyanması demektir. Bu güçler, insan dünyasını sarsmak ve tamamen değiştirmek amacıyla önceden belirlenmiş olan güçlerdir.

İkbal de, -eskiye ait bir şiirinde söylediği gibi- ancak motivasyonu yoğun olan bir insanın güçlü bir atılımla Allah'a yakınlaşmasının ve yeni güçler oluşturmasının mümkün olduğunu bilmektedir:

Üstün bir gayret sarf edenlerin en yüce arşa
yaklaşmaları için sadece bir adım vardır. (BD 281)

Diğer Hintli reformist ulema için olduğu gibi İkbal için de Avrupalı yazarların kitaplarındaki Muhammed tasvirleri bir öfke kaynağıydı. Ulaşabildiği biyografilerden bir tanesi de uzun süre Hindistan'da yaşamış olan ve Muhammed'in bir psikopat olduğunu iddia eden Avusturyalı Aloys Sprenger'e aitti. Bu iddiaya *Reconstruction*'da kısa fakat alaycı bir yanıt vermişti:

Bir psikopatın insanlık tarihine yeni bir yön verecek
kadar kudretli olduğunu kabul ettiğimizi varsayalım; o zaman

o kişinin, kölelerden liderler yaratmış ve insan ırklarını coşturarak yollarını belirlemiş olan deneyiminin kaynağını araştırmak psikolojik açıdan fevkalade enteresan olacaktır. İslâm Peygamberi tarafından başlatılan hareketten doğan ve gelişen çeşitli eylemler hakkında hüküm vermek isterseniz, o'nun düşünsel erimi ve bundan doğan davranış biçimi bir deliye verilecek cevap olarak kabul edilemez. Bunlar ancak objektif ve yaratıcı olan yeni heyecanlara, yeni organizasyonlara ve yeni bakış açılarına verilecek cevaplar olabilir. Konuya antropolojik açıdan baktığımızda ise, bir psikopatın insanlık organizasyonunun ekonomisinde önemli bir faktör olduğunu görürüz.

İkbal haklı olarak Peygamber'in ayrıcalığının, halkı geleneksel hayat anlayışından kurtarmasında, bir zümrenin dininden bir dünya dini yaratmasında ve böylece aralarında kan, millet veya ırk bağı olmayan insanlardan oluşan rûhanî bir ümmet kurmasında olduğunu görmüştür. Bu düşüncesini *Câvidnâme*'nin "Muhammed'in Tasini" bölümünde ifade etmiştir: Mekke aristokrasisi içinde Muhammed'in en sert rakiplerinden olan ve İslâmîyet öncesi yaşam tarzını temsil eden EbûCehl'in rûhunun şikâyet ettiğini ve Muhammed'in "devrimci" eylemlerine küfrettiğini duyar:

Muhammed kalbimi yakıp parçaladı!
Onun nefesinden Kâbe'nin mumları söndü!
Kayzer ve Sezarların öldüğünü bildirdi
Ve gençleri elimizden aldı.
O bir büyücü, sözleri büyü
"Allah'tan başka ilah yoktur" sözü

İşte budur imansızlık!
Atalarımızın inancını dürüp kaldırdı
Ve tanrılarımıza da yapacağını yaptı.
Lat ve Menat o'nun darbeleri altında paramparça
Ey mahlûkat, o'ndan intikam alın!
O kalbini görünmeyene bağladı,
Onun sihriyle putlarımız kırılıyor.
Görünmeyene bakmak doğru değildir
Gözün görmediği bir şey nerede olabilir?
Görünmeyene secde etmek körlüktür.
Kördür o'nun inancı, kör olmak uzakta olmaktır.
Görünmeyenin önünde eğilmek
Böyle bir duanın ne zevki vardır?
Onun inancıyla eski kabile bağı kopuyor;
Kendisi bir Kureyş ama soyunu inkâr ediyor!
Onun gözünde yüksek ve alçak hep eşit;
Kölesiyle oturuyor sofraya!
Hür Arabları yanlış anlıyor
Ve şişman Habeşlerle birlik olmakta!
Kırmızılar ve siyahlar birbirine karışınca
Nerde kalır ırkımızın onuru!
Eşitlik ve kardeşlik İran'da var
Selmân Mazdekî'dir bilirim.
Abdullah'ın oğlunu odur yoldan çıkaran
Ve Arabları felakete sürükleyen.
Hâşim'in sülalesi köklerinden kopuyor;
İki dua yüzünden kör oldu gözleri!
Yabancı Adnan'ın kökeni nedir?
Nereden kaptı Sahban'ın belagatını dilsiz yabancı?
En seçkinlerin gözü kördü
Züheyr, neden kalkmazsın mezarından?

Bizi yönet bu çölde,
Cebrâîl'in şarkısının büyüsünü boz!

Ve yaşlı Mekkeli sözlerine Muhammed'in yaptığı değişikliklere lanet ederek son verir.

Bu sahne, İkbal'in İslâm'ın ırkçılık karşıtı ve eşitlikçi (özellikle Hinduların kast sistemine karşı) politikasını her zaman öven genel görüşleri ile uyum içindedir. Yazar daha da ileri giderek 1910 yılında, Muhammed'in Medine'ye hicretini (Celâleddîn er-Rûmî gibi sûfîlerin kanaatine göre, insanları dünyevî âlemden ilahî âleme yolculuk yapmaları yönünde teşvik eden bir göçtü) tamamen politik olarak yorumlamış ve bunu *Stray Reflections*'da şöyle ifade etmiştir:

Öyle görünüyor ki İslâm, putları protesto etmektedir;
peki vatanperestlik/ırkçılık puta tapmanın farklı ve rafine
bir şekli değil midir? Peygamber'in doğum yeri olmayan
bir yerde başarı kazanmış ve ölmüş olması belki de
bu gerçeği gösteren mistik bir işarettir.

Bu saptamaya yakın bir tarihte de *Vataniyât* adlı Urduca bir şiirinde şöyle söylemiştir:

Anayurdu terk etmek Allah'ın sünnetidir!

1905 ve 1908 yılları arasında İngiltere ve Almanya'da iken ırkçılık geriliminin yaklaşmakta olduğunu gördükten ve I. Dünya Savaşı'nın ardından bunun Ortadoğu halkları için ne kadar tehlikeli olduğu somut olarak ortaya çıktıktan sonra İkbal daha erken dönemlerde koyu nasyonalizme [ırkçılığa] karşı tavır almıştır:

Vatan Peygamber'in doğru felsefesinde farklı bir şeydir
Ve vatan politikacıların sözlerinde başka bir şeydir! (BD 174)

İkbal, İslâm'ın kan bağına dayanan ittifaklara karşı olduğunu ve ırkçılığın Peygamber tarafından vazedilen ideallerle asla bağdaşmadığını söylemekten hiç bıkmamıştır.

Peygamber'in en büyük mucizesi
bir millet yaratmış olmasıdır

cümlesinde, Sir Seyyid Ahmed Han'ın 'İslâm ve Kur'ân'ın en büyük mucizesinin, serseri bedevilerden bir ümmet oluşturmuş olmasıdır' saptamasına bir gönderme yapıldığını görmek mümkündür. İkbal'in mucizelerle ilgili konsepti Peygamber'in bir millet oluşturmuş olan gücünden ibarettir; bu cümleden yirmi yıl sonra da filozof-yazar şunları söylemiştir:

Peygamber qum [kalk] sözüyle bir
restorasyon mucizesi yaratmaya muktedir oldu,
Bunu "Allah en büyüktür" çağrısıyla
kalplerdeki milleti uyandırarak yaptı. (Pas 66)

Onun inancına göre insanlar yalnızca Peygamber'in basit, sade ve pratik mesajına tekrar dönerlerse yepyeni bir hayata başlayabilirler. Aynı Peygamber'in mesajına tâbi olmak, bireyler arasında bir dayanışma duygusu oluşturacak ve bu bireylerden meydana gelen insan topluluğu önceden sezilmesi imkânsız olan eylemlere başlamak için kendisinde cesaret bulacaktır. İkbal'in bu argümantasyonu bize biraz da ortaçağın ünlü Kuzey Afrikalı tarihçi ve düşünürü İbn-i Haldun'u hatırlattı.

İkbal'in kanaatine göre, Muhammed milletler üstü bir cemaatin nasıl kurulacağına dair bir örnek oluşturmakla kalmamış; bu cemaatin sarsılmaz birliği için de bir sembol olmuştur.

Esrâr-ı Bihudi adlı eserinde yer alan muazzam naatında şu mısraları söylemiştir:

Hiçbir vatana bağlı olmayan biz ki,
İki gözden çıkan tek bir bakış gibiyiz.
Hicaz'dan, İran'dan ve Çin'den
Bir sabah vaktinde gülümseyen şebnemiz.
Biz Mekke'nin sâkisinin gözüne bakıp sarhoş,
Şarap ve kadeh gibi bağlanmışız!
O bütün farklılıkları yakıp kül etti,
O ateşle bütün kirler temizlendi.
Biz yüz yapraklı bir gül gibiyiz,
Fakat kokumuz aynı ve bu koku bizim ruhumuz!

İkbal, Hz. Peygamber'in bir avuç tozdan meydana gelmiş olan insanların kalbi olduğunu söyler (Misafir 32); bunun anlamı, insanlığı canlı bir organizmaya dönüştüren, hayat veren kuvvetin Peygamber olduğudur. Bundan dolayı, İkbal için münferit milliyetçi/ırkçı akımlar, yeni putlar anlamına geliyordu ve nasyonalizm de [ırkçılık da] bir tür modern Baal [put] tapınmasıydı; fakat ideal bir Müslüman milletini ayakta tutan, onun kalbi olan Peygamber'di. Duruma bu açıdan bakarsak, yazarın Ortadoğu'daki milliyetçi/ırkçı oluşumlara, örneğin Rıza Şah yönetimindeki İran'a ve Atatürk idaresindeki Türkiye'ye neden sert eleştiriler yönelttiğini de anlayabiliriz. Ona göre Afganistan, Peygamber'in saf öğretisine bağlı kalmış tek ülkedir, *Câvidnâme*'nin Merkür katmanında, Peygamber'in anladığı bir biçimdeki millet kavramı hakkında uzun bir tartışma yer almıştır. Başka eserlerinde de, hayatının sonunda, mensur olarak şunları yazmıştır:

Dünya milletlerinin kendi buluşları olan farklılıklarını ve üstünlük komplekslerini yıkan mukaddes Peygamber'in apayrı büyüklüğü olmuştur; böylece "yalnız Sana râm olan" bir ümmet doğmuştur. Bu toplumun ana fikrini göstermek için bir Allah kelâmı olan "insanlığın şahitleri" kavramının kullanılması doğru ve yerindedir.[4]

İkbal'in hayalini kurduğu ideal cemaat, Peygamber tarafından vazedilen ve hayata geçirilen geniş şümullü tevhidin gerçekleştiği cemaat olmalıydı. *Rumuzlar*'da ifade ettiği gibi, bu toplum kendi örneğinde evrensel özgürlüğü, eşitlik ve kardeşliği kurmuş ve realize etmiş olan Peygamber'e itaat etmeliydi:

Dünyadaki temelimiz peygamberlik üstüne kuruludur,
İbadetimizi peygamberlik makamından aldık,
Onun sayesinde yüz binler tek vücut oldu,
Öyle ki biri öbüründen ayrılamaz.
Hepimiz Peygamber'den aynı şarkıyı,
Aynı nefesi ve aynı hedefi aldık.

Yazara göre ideal bir İslâm cemaatinin oluşturulmasında en önemli faktör, hem bireyleri hem de toplumu Allah'ın kanunlarına uygun olarak yaşamaya teşvik edecek olan Peygamber'i büyük bir aşkla sevmektir (PM 8). İkbal aslında, edebî teolojisinin merkezini oluşturan dinamik sevginin "serapa Mustafâ" olduğunu görmektedir; fakat analitik aklı, Peygamber'in ezelî düşmanı olan Ebû Leheb'e benzetmektedir (BJ 155). Muhammed'in bütün peygamberlerin tamamlayıcısı ve önderi olduğu gibi, o'nun milleti de bütün milletlerin önderi olmalı ve Allah tarafından kurulan toplumun mükemmel örneğini temsil etmelidir:

4 *Speeches and Statements of Ikbal*, yay. Shamloo, s. 235, Kongre Üyesi politikacı Hüseyin Ahmed Medenî'ye karşılık olarak yaptığı konuşmalar.

O peygamberlerin mührüdür, biz de milletlerin!

Nasıl ki Hz. Peygamber *rahmeten li'l-âlemin* [âlemlere rahmet] ise, Müslümanlar da dünya halklarına merhamet etmenin bir göstergesi olmak durumundadırlar. İkbal, Peygamber ve o'nun milleti arasında kurduğu analojiyi daha ileri götürmüştür: Allah Peygamber'e, *Levlâke levlâke lemâ halaqtu'l-eflâke* [sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı/âlemleri yaratmazdım] dediği için Peygamber'i örnek almaya gayret eden her Müslümanın bu sözde bir payı vardır. Dünya o'nun hatırı için yaratılmıştır; Peygamber bu dünyada etkili olacaktır ve her mümin için geçerli olan şey, Peygamber'den sonra dünyaya hükmetmesi gereken ideal Müslüman cemaati için de geçerlidir (BJ 97). Bu idareci ve hükmedici rolün içinde kuvvet ve iktidar gücünün de bulunduğu aşikârdır; bu noktada Müslüman birey ve Müslüman toplumun yapması gereken şey, Peygamber'in gücünü ve Allah'ın krallığındaki "fakirliği" kendi içinde gerçekleştirmektir.

İkbal, "Peygamber'e ilişkin" ideallerinin gerçekleşmesi durumunda onları bekleyen tehlikelerin elbette farkındaydı ve Dört Halife devrinin (bütün modern reformcuların hayalinde yaşayan) Altın Çağına dönmenin imkânsız olduğunu da biliyordu.

İkbal'in mistik, dinî ve siyasi anlamdaki Peygamber yorumları, bir taraftan geçmiş mutasavvıf ve edebiyatçıların tutumu ile, diğer taraftan yenilikçilerin anlayışıyla genel olarak uyum içindeydi. İslâmî geleneğin bu iki yönünü neredeyse sorunsuz bir şekilde birleştirmiş olması onun dehasını ve eserlerinin cazibesini göstermektedir. Geleneksel düşünce silsilesinde derinleşirken, aynı zamanda peygamberlik makamının son bulduğunu ileri süren öğretinin yorumuna da özel bir katkı yapmıştır. *Bugün sizin için dininizi ikmal ettim/kemale erdirdim...* (Mâide/3) âyeti ve Muhammed'le birlikte peygamberliğin sona erdiği inancı, daima

Müslümanların 'amentüsü' olmuştu. İkbal bu fikri *Rumuzlar*'da edebî olarak şöyle ifade etmişti:

Allah kanununu bizim için tamamladı artık
Ve bizim Peygamberimiz için peygamberliği.
Şimdi sâkilik görevi bizdedir;
O, bize en son kadehini sundu.

Bu dizelerden, İslâm milletinin arttık Muhammed'in verdiği talimatlara göre davranması gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat "peygamberliğin sona ermesi" İkbal için ne gibi bir anlam ifade etmektedir? Kur'ân'ı günümüzün koşullarına uygun olarak tefsir edecek bir peygambere daha ihtiyaç olamaz mıydı? İkbal tarafından bu soruya verilen cevap fevkalade enteresandır:

İslâm Peygamberi'nin konumu eski çağ ile modern dünya arasında bir yerdedir. Mesajının kaynağı bakımından Peygamberimiz eski dünyaya aittir, ancak mesajının içindeki ruh söz konusu olduğu zaman o'nun kesinlikle modern dünyaya ait olduğunu söyleyebiliriz. Peygamber vasıtasıyla, yaşamda o'nun çizdiği yeni istikamete uygun olan diğer bilgi kaynaklarını keşfetmek mümkündür. Endüktif [tekten genele giden] akıl İslâm ile birlikte doğmuştur. Peygamberliğin sona ermesinin gerekli olduğu bizzat İslâm dini tarafından takdir edildiğine göre, bu makamın Müslümanlık'la birlikte mükemmelliğe eriştiğini söyleyebiliriz. Bu, insanın özgüvenini kazanması için sonuçta kendi öz varlığına dönmesi gerektiğini ve yaşamın her zaman bir gözetim altında sürdürülmesinin imkânsızlığını kabul eden görüşü de kapsamaktadır... Peygamberliğin son bulduğunu ilan eden

fikrin entelektüel değerini şöyle açıklamak mümkündür:
Bu düşünce, güçlerini doğa üstü bir kaynaktan aldıklarını
iddia eden bütün kişisel otoritelerin insanlık tarihinde
artık sona erdiği inancını oluşturmak sûretiyle mistik felsefe
karşısında bağımsız ve eleştirel bir tavır almaya çalışmaktadır...

İkbal'in yukarıdaki ifadelerinden şunu anlıyoruz: Kur'ân insanlara doğa fenomenlerini ve tarihî gerçekleri daha doğru bir şekilde gözlemlemenin ehemmiyetini öğrettiği için, onlara bilimin ve bilimsel metotların geniş sahasını açmıştır. Hz. Peygamber'in, akıl hastası Yahudi bir gence ilgi gösterdiğini ifade eden Hadise dayanarak İkbal, Peygamber'in psişik fenomenleri eleştirel bir bakışla gözlemleyen ilk kişi olduğunu kabul etmektedir. Peygamber bilgiye açtı ve o'nun bu bilgi açlığı tahsil ve araştırmayı teşvik etmesine yol açmıştır:

Önünde bir perde olmadan varlığın özünü görmesine rağmen,
Şu sözler döküldü dudaklarından:
"Rabbim, ilmimi artır!"

Bu beyit, o zamanki Afgan kıralı Emanullah Han'ın bilimsel çalışmalara ilgi göstermesini teşvik etmek için yazılmıştı. Birçok İslâm ülkesindeki mollaların pozitif bilimlere düşman olduklarını ve Batı bilimini öğrenmenin şeytan işi olduğunu düşündüklerini göz önüne alırsak İkbal'in bilime karşı aldığı pozitif tavır fevkalade dikkate şayandır. İkbal de kendisinden önceki modernizm yanlılarının izinde giderek bilimin Avrupa'ya ortaçağda Müslümanlar tarafından getirildikten sonra geliştiğini, dolayısıyla Müslümanların meşru mirası olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bu nedenle Muhammed ile birlikte peygamberliğin son bulmasına vurgu yapılması, İkbal için, aynı zamanda dünyanın

bilim aracılığıyla gözlemlenmesine giden yol demekti. İkbal'in bir yorumcusu olan ve kuzey-batı Hindistan'daki militan İslâmî Haksar cemiyetinin kurucusu olan radikal İnâyetullah Meşrıkî modern bilim adamlarının Peygamber'in ardılları olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Peygamberliğin Muhammed ile birlikte son bulmasının radikal söylemlere yol açmasının, İslâm'ın bekası açısından zararlı olacağını da belirtmekte yarar vardır. Hindistan'daki bazı radikal solcu guruplar tarafından yukarıda alıntı yaptığımız paragraflardan geniş çaplı sonuçlar çıkartılmıştır.[5]

Ancak peygamberliğin sona ermesinin çok önemli bir politik anlamı da vardır. İkbal bunu şöyle açıklıyor:

> *Ashâbına, insanî vicdanın en derininden kaynaklandığı aşikâr olan bir şeriat sunarak onları özgür kılan Muhammed'den sonra bir daha hiçbir insana böyle özveri isteyen bir görev verilmemiştir. Teoloji açısından bakarsak bu, "İslâm" adı verilen sosyo-politik organizasyonun mükemmel ve ebedî olduğunu bildiren felsefî öğretidir. Muhammed'den sonra vahiy gelmesi mümkün değildir, vahiyleri inkâr etmekse sapkınlık demektir.*[6]

İkbal bu sözleriyle 19. yüzyıl sonunda Pencap'ta ortaya çıkan modernist bir hareket olan Kadıyanîlik'i ve Kadıyanîleri hedef almıştı. Bu hareketin kurucusu olan Mirza Gulam Ahmed'in bazı özdeyişleri, peygamberlik veya en azından Mesihlik iddiasında

---

5 Detlev Halid, *Outlook* [Bakış Açısı], radikal solcu bir Hintli olan ve İkbal'in pey gamberliğin sona ermesi ile ilgili düşüncelerini tamamen Marksist açıdan yorumlayan M. N. Roy'un *Historical Role of Islam* [İslâm'ın tarihsel rolü] isimli kitabının bir analizi: 9.12.1972 tarihli "A Terrorist Looks at Islam" [Bir Teröristin İslâm'a Bakışı].

6 Speeches and Statements, s. 120.

olduğunu göstermekteydi. İkbal, Muhammed'in son Peygamber olduğuna inandığı için mümkün olan bütün edebî yollarla bu harekete karşı savaşmıştı. İkbal, İslâm Peygamberi'nin "Son Peygamber" olduğunu kabul etmenin, Müslümanlar ve gayr-i müslimler arasındaki farkı belirleyen en gerçek faktör olduğuna ve belirli bir gurubun veya bir bireyin İslâm ümmetinin parçası olup olmadığına karar vermenin haklı bir yolu olduğuna inanıyordu:

Bize göre İslâm, Allah tarafından vahyolunan bir dindir, fakat İslâm'ın bir toplum veya millet olarak varlığı, tamamen ve mutlak olarak mukaddes Peygamber'in şahsiyetine bağlıdır.[7]

Bunlar Peygamber'in sosyo-politik rolünü apaçık bir şekilde tanımlamaktadır. İkbal 1975 yılından beri gayr-i müslim bir topluluk olarak sınıflandırılmakta olan Kadıyanîlere/Ahmedilere karşı duyduğu nefreti bir şiirinde dışa vurmuştur. O, Peygamber'e sorgusuz sualsiz bir itimat beslediği için cihadı reddeden ve Mesih'le ilgili lüzumsuz sorunlarla meşgul olanlara "Bize Mustafâ yeter!" (AH 81) diyerek öfkesini dile getiriyordu.

İkbal'in kullandığı birçok metaforun, teşbih ve sembollerin yeni bir anlam kazanmasının sebebi, Hz. Peygamber'in onun düşünce sisteminin odak noktasında olmasından kaynaklanmaktadır. Şiirlerindeki aşk, çoğunlukla Peygamber'e karşı duyulan veya Peygamber'den alınan ilhamla hissedilen aşktır, çünkü sûfîlerin de çok iyi bildiği gibi Peygamber aşkın sembolüdür.

İkbal'in sürekli Arabistan'dan bahsetmesi, Hicaz ve Necid'i ima etmesi de "Arab dostuna" gösterdiği derin hürmetin ışığında hakiki anlamına kavuşmaktadır. İkbal'den sonra Hint Müslümanları da Hz. Peygamber'in bu lakabını severek kullan-

7 Speeches and Statements, s. 108

mışlardır. İkbal'in bütün düşüncesini ünlü *Terâne-i Millî* sonundaki anahtar beyit açıklamaktadır:

Bizim için kervanbaşı Hicaz'ın prensidir;
Onun ismidir bizim rûhumuza şan kazandıran.

Bu beytin arkasına hemen Peygamber ile arasındaki kopmaz bağa gönderme yaptığı şu ifadesini eklemek gerekir:

İkbal'in şarkısı biraz da kervan çıngıraklarının sesidir.

Hz. Peygamber'e tâbi olarak İkbal, yoldan çıkmış Müslümanları şarkılarıyla Mekke'deki ibadethâneye çağırmaktadır. Bu şiir, başlığını yukarıdaki mısradan alan ve Urdu dilindeki ilk divanı olan *Beng-i Darâ*'da [Kervan Çıngıraklarının Sesi] yer almıştır.

İkbal'in eserleri Hz. Peygamber'in şahsiyetinin teolojik, politik, mistik ve sosyolojik yorumlarını kapsamaktadır, ancak yaşamının sonuna doğru yazar sâdık, sevgi dolu ve teselli veren bir dost olarak Peygamber'e rücû eder ve sanki memleketinin sayısız halk ozanından biriymiş gibi gâyet basit sözlerle Peygamber'in son istirahatgâhı olan yere duyduğu hasreti dile getirir:

Ne kadar yaşlı da olsam, yine de Medine'ye giderim,
Aşkla ve mutlulukla orada şarkımı söylemek için
Akşam bozkırda yuvasını düşünen bir kuş
Kanatlarını açarken!

İkbal *Esrâr-ı Bihudi* adlı Peygamber methiyesinde milyonlarca dindar Müslüman'ın hissettiklerini unutulmaz bir benzetmeyle özetlemektedir:

Onun aşkı ümmetinin damarlarında kan gibi akıyor.

PEYGAMBER'İN VEDA HUTBESİ

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım!

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz [Mekke] nasıl nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashâbım! Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü hal ve hareketlerinizden muhakkak mesul olacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın! Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

Ashâbım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin. Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır! Lakin borcun aslını vermek gerektir. Ne zulmedin, ne de zumla uğrayın. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyyeden kalma bu çirkin âdetin her türlüsü ayağımın altındadır! İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib'in oğlu (amcazadem) Abbas'ın faizidir.

Ashâbım! Cahiliyye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amcazadem) Rebia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Bugün şeytan sizin topraklarınızda yeniden tesir ve hâkimiyetini kurmak gücünü ebediyyen kaybetmiştir. Fakat siz, bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakının!

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah emaneti olarak aldınız; onların namus ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile yuvasını, sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer istemediğiniz bir kimseyi evinize alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, ma'rûf üzere [örfe göre] her türlü yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey müminler! Size bir emanet bırakıyorum ki, ona sıkı sarıldığınız müddetçe yolunuzu şaşırmazsınız; o emanet Allah'ın kitabı Kur'ân'dır.

Müminler! Sözümü iyi dinleyin ve iyi belleyin! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Bir kimseye kardeşinin malı helal olmaz; meğer ki gönül hoşluğuyla vermiş olsun.

Ashâbım! Kendinize de zulmetmeyin; kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hakk, her hakk sahibine hakkını vermiştir. Varise vasiyet yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir; zina eden için ise mahrumiyet vardır. Kendisini babasından başkasına isnad eden kişi veya kendisini efendisinden başkasına isnad eden köle, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Allah, öylelerinin ne tevbelerini, ne nâfilelerini, ne fidyelerini, ne de farizalarını kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir; babanız da birdir. Hepiniz Âdem'densiniz; Âdem ise topraktandır. Allah yanında en kıymetliniz, en muttaki olanınızdır. Arab'ın Arab olmayana –takvadan başka– bir üstünlüğü yoktur.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar! Ne diyeceksiniz?

Cevap verdiler:

- "Allah'ın elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve nasihatte bulundun" diye şehâdet ederiz.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem mübarek şehâdet parmağını kaldırarak, sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek şöyle buyurdu:

"Şahid ol yâ Rabb! Şahid ol yâ Rabb! Şahid ol yâ Rabb!"

(Muhammed bu hutbesini miladî 632 yılında veda haccında okudu.)

SON SÖZ

Bu kitapta bir araya getirilmiş olan malzeme, Peygamber'in yüceltilmesi bahsinde bulunması mümkün olan belgeler ve kaynaklar karşısında "okyanusta bir damla" gibi kalır.

Alıntı yaptığımız her beytin bir paraleli neredeyse bütün İslâm ülkelerinin dillerinde mevcuttur. Peygamber, ister mistik bir nur bulutu içinde görünsün, ister modern bir dünya düzeni için model olarak kabul edilsin; kullanılan mecazî ifadeler birbirinin aynı gibidir ve dindar insanlar da sevgili Peygamberlerine karşı hiç değişmeyen duygularla bağlıdır.

Bundan dolayı, yaptığımız alıntılar için zengin bir dökümantasyon sunmaktan, isteyerek imtina ettik. Oryantal dillerden yaptığımız alıntıların kaynak eserlerini bibliyografyada gösterdik; bunlar uzmanlar tarafından kolaylıkla kanıtlanabilir. Belgelere dayanarak sunulan diğer malzeme için yazarın geçmiş eserlerinden yararlanılmıştır. Tor Andrae'nin büyük eserini en yeni bilimsel seviyeye getirmeyi ve Peygamber'e duyulan hürmetin bütün hususlarını tüm gerekli ayrıntılarla birlikte içine alan geniş kapsamlı bir kitap yayınlamayı umuyoruz. Belki de, her zaman büyük ilgi ve hayranlık uyandırmış olan alanda yapılan özet

mahiyetindeki bu ilk çalışmamızın, detaylı araştırmalar yapmak ve yayınlamak üzere meslektaşlarımızda bir heves uyandırması mümkün olacaktır.

Kanaatimize göre, kitabın başlangıcına koyduğumuz Urdu dilindeki beyit bir tür müdafaa görevi üstlenmiştir: İnce ruhlu Hindu politikacı Kishan Prasad örneğinde görüldüğü gibi, Müslüman olmayan bir kişi de İslâm Peygamberi'ne karşı sıcak bir sevgi besleyebilir. Hicrî 15. yüzyılın başlarında olduğumuz bugün Peygamber'e gösterilen saygıyı anlamaya her zamankinden daha çok ihtiyacımız var diye düşünüyorum.

Bonn, 1980 Yılbaşı

Annemarie Schimmel

BİBLİYOGRAFYA

İslâm hakkındaki her eserde Peygamber'le ilgili kısa yahut uzun bilgi verilir. Çoğunlukla kısa olmakla birlikte edebiyat tarihi kitaplarında da Peygamber methiyeleri mevcuttur. *İsmet*, *mirac* ve *mevlid* gibi daha spesifik konular ise dört ciltlik *Enzyklopaedie des Islam* (Leiden-Leipzig 1913-1938, 2. basım) ve *The Encyclopedia of Islam*, Leiden (1960'dan bu yana Brill) isimli İslâm ansiklopedilerinde bulunabilir.

Dinsel tarih ile ilgili en önemli makaleler ise *Handwörterbuch des Islam*'dan [İslâm El Sözlüğü] alınmıştır: A.J. Wensinck ve H. Kramers, Leiden (Brill) 1941.

KUR'ÂN TERCÜMELERİ:

Max HENNING, *Der Koran,* Stuttgart (Reclam) 1963 ve devamı baskılar.

Rudi PARET, *Der Koran,* Tercüme ve alfabetik liste, Stuttgart (Kohlhammer) 1966.

Friedrich RÜCKERT, *Der Koran,* August Müller tarafından özet bir tercümeyle birlikte yayınlanmıştır, Berlin 1888, tekrar basımı 1980, (Kur'ân'ın stilini en doğru şekilde yansıtmaktadır).

Mukayese yapılmak üzere şu tercümeler tavsiye edilir:

Arthur J. ARBERRY, *The Koran Interpreted;* Richard BELL, *The Koran;* Marmaduke PICKTHALL, *The Meaning of the Glorious Koran;* Regis BLACHERE, *Le Coran* ve Muhammed HAMIDULLAH, *Le Saint Coran.*

PEYGAMBER'İN BİYOGRAFİSİ HAKKINDA

Tor ANDRAE, *Muhammad. Sein Leben und Sein Glaube* [Muhammed, Hayatı ve İnancı], Göttingen (Vandenhoek und Ruprecht), 1932.

Frans BUHL, *Das Leben Muhammads* [Muhammed'in Hayatı], Almancası Hans Heinrich Schaeder, Leipzig (J. C. Hinrichs), 1930, 2. basım Heidelberg 1955.

Emile DERMENGHEIM, *The Life of Mahomed* [Muhammed'in Hayatı], Londra (Routledge and Kegan Paul), 1930.

A. GUILLAUME, *The Life of Muhammad,* İbn-i İshâk'ın *Sîret'ir-Resûlullah* tercümesi, Londra 1955.

Gustav E. VON GRÜNEBAUM, "Von Muhammads Wirkung und Originalitaet" [Muhammed'in Tesiri ve Özgünlüğü Hakkında], Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 44 (1937).

Hans HAAS, *Das Bild Muhammads im Wandel der Zeiten* [Çağ Değişirken Muhammed], Berlin 1916.

Muhammed HAMİDULLAH, *Le Prophete de l'Islam,* 2 cilt, Paris 1959 (çoğu Arab kaynaklı olan tafsilatlı bir biyografi ile).

Rudi PARET, *Mohammad und der Koran* [Muhammed ve Kur'ân], Stuttgart (Kohlhammer) 1957.

William Montgomery WATT, *Muhammad, Prophet and Statesman* [Muhammed, Peygamber ve Devlet Adamı], Oxford Üniversitesi basımı 1961.

Watt ve Alford T. WELCH, *Der Islam I,* Stuttgart (Kohlhammer) 1980.

İbn-i İSHAK, *Das Leben des Propheten*[Peygamber'in Hayatı], Arabça aslından tercüme eden Gernot Rotter, Tübingen (Erdmann) 1976.

MUHAMMED'İN YÜCELTİLMESİ HAKKINDA

Tor ANDRAE, *Die person Muhammads in lehre und glauben seiner gemeinde,* Stockholm (P.A. Norstedt) 1918.

Gerhard BÖWERING, "The Prophet of Islam: The First and the Last Prophet", *The Message of the Prophet*'den [İslâm Peygamberi, Peygamber'in Mesajı'ndan], Birinci Enternasyonal Sîret Konferansında okunan makalelerden bir seçki, İslâmabad, Pakistan, 1976.

Emel ESİN, *Mekke ve Medine,* Franfurt (Umschau Verlag) 1964.

Max HORTEN, *Die religiöse Gedankenwelt des Volkes im Heutigen Islam* [Günümüz İslâm'ında Halkın Dini Fikir Dünyası], Halle (Niemeyer) 1917.

Costance E. PADWICK, *Muslim Devotions,* Londra (SPCK) 1960. Müslümanlarda dindarlık ve Peygamber'in dua literatüründeki yeri hakkında müstesna bir giriş.

Annemarie SCHIMMEL, *Der Prophet Muhammad als Zentrum des religiösen Lebens im Islam* [İslâm Dinî Hayatının Merkezindeki Muhammed Peygamber], Walter STROLZ ve A. FALATURI'nin *Glauben an den einen Gott* [Bir Tek Tanrı'ya İnanmak] adlı eserindeki bir yazısı, Freiburg (Herder) 1975.

Hermann STIEGLECKER, *Die Glaubenslehren des Islam* [İslâm'da İman Öğretisi], Paderborn (Schöningh) 1962.

PEYGAMBER HADİSLERİNİN TARİHİ HAKKINDA

BUHARİ, Sahih, O.Houdas ve W. Marçais tercümesi, 4 cilt, Paris 1903-1914 (çok güvenilir bir tercüme değil).

Abdulhamid FARİD, *Prayers of Muhammad* [Muhammed'in Duaları], Karaçi 1959

Fazlurrahman, Islam, New York, (Holt, Rinehart ve Winston) 1966.

W. GOLDSACK, *Selections from Muhammadan Traditions* [Hadislerden Seçmeler], Madras 1923.

Inaz GOLDZIHER, *Muhammadanische Studien* [Muhammed Üzerine Araştırmalar], 2 cilt, Halle (Niemeyer) 1898.

Richard GRAMLICH, *Die Gaben und Erkenntnisse des Ömer es-Sühreverdi (Avarif el-Maarif)* [Ömer es-Süheverdi'nin Yetenek ve Bilgisi], tercüme, Wiesbaden (Steiner) 1978.

James ROBSON, tercüme, *Mişkût'ul-Mesâbih,* Lahor 1975.

A. SUHRAWARDY, *The Sayings of Muhammad* [Muhammed'in Özdeyişleri], Londra (John Murray) 1941.

Leo ZOLONDEK, Book XX of al-Ghazali's İhya 'Ulum ed-Dîn [Gazali'nin XX. kitabı İhya-ı 'Ulûm'id-Dîn], (eserin Peygamber hakkındaki merkezi bölümü) Leiden (Brill) 1963.

Münferit Teolojik Sorular, Menkıbeler

Mohd. Elias BURNEY, *A Bouquet of Blessings on Muhammad the Prophet* [Muhammed Peygambere (r.a.) Bir Rahmet Buketi], (Peace be on Him).

M. A. Halim Eliasi tarafından Latin alfabesine geçirilmiş ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir, Haydarabad/Dekkan 1978.

August FISCHER, *Vergöttlichung und Tabuisierung der Namen Muhammads* [Muhammed'in İsimlerinin Tanrısallaştırılması ve Tabulaştırılması]; Richard HARTMANN ve Helmuth SCHEEL'in *Beitraege zur Arabistik, Semitistik und Islamkunde* [Arab, Yahudi ve İslâm Bilimine Katkılar] eserindeki yazısı, Leipzig (Harrassowitz) 1944.

Yohanan FRIEDMANN, "Kişşat Shakarvati Farmad", Israel Oriental Studies V [İsrail Oryantal Çalışmaları'nda bir makale], 1975 (Ayın bölünmesine dair Hint söylenceleri).

T. HUITEMA, *De voorspraak (şefaat) in den Islam,* Leiden (brill) 1936.

Wheeler M. THACKSTON, *The Tales of the Prophets of al-Kisai* [el-Kisaî'nin Peygamber Menkıbeleri], Arabça aslından tercüme ve notlar, New York (Twayne), 1978.

Mistik Peygamber Öğretisinin Gelişmesi

A. A. AFFIFI, *The Mystical Philosophy of Muhyi'din İbnul Arabi* [Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Mistik Felsefesi], Cambridge Üniversitesi Yayını, 1936.

Gerhard BÖWERING, *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam: The Ouranic Hermeneutics of the Sufi Sahl at-Tustari* [Klasik İslâm'da Varoluşun Mistik Vizyonu:

Sufi Sehl et-Tusterî'nin Kur'ân Tefsiri], (d. 283/896), Berlin (W. de Gruyter) 1979.

John A. BOYLE (Tercüman), *The Ilahiname, "Book of God" of Fariduddin Atar* [Feridüddin Attar'ın İlahinâmesi], Manchester Üniversitesi Yayını, 1976.

Henry CORBIN, *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi* [İbn-i Arabî'nin Tasavvufunda Yaratıcı Tasavvurlar], Ralph Manheim tercümesi, Princeton Üniversitesi Yayını, 1969.

W. H. Temple GAIRDNER, *al-Ghazzali's "Mishkat al-Anvar: The Niche for Lights* [Gazzâlî'nin "Mişkât el-Envâr": Lamba Nişi], Londra (Kraliyet Asya Cemiyeti) 1924, tekrar basımı: Lahor 1952.

Hüseyin ibn Mansur el-HALLAJ [HALLAC-I MANSUR], *Kitab at-Tawasin, texte arabe avec la version persane d'al-Baqli* [Kitab'ut-Tevâsin], Louis Massignon tarafından tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır, Paris (Paul Geuthner) 1913.

Ali ibn Uthman al-Jullabi AL-HUJWIRI, *Kashf al-Mahjub* [Keşf(ül-Mahcub], Sufizm hakkında yazılmış en eski kitaptır, tercümesi Reynold A. Nicholson, Londra, (Luzac)-Leiden (Brill) 1911, birçok kez tekrar basılmıştır.

Syed Shah Hhusro HUSSAINI, "Bund sama" [Seyid Şah Hüsrev Hüseyni], İslâmîc Culture 44'de yayınlanmıştır. 1970

Abdal Karim JILI, De l'homme universel [Abdulkerim Cîli, Evrensel İnsan Hakkında], traduit par Titus BurckhardtLyon 1953, tecümesi Titus Burckhardt tarafından yapılmıştır.

Reynold A. NICHOLSON, *Studies in Islamic Mysticism* [İslâmî Mistisizm Üzerine Araştırmalar], Cambridge Üniversitesi yayını 1921 (Mükemmel insan kavramını analiz etmesi bakımından özellikle önemlidir)

Paul NWYIA S. J., *Exegése coranique et langage mystique,* Beyrut (Dâr'ül-Meşrık), 1970

Hendrik Samuel NYBERG, *Kleinere Schriften des Ibn al-Arabi* [İbn'ül-Arabi'nin Kısa Yazıları], Leiden (Brill) 1919

Hellmut RITTER, *Das Meer der Seele* [Ruh Denizi, Feridüddin Attar'ın Hikayelerinde Allah, Dünya ve İnsan]; Leiden (Brill) 1955, İkinci basımı 1978.

Hans Heinrich SCHAEDER, *Die islamische Lehre vom vollkommenen Menschen, ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung* [İslâm felsefesinde mükemmel insan, kaynağı ve edebi tasviri], ZDMG 79 (1925).

Annemarie SCHIMMEL, *Mystical Dimensions of Islam* [İslâm'ın Mistik Boyutu], Chapel Hill (Kuzey Carolina Üniversitesi yayını) 1975; Almancası: Mystische Dimensionen des Islam, Münih (Diederichs) 3. basım 1995.

Annemarie SCHIMMEL, *The Triumphal Sun* [Muzaffer Güneş], (Celâleddin Rûmî'nin eserleri üzerine bir çalışma;

Rûmî'nin Peygamber felsefesini içeren bir bölüm ile birlikte), Londra (East-West Publications) 1978.

MUHAMMED'İN DOĞUM KUTLAMALARI

Irmgard ENGELKE, *Süleymân Tschelebis Lobgedicht auf die Geburt des Propheten* [Süleymân Çelebi'nin Mevlid Şiiri], Halle (Niemeyer) 1926.

Gustav E. von GRUNEBAUM, *Muhammadan Festivals* [Muhammed'in Şerefine Yapılan Kutlamalar], Leiden – New York 1958.

Lyman MACÇALLUM, The Mevlid-Şerif by Süleymân Chelebi, Londra (John Murray), 1943.

Pesah SHINAR, *Traditional and Reformist maulid celebrations in the Maghrib* [Mağribi Ülkelerdeki Geleneksel ve Yenilikçi Mevlit Kutlamaları]; Miryam Rosen-Ayalon tarafından yayınlanan 'Studies in memory of Gaston Wiet'de [Gaston Wiet'in Anısına Yapılan Çalışmalar] yer verilmiştir.

PEYGAMBER'İN GÖKLERE YOLCULUĞU

A. E. AFFIFI, *The story of the Prophet's ascent (miraj) in Sufi thought and literature* [Sufi Felsefesi ve Literatüründe Peygamber'in Mirac Öyküsü]; Islamic Quarterly 2, 1965.

Alexander ALTMANN, *The ladder of ascension* [Göğe Yükselen Merdiven]; 'Studies in mysticism and religion presented to Gershom Scholem; Gershom Scholem'e Sunulan Mistisizm ve Din Üzerine Çalışmalar'da yayınlanmıştır, Kudüs 1967.

Sir Thomas ARNOLD, *Painting in Islam* [İslâm'da Resim]; B.W.Robinson tarafından yazılmış yeni bir takdimle New York'ta basılmıştır (Dover Publications) 1965.

Nazeer AL-AZMA, *Some notes on the impact of the story of the mi'raj on Sufi literature* [Mirac öyküsünün sûfî edebiyat üzerindeki etkisine dair birkaç not]; Muslim World'ün [Müslüman Dünyası] 63. sayısında 1973'de yayınlanmıştır. İbnül Arabi'nin *Kitab'il-İsra ilâ Makâm'il-İsrâ*'sının bir analizi).

Enrice CERULLI, *Il libro della Scala e la questione delle fonti arabo-spagnole della 'Divina Commedia'* [Merdiven (Mirac) ve İlahî Komedya'nın Arab-İspanyol kaynakları sorununa üzerine], Vatikan 1949.

Mircea ELIADE, *Le Symbolisme du Vol Magique,* Numen III, 1956.

Richard ETTINGHAUSEN, *Persian Ascension Miniatures of the 14th century* [14. Yüzyıl İran Mirac Minyatürleri], Roma, Lincei Akademisi, 1957.

Ricahard HARTMANN, *Die Himmelsreise Muhammads und ihre Bedeutung in der Religion des Islam* [Muhammed'in Göklere Yolculuğu ve İslâm Dinindeki Anlamı], Vortraege der Bibliothek Warburg 1928-29; Warburg Kütüphanesi Konferansları, Leipzig-Berlin (W. de Gruyter) 1930.

Joseph HOROWITZ, *Muhammads Himmelfahrt* [Muhammed'in Göklere Yolculuğu], Der Islam IX (1919).

Asin PALACIOS, *La escatologica musulmana en la Divina Comedia,* Madrid 1919.

PAVET DE COURTEILLE, *Miradjnameh. Récit de l'ascension de Mahomet au ciel, compose AH 840/1436-1437,* Paris 1882, tekrar basımı 1975 Amsterdam.

J. R. PORTER, *Muhammad's journey to Heaven* [Muhammed'in Gök Yolculuğu], Numen 21 (1974).

Bernhard SCHRIEKE, *Die Himmelsreise Muhammads* [Muhammed'in Gök Yolculuğu],

Der Islam VI (1916).

Marie-Rose SEGUY, *Muhammads wunderbare Reise durch Himmel und Hölle* [Muhammed'in Cennet ve Cehenneme Yaptığı Harika Seyahat]: Paris Milli Kütüphanesi, MS. Supp. Turc 190, Münih (Prestel) 1977.

Stuart Cary WELCH, *Wonders of the Age, Masterpieces of Early Safawid Painting 1501-1576* [Asrın Mucizeleri, Erken Dönem Safevi Resminin Başyapıtları 1501-1576], Cambridge, Mass. (Fogg Sanat Müzesi), 1979.

PEYGAMBER'E GÖSTERİLEN SAYGININ EDEBİYATTAKİ YANSIMASI

ARAPÇA

Zübeyd AHMED, *The Contribution of India and Pakistan to Arabic Literature* [Hindistan ve Pakistan'ın Arab Edebiyatına Katkısı], LAHOR 1967

Carl BROCKELMANN, *Geschichte der Arabischen Literatur* [Arab Edebiyatı Tarihi], 3 cilt ve ilave ciltler, Leiden (Brill) 1937.

Ilse LICHTENSTADTER, *Introduction to Classical Arabic Literature* [Klasik Arab Edebiyatına Giriş], New York (Twayne) 1974.

Reynold A. NICHOLSON, *A Literary History of the Arabs* [Arabların Edebî Tarihi], Cambridge Üni. yayını, 1921, tekrar basımı 1953.

Rudi PARET, *Die legendaere Maghazi-Literatur* [Destansal Magazi Edebiyatı], Muhammed zamanındaki Müslüman savaşlarını anlatan Arab edebiyatı, Tübingen (J. C. B. Mohr: Paul Siebeck) 1930.

Rudi PARET, *Die Legende von der Verleihung des Prophetenmantels (burda) an Ka'b ibn Zuhair* [Peygamber'in hırkasını (Bürde) Ka'b ibn-i Züheyr'e vermesinin hikayesi]; Der Islam XVII (1928).

KAB BİN ZÜHEYR, *Die Burda* [Bürde]: Almanca'ya Fr. Rückert tarafından tercüme edilmiştir (Rückert-Nachlese-Rückert Okumaları, Weimar 1912, Leo HIRSCHBERG tarafından yayınlanmıştır). Fransızca'ya René BASSET tarafından tercüme edilmiştir, *La Ban'at So'ad,* Cezayir 1910. İngilizce'ye M. Hidâyet HÜSEYİN tarafından tercüme edilmiştir: *Banat Su'ad of Ka'b ibn Zuhair,* Islamic Culture I, 1927.

BUSIRI, *Die Burda: Vincenz von Rosenzweig-Schwannau, Funkelnde Wandelsterne zum Lobe des Besten der Geschöpfe* [Mahlukatın En Mükemmelini Övmek İçin Parıldayan Seyyareler], Viyana 1824;

C. A. RALFS, *Die Burda,* Almanca, Farsça ve Türkçe tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır, Viyana 1860;

La Bordah du Cheikh al-Bousiri, René BASSET tarafından tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır, Paris 1894.

FARS EDEBİYATI ve FARSÇA'NIN ETKİSİ ALTINDA KALAN EDEBİYAT

ABDÜL GHANI, *Persian Language and Literature at the Moghul Court* [Moğol Sarayında Fars Dili ve Edebiyatı], Allahabad 1927, tekrar basımı 1976.

Alessandro BAUSANI, *Storia della Letteratura neo-persiana* [Yeni Fars Edebiyatı Tarihi], Antonio PAGLIARO ve A. BAUSANI'nin 'Storia della letteratura Persiana [Fars Literatürü Tarihi]nde yer almıştır, Milano 1958.

Edward G. BROWNE, *A Literary History of Persia* [İran Edebiyatı Tarihi], 4 cilt, Cambridge, 1957.

Hermann ETHE, *Neupersische Literatur* [Yeni İran Edebiyatı]; Wilhelm GEIGER ve Ernest KUHN tarafından yazılan *Grundriss der iranischen Philologie* [İran Dilbiliminin Ana Hatları] isimli eserin 2. cildinde yer almıştır, Strassburg (Trübner) 1901.

Elias J.W. GIBB, *A History of Ottoman Poetry* [Osmanlı Edebiyatı Tarihi], 6 cilt, Londra (Luzac) 1900-1909.

HADİ HASAN, *Qasim-i Kahi, his life, time and works* [Kasım-ı Kahi, hayatı, çağı ve eserleri], İslâmîc Culture 27 (1953).

Gulam Destegir RAŞİD, *The Development of na'tia poetry in Persian literature* [İran Edebiyatında naatların gelişmesi], Islamic Culture 39 (1965).

H. J. SADARANGANI, *Persian Poets of Sind* [Sind'in Farsça Yazan Şairleri], Karaçi 1956.

Ram Babu SAKSENA, *A History of Urdu Literature* [Urdu Edebiyatı Tarihi], Allahabad 1927.

Annemarie SCHIMMEL, *Classical Urdu Literature* [Klasik Urdu Edebiyatı], Jan GONDA'nın *History of Indian Literature* [Hint Edebiyatı Tarihi] adlı kitabında yayınlanmıştır, Wiesbaden (Harrassowitz) 1976.

HALK EDEBİYATI

Kadı ABDÜLMANNAN, *Literary Heritage of Bangladesh, Mediaval Period* [Ortaçağda Bangladeş'in Edebê Mirası] (Learning Resources in Bengali- Bengali Dilinde Kaynaklar), New York, mimeograf, 1974.

Kadı ABDÜLMANNAN, *Sufi Literature in Bengal* [Bengal'de Sûfî Edebiyat], 1974.

Ernst BANNERTH, *Lieder aegyptischer Meddahin* [Mısırlı Meddahların Şarkıları], Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes'in [Viyana Doğu Bilimleri Dergisi'nin] 56. sayısında yayınlanmıştır (1960).

Lionel D. BARNETT, *Panjabi: Printed Books in the British Museum* [Pencabi: British Museum'daki Basılı Kitaplar], Londra (British Museum) 1965.

James F. BLUMHARDT ve D.N. MACKENZIE, *Catalogue of Pashto Manuscripts in the Libraries of the British İsles* [Britanya Adaları Kütüphanelerindeki Peştu El Yazmaları Kataloğu], Londra (British Museum), 1965.

M. J. DAR, *Gujarats Contribution to Gujari and Urdu* [Gucerat'ın Gucari ve Urdu Dillerine Katkısı], Islamic Culture 27 (1953).

James DARMESTETER, *Chants populaires des Afghans* [Popüler Afgan Şarkıları], Paris 1888-1890, tekrar basımı Amsterdam.

Ed. C. DIMOCK, *Muslim Vaişnava Poetry of Bengal* [Bengal'de Müslüman Vaişnava Edebiyatı], Languages and Areas'da [Diller ve Bölgeler] yayınlanan çalışmalar George V. Bobrinski'ye sunulmuştur, Chicago 1967.

Abdülkadir KARAHAN, *Un nouveau Mathnawi de la littérature turque Ottomane: Le Mevlit Haticetül-Kubra, our la description du mariage de Khadija avec le Prophete.* Turkologischer Anzeiger, *Viyana.*

Jan KNAPPERT, *The figure of the Prophet Muhammad according to the popular literature of the Islamic peoples* [İslâm Halklarının Popüler Edebiyatında Muhammed Peygamber'in Şahsiyeti], Svahili 32 (1961).

Jan KNAPPERT, *Swahili Islamic Poetry* [Svahili İslâmî Edebiyatı], 3 cilt, Leiden (Brill) 1971.

Enno LITTMANN, *Mohammed im Volkepos* [Halk Destanlarında Muhammed], Kopenhag (E. Munksgdrd) 1950.

M. LONGWORTH DAMES, *Popular Poetry of the Baloches* [Belucilerde Popüler Edebiyat], 2 cilt, Londra 1970, tekrar basım.

Lajwanti RAMAKRISHNA, *Panjabi Sufi Poets* [Pencabi Sûfî Şairler], Londra-Kalküta (Oxford Üni. yayını) 1938; tekrar basımı Delhi 1975.

Annemarie SCHIMMEL, *Neue Veröffentlichungen zur Volkskunde von Sind* [Sind Halk Bilimi Üzerine Yeni Yayınlar], Die Welt des Islam [İslâm Dünyası], N.S. IX, 1964.

Annemarie SCHIMMEL, *Sindhi translations and commentaries of the Qur'an* [Kur'ân'ın Sindî tercümeleri ve yorumları], Oriens XVI (1963).

Annemarie SCHIMMEL, *The Veneration of the Prophet Muhammad, as reflected in Sindhi poetry* [Muhammed Peygamberin Yüceltilmesi ve Sindî Edebiyatına Yansıması], *The Saviour God* [Kurtarıcı Allah], Manchester Üni. Yayını, 1963.

Ananiasz ZAJACKOWSKI, *Poezje strofiniczne Asiq Pasa,* Varşova 1967.

HİNDİSTAN YARIMADASINDAKİ ve YAKIN ÇAĞDAKİ GELİŞME ÜZERİNE

J. M. S. BALJON (Tercüme) *A mystical interpretation of Prophetic tales by an Indian Muslim: Shah Wali Allah's ta'wil al ahadith* [Peygamber öykülerinin Hintli bir Müslüman tarafından yapılan mistik yorumu: Şah Veliyullah'ın *Te'vil'ül-Hadis*'i], Leiden (Brill) 1973.

Yohanan FRIEDMANN, *Shaykh Ahmad Sihrindi. On Outline of his thought and a study of his image in the eyes of posterity*

[Şehy Ahmed Sihrindî Felsefesinin Özeti ve Sonraki Nesillerin Gözündeki İmajı], Montreal-Londra (McGill Üni. yayını) 1972.

Mohd. Yûsuf KOKAN, *Arabic and Persian in Karnatic* [Karnatik'te Arabça ve Farsça], 1710-1960, Madras 1960.

Annemarie SCHIMMEL, *Ghalibs Qasida in honour of the Prophet* [Gâlib'in Peygamber'in Şerefine Yazdığı Kasidesi], Pierre Cachia ve Alford Welch'in *Islam. Past Influence and Present Challenge* [İslâm, geçmişteki etkisi ve bugünkü meydan okuyan gücü] isimli kitabında yayınlanmıştır. Edinburgh Üni. Yayını 1979.

A. SCHIMMEL, *The Golden Chain of Sincere Muhammadans* [Samimi Müslümanların Altın Zinciri], Bruce B. Lawrence tarafından yayınlanan *The Rose and the Rock* [Gül ve Kaya] da yer almıştır; Duke Üni. Yay. 1979.

A. SCHIMMEL, *Pain and Grace. A study of two mystical writers of eighteenth century Muslim India* [Acı ve rahmet. 18. Yüzyılın Müslüman Hindistan'ında iki sûfî yazar üzerine çalışma], Leiden (Brill) 1976.

J. Spencer TRIMINGHAM, *The Sufi Orders in Islam* [İslâm'da Sûfî Tarikatlar], Oxford (Clarendon Pres) 1971.

A. Yûsuf ALİ, *The Personality of Muhammad the Prophet* [Muhammed Peygamberin Şahsiyeti], Lahor 1931.

Seyid Emir ALİ, *The Life and Teachings of Muhammad, or the Spirit of Islam* [Muhammed'in Hayatı ve Öğretileri, veya İslâm'ın Rûhu], Londra 1897 ve daha sonraki yıllar.

Abdurrahman AZZAM, *The Eternal Message of Muhammad* [Muhammed'in Ebedî Mesajı], New York 1964.

F. K. Han DURRANİ, *The Great Prophet* [Büyük Peygamber], Lahor 1931 ve daha sonraki yıllar.

Şeyh M. H. KİDVAİ, *The Miracle of Muhammad* [Muhammed'in Mucizesi], Londra 1906.

Seyyid Hüseyin NASR, *Islam. Ideals and Realities* [İslâm, İdealler ve Gerçekler], Londra (Allen and Unwin) 1972.

Z. RAHNEMA, *The Prophet* [Peygamber], Farsça aslından İngilizce'ye tercüme eden L. Elwell-Sutton, Lahor (S. M. Eşref).

Wilfred Cantwell SMITH, *Islam in Modern India* [Modern Hindistan'da İslâm], Lahor, 2. basım, 1947.

Rotraut WIELANDT, *Offenbarung und Geschichte im Denken moderner Muslime* [Modern Müslümanların Düşüncesinde Vahiy ve Tarih], Wiesbaden (Steiner) 1971.

M. ZAFRULLAH HAN, *Islam. Its Meaning for modern man* [İslâm ve Modern İnsan İçin Anlamı], New York (Harper and Row) 1962.

İKBAL

Sir Muhammed İKBAL, *Six Lectures on the Reconstruction of Religious Thought in Islam* [İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması Hakkında Altı Konferans], Lahor 1930 ve daha sonraki yıllar.

İKBAL, *Stray Reflections* [Dağınık Düşünceler], Edit. Cavid İkbal, Lahor 1961.

İKBAL, *Esrâr-ı Hudi,* Lahor 1915, İng. tercümesi A. NICHOLSON: *The Secrets of the Self* [Benlğin Sırları], Londra (Macmillan) 1920, Lahor 1950.

İKBAL, *Peyam-ı Maşrık,* Lahor 1923, Alm. tercümesi A. SCHIMMEL: *Botschaft des Ostens* [Doğudan Haber], (Wiesbaden 1963).

İKBAL, *Câvidnâme,* Lahor 1932, Alm. tercümesi A. SCHIMMEL: *Buch der Ewigkeit* [Ebediyetin Kitabı], Münih

1958. 1977'de *Botschaft des Ostens* içinde tekrar basıldı, Tübingen (Erdmann); (Yazarın 100. doğum yılı sebebiyle İkbal'in eserlerine ait bir antoloji).

Annemarie SCHIMMEL, *Gabriel's Wing* [Cebrâîl'in Kanadı]; *A study into the religious ideas of Sir Muhammad Iqbal* [Sir Muhammed İkbal'in Dinî Fikirleri Üzerinde Bir Çalışma], Leiden (Brill) 1963 (tafsilatlı bir bibliyografya ile).

Annemarie SCHIMMEL, *The Place of the Prophet of Islam in Iqbal's Thought* [İkbal'in Felsefesinde İslâm Peygamberi'nin Yeri], Islamic Studies I, 4, 1962.

METİNDE ÇOĞU KEZ RÜCÛ EDİLEN ORYANTAL DİLLERDEKİ ESERLER

ARAPÇA

Velid N. ARAFAT, *Diwan of Hassan ibn Thabit* [Hassan b. Sâbit'in Divanı], Londra (Luzac) 2 cilt, 1971.

Abbas Mahmûd EL-AKKAD, *Abqariyat-ı Muhammed,* Kahire 1942.

EL-BEYHAKÎ, *Delâil'ün-Nübüvve,* Medine 1969.

EL-CEZULİ, *Delâil'ül-Hayrât* (çok sayıda neşriyat).

Ebû Hamid EL-GAZZÂLÎ, *İhyau Ulûm'id-Dîn,* 4 cilt, Bulak 1289h/1872-73.

Muhammed Hüseyin HEYKEL, *Hayat-ı Muhammed,* Kahire 1963.

Ali Safi HÜSEYİN, *el-Adab es-Sûfî fî Mısr fi'l-Karn es-Sabi' el-Hicrî* [Hicretin 7. asrında Mısır'da sûfî edebiyat] Kahire 1964

İBN-İ İSHÂK, *Sîre,* ed. Ferdinand Wüstenfeld

İBN-İ KESÎR, *Mevlid-i Resûlullah,* ed. Selafaddin el Münacid, Beyrut 1961.

Ahmed EL-MAKARRİ, *Feth'ul-Muta'al fî Medh an-Ni'al* [Muhammed'in Sandallarına Dair], Haydarabad/Dekkan 1334h/1916

MUHSİN CEMALEDDÎN, *İhtifalat'ul-Mevaliden-Nebeviyye fî Aş'ar'ül-Endülüsiyye ve'l-Mağribiyye ve'l-Mahceriye* [Endülüs, Kuzey Afrika ve Muhacir Arab Edebiyatındaki Mevlit Şiirleri) Bağdat 1967.

Yûsuf en-NEBHÂNÎ, *el-Mecmua'ün-Nebeviye fi'l-Medayi'ün-Nebeviye* [Ortaçağdan 20. yüzyıla kadar Peygamber için yazılmış olan Arabça naatlar] 4 cilt, Beyrut 1974.

KADI İYAZ, *eş-Şifa fî Tarif Hukuk'il-Mustafâ*, Şehabeddin el-Hafaci'nin *Nesim er-Riyad fî Şerh-i Şifa el-Kadı İyaz*'ında yer almıştır: Kahire 1327h/1908, tekrar basımı Beyrut.

EL-KUŞEYRİ, *er-Risâle fî İlm'üt-Tasavvuf* [Tasavvuf ilmi üzerine bir risale], Kahire 1330h/1912.

EL-KUŞEYRİ, *Kitab'ül-Mirac*, ed. A. H. Abdulkadir, Kahire 1964.

Ebû Nasır ES-SARRAC, *Kitabu el-Luma fi't-Tasavvuf*, ed. Reynold A. Nicholson, Londra-Leiden (Luzac-Brill), 1941, çok kez basıldı.

Şah VELİYULLAH, *et-Tefhimat el-İlahîye*, ed. Gulm Mustafâ el-Kasımi, 2 cilt, Haydarabad/Sind, 1967-70.

ZEKİ MÜBAREK, *el-Medai en-Nebeviye fi'l-Adab el-Arabî* [Arabça'da naatların gelişmesi], Kahire 1943.

FARSÇA

Emir HÜSREV, *Divan-ı Kamil*, ed. Mahmûd Derviş, Tahran 1965.

Emir HÜSREV, *Mecnun Leyla*, ed. T.A.Magerramova, Moskova 1964.

Naşir Muhammed ANDELİB, *Nala-i Andelib,* 2 cilt, Bhopal 1309/1890-91.

Muhammed AŞLAH, *Tezkirat-i Şuara-i Keşmir,* ed. Seyyid Hüsameddin Raşdi, 5 cilt, Karaçi, 1967-68.

Feridüddîn ATTAR, *Divan-ı Kasaid ve Gazaliyat,* ed. S. Nefisi, Tahran 1960.

Feridüddîn ATTAR, *İlahînâme,* ed. Hellmut Ritter, Leipzig (Brockhaus) 1940.

Feridüddîn ATTAR, *Mantık'üt-Tayr,* ed. M. Cevad Şakur, Tahran 1962.

Feridüddîn ATTAR, *Musibetnâme,* ed. N. Fisal, Tahran 1959.

HAKANİ, *Divan,* ed. Ziyaeddin Seccadi, Tahran 1959.

Abdurrahman CÂMİ, *Divan-ı Kamil,* ed. Haşim Rıza, Tahran 1962.

Havaca Mir DARD, *İlm'ül-Kitab,* Delhi 1310h/1891-92.

Seyyid Muhammed GESUDERAZ el-Hüseyni, *Divan Enis el-Uşşak,* Haydarabad/Dekkan, 1360h/1941.

Mirza Esedullah GÂLİB, *Külliyat-ı Farsi,* 17 cilt, Lahor 1969.

S. M. İKRAM, *Armağan-ı Pak,* Karaçi 1953 (Farsça Şiir Antolojisi).

Fahruddîn IRAKÎ, *Külliyat,* ed. S. Nefisi, Tahran 1959.

Mir Ali Şir KANİ, *Makalat eş-Şuara,* ed. seyyid Hüsameddin Raşdi, Karaçi 1956

Celâleddîn RÛMÎ, *Fîhi Mâ Fih,* Tahran. Alm. A. Schimmel, Von Allem und vom Einen-Münih (Diederichs) 1988.

Celâleddîn RÛMÎ, *Mesnevi-i Manevî,* A. Nicholson tarafından tercüme ve neşredilmiştir, 8 cilt, Londra (Luzac) 1925'den 1940'a kadar.

Celâleddîn RÛMÎ, *Divan-ı Kebîr yâ Külliyat-ı Şems,* ed. B. FÜRUZANFAR, 10 cilt, Tahran 1957. B. Füruzanfar'ın *Ahadis-i Mesnevî*'siyle (*Mesnevî*'deki Peygamber Hadislerinin derlemesi) karşılaştırın, Tahran 1955.

Muslihüddîn SA'Dİ, *Bostan,* Fürugî-el yazmasına dayanarak neşredilmiştir, Tahran 1973.

Ebül-Mecid SENAİ, *Hadikat'ül-Hakika,* ed. Müderris Rezavi, Tahran 1950.

SENAİ, *Divan,* ed. Müderris Rezavi, Tahran 1962.

Mahmûd ŞEBÜSTERÎ, *Gülşen-i Râz,* Lahici'nin bir yorumu ile *Mefatih el-İcaz.* Ed. K. Sami, Tahran 1959.

Muhammed ÖRFİ Şirazî, *Külliyat,* ed. Gulamhüseyin Cevahiri, Tahran 1957.

TÜRKÇE

Sadettin Nüzhet ERGUN, *Bektaşi Şairler ve Nefesleri,* İstanbul 1944.

Vasfi Mâhir KOCATÜRK, *Tekke Şiiri Antolojisi,* Ankara 1955.

Mehmet Fuad Köprülüzade, *Eski Şairlerimiz,* İstanbul 1931.

SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlûd-i Şerîf,* İstanbul.

YUNUS EMRE Divanı, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir, İstanbul 1943.

URDUCA

Maulvi ABDULHAKK, *Urdu ki neşvü nüma men şu-fiya-i kiram ka kam* [Sûfîlerin Urduca'nın gelişmesindeki rolü], Karaçi 1954.

Muhammed Lutf Ali LUTF, *Serapa Server el-Enbiya,* Cawnpore 1869.

Mir Taki MİR, *Külliyat,* ed. Dr. Ebadet Brelvi, Lahor 1958.

FANİ MURADABADİ, *Hindu şuara kan atiye kelam* [Hinduların yazdığı naatlar], Lyallpur 1962.

Sacid SIDDIKİ-Veli ASİ, *Armağan-ı Naat (antoloji),* Lucknow 1961, yazarın Hindistan'daki kavvalilerden duyduğu halk naatları.

SİNDÎ

ABDÜL LATİF Bhitai, *Şah co risalo,* ed. K.B. Advani, Bombay 1958.

Dr. N. A. BALOH (yayıncı): *Medahun ayn münacatun,* Karaçi 1959.

Dr. N. A. BALOH (yayıncı): *Mevlid,* Haydarabad/Sind.

Dr. N. A. BALOH (yayıncı): *Muciza,* Haydarabad/Sind 1960.

Dr. N. A. BALOH (yayıncı): *Münakibe,* Haydarabad/Sind 1960.

Dr. N. A. BALOH (yayıncı): *Tih Akaryun* [Altın Alfabeler], Haydarabad/Sind 1962.

U.M. DAUDPOTA, *Kelam-ı Girhori,* Karaçi 1956.

Hotchand M. GURBAKSANİ, *Lunvariya ja lal,* Karaçi 1934.

Lalchand JAGTIANİ, *Hayat-ı Muhammed,* Haydarabad 1911.

Hakim Muhammed Fath SEHVANİ, *Hayat'un-Nebi,* Haydarabad 1914, 5. baskı, Karaçi 1959.

PENCABİ

Hacı Maulvi Muhammed ed-Din, *Kaside Bürde ma'a şerh nazm Pencabi,* Lahor.

Kanun-i İşk, yani Halva-i Pencap, Lahor.

Mecmua Penc ganc, Lahor.

Güldeste-i Hafız Jhanda, Lahor.

ve bu derlemeler gibi aynı yayınevinin çıkardığı pek çok kitapçık.

ALFABETİK LİSTE
KAVRAMLAR

Abdihî’: [O’nun kulu], İsrâ. ve Necm sûrelerinde Peygamber için kullanılan ve Mirac’ın ima edildiği iki isim; bu kavram bir insanın erişebileceği en yüksek makam olarak kabul edilir: en üstün deneyimi sırasında bile Muhammed “Allah’ın kulu” olarak kalmıştır.

Abdulgaffâr [her şeyi bağışlayanın kulu]; Muhammed’in kuşlar nezdindeki sıfatı.

Abdulkahhar [kahredicinin kulu]. Muhammed’in şeytanlara göre sıfatı.

Abdulkuddus [çok aziz olanın kulu]; Muhammed’in balıklara göre sıfatı.

Abdusselâm [huzur ve barışı sağlayanın kulu]; Muhammed’in vahşî hayvanlara göre sıfatı.

Ahlâk-ı Muhammedî [müminlerin aynen uygulamak için gayret gösterdikleri, Peygamber’in yüksek ahlâkî nitelikleri].

Ahad [bir, Tek]; Allah’ın birliğine işaret eder.

Altın Alfabe; özellikle halkın konuştuğu dillerde dinsel amaçlarla yazılan ve sevilen bir şiir türü; her mısrası alfabenin bir harfiyle başlar.

Ehl-i Hadis [Peygamber Hadislerini derleyen kişiler]; 19. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'daki fundamentalist bir Müslüman gurubu, bugün de daha küçük guruplar halinde Hindistan ve Pakistan'da aktif olup Hadislere mutlak itaati vurgulamakta ve modern yorumlara karşı çıkmaktadırlar.

Ehl-i Kitab [Kitablı]; vahyolunan bir kitaba sahip olan din mensupları (Yahudiler, Hıristiyanlar ve Kur'ân'a göre Sabiiler, belirli bir vergi ödemek zorundadırlar ve buna karşılık Müslümanlar tarafından korunurlar).

Ahmed [çok övülen]; Peygamber'in ismi. Saff sûresi'ne dayanarak İncil'de vaadedilen Paraklet olarak yorumlanmıştır. Muhammed'in cennetteki ismi.

Elif [a]; Arab alfabesinin birinci harfi, sayı değeri 1'dir ve Allah'ın birliğini-tekliğini gösterir.

el-Emin [sâdık/güvenilir olan]; Muhammed'in isimlerinden.

Ene Ahmed bilâ mîm [Ben, içinde mim olmayan Ahmed'im, yani ahad'ım/tek'im]; bir Hadis-i Kudsî'dir. İlk olarak Ferüdüddîn Attar tarafından kullanılmış ve Peygamber'in yüksek makamını göstermek için doğu İslâm ülkelerindeki sûfîlerin çok sevdiği bir cümle olmuştur. Muhammed Allah'tan sadece tek bir harf farkıyla ayrılmaktadır.

el-Akib [takip eden]; Muhammed'in isimlerinden.

Ensar; Medineli yardımcılar.

Erbain; Kırk Hadis veya kırk beyitten oluşan derleme

Esleme şeytanî [benim şeytanım bana teslim oldu]; şeytan, rûhun ilkel (aşağı) durumu, "esleme şeytanî" ifadesi ise Peygamber'in, bütün güçlerini kontrol altına aldığını gösteren vecizesi.

el-Esma'ül-hüsna; Allah'ın Kur'ân'da belirtilen "en güzel isimleri". Dualar ve ilahîlerde yer alan 99 ismin, o adı alan veya okuyan üzerinde özel etkileri olduğuna inanılır. Pek çok özel isim 'abd' [kul] ile başlar.

el-esma eş-şerîfe [asil isimler]; Muhammed'in 99 ismi.

Eşarilik; İslâm'ın dogmatik bir mezhebi.

Atiyye; merhamet edildiği için verilen hediye.

Banet Suad [Suad gitti]; Ka'b b. Züheyr'in şiirinin başlangıcı.

Barah vefat; Hindistan'da Peygamber'in vefat günü olan Rebiülevvel ayının 12. günü.

Brahmasa; Hint Pakistan'ında aşık bir genç kızın yılın 12 ayındaki duygularını anlatan şiir,genellikle dinî bir değişime uğramıştır.

Baraka; kutsal bir nesnenin içinde barınan rahmet ve lütuf.

Berzah; Rahmân sûresi'nde yer alan cennet ve cehennem arasındaki yer, bazan zamansal olarak da yorumlanır.

Beşîr [müjdeli haber getiren]; Muhammed'in isimlerinden (Ahzâb sûresi).

Bhan; Sind'de naat söyleyenler için kullanılır, yanlış bir etimolojiyle bu ismi Banet Suad'dan türetmişlerdir.

Bida/bidat [yenilik]; Peygamber'in sünnetinde olmayan âdetler.

Burak; Mirac'ta Peygamber'i taşıyan binek hayvanı.

Bürde; Peygamber'in hırkası, Banet Suad şiiri ve Busirî'nin naatı ismini bundan almıştır.

Halîlullah [Allah'ın dostu]; İbrâhîm'in sıfatı.

Hulkan ve halkan [Ahlak ve dış görünüş bakımından]; Peygamber olağanüstü güzel yaratılmıştı.

Hatem-i enbiyâ [peygamberlerin mührü]; Ahzâb sûresi'nde Muhammed'i tanımlamak için kullanılmıştır; çünkü Muhammed en son tebliği getirmiştir ve "mühür" omuzları arasında görülmüştür.

Hırka-i şerîf [Peygamber'in hırkası ve hırkasının bir parçası]; çeşitli yerlerde kutsal emanet olarak muhafaza edilir.

Dehr [zaman], İslâmîyet öncesinde kaçınılması imkânsız olan kader anlamına da gelir.

Delâil'ül-Hayrât [hayırlı işlerin delilleri]; Cezuli'nin Peygamber için yazdığı ve salâvâtları içeren el kitabının başlığı.

Delâil'ün-nübüvve [peygamberliğin delilleri]; Muhammed'in mertebesine, niteliklerine ve mucizelerine delalet eden olgular ve olayların tasviri.

Din ve devle [din ve devlet]; İslâm'da bir madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan iki husus.

Cebr [cebir, zorlama]; Allah'ın mutlak iradesi.

Cesim [güzel yapılı]; Peygamber'i niteleyen sıfatlardan biri.

Cihad [kutsal savaş]; kâfirlerle savaşmak. Sûfîlere göre kişinin kendi dürtülerine karşı savaşması, daha büyük bir cihaddır.

Cinler; cinlerin varlığı Kur'ân'da kabul edilmiştir. Cinlerin bir kısmı İslâm'a dönmüştür, çünkü Muhammed "cinlerin ve insanların efendisi" olarak tanımlanır.

Dürr-i yetîm [benzersiz/eşsiz inci]; aslında anası ve babası olmayan çocuk anlamına gelen yetim, Peygamber için de kullanılmıştır, çünkü o da bir yetimdi.

Durûd; Hint-Pakistan'ında salâvât anlamına gelir.

Fakrî fahrî [fakirliğim övüncümdür]; Peygamber'e ait olan ve sûfîlerce çok sevilen bir söz.

Fetânet [zeka]; Peygamber'in koşulsuz bir niteliği.

Fâtihiye; Ticaniye tarikatının çok sevdiği bir dua.

Fiil; Peygamber'in eylemleri.

Gazel; Fars, Türk ve Urdu geleneğinde kullanılan, tensel veya mistik aşkı ifade eden lirik şiir.

Ha-Mim; 40'dan 46'ya kadar olan sûrelerin başındaki harfler.

Habîb [sevgili]; Muhammed "habîbullah'tır." Şairler Peygamber'e çoğunlukla "habîbi" diye hitap ederler.

Hadis [haber]; raviler zinciri [isnad] yoluyla rivâyet eden kişiden Peygamber'e kadar geriye giden Hadisler Peygamber'in hareketlerini, sözlerini veya bir olayı naklederler.

Hacer baht [saf, temiz taş]; ilhamları en saf haliyle alabilen Peygamber'in rûhunu tanımlayan bu kelime İbn-i Arabî ve Şah Veliyullah tarafından kullanılmıştır.

Hamd; Allah'a layık olan övgü.

Hamziyya; kâfiyesi 'a' olan şiir, en ünlüleri Busirî ve Nebhânî'ye aittir.

Hannana [bir palmiye kütüğü]; vaaz verirken Peygamber bu kütüğe yaslanırdı.

Hanif; İslâmîyet öncesinde Arabistan'da yaygın olan yüksek bir inancın mensubu; Kur'ân'da, İbrâhîm'in dinine uyan "Allah'ın temiz kulu" olarak yer almıştır.

Hakikat-ı Muhammediye [Muhammed'in hakikatı]; mistiklere göre Muhammed'in arkatipi, yaratılan dünyayı içine alan prensiptir ve sûfîler bu özle birleşmeyi isterler.

Harem; Mekke'deki kutsal alan

el-Haşir [bir araya toplayan]; Muhammed'in isimlerinden biri. Kıyamet gününde cemaati o'nun etrafında toplanacaktır.

Haziret'ül-Kuds [mukaddes gök kubbe, cennet]; Şah Veliyullah bununla Peygamber'in yakın alaka içinde olduğu göksel âlemi kasteder.

Hilye [süs]; Muhammed'in şahsını ve iyi vasıflarını tasvir eden yazılar. Daha sonra Peygamber'in resminin yerine kullanılan hüsn-i hat örneklerine bu ad verilmiştir.

Hümeyra; Peygamber genç karısı Ayşe'yi bu sevgi sözcüğüyle çağırırdı.

İctihad-ı nebevî; Peygamber'in bağımsız olarak verdiği hükümler. Peygamber Kur'ân'da belirtilmemiş bir hususta hükmederken kesinlikle doğru yönlendirilmiştir.

İlm-i ledün [ben'in bilgisi] (Kehf sûresi), kendiliğinden oluşan sezgisel bilgi, kişi aklını yormadan Allah tarafından verilir.

İn yekâdu [az kalmıştı]; Muhammed tehlikede iken Kalem sûresi'nde vahyolunmuştur, bugün dahi nazara karşı söylenir.

el-İnsan'ul-kâmil [mükemmel insan]; İbn-i Arabî'nin ve Cîlî'nin teosofisinde tüm tanrısal sıfatların yansıtıldığı ve mikrokozmosu içinde taşıyan varlık. Muhammed işte bu kâmil insandır.

İsmet [günahsızlık]; Peygamber bütün günahlardan arınmış olduğu için eylemlerinde Müslümanlar için model teşkil eder.

İsnad; Hadisleri nakledenler.

Qâbe qavseyni [iki yay kadar uzakta]; Necm sûresi'nde Muhammed'in en yüce varlıktan ancak bu kadar uzakta olduğu belirtilir. Tefsirlerde bu uzaklığın iki yay parçasının ek yeri kadar ve neredeyse görünmez olduğu söylenmiştir.

Kadem-i Resûl; Peygamber'in ayak izi.

Kalbî lâ yenâm; Peygamber Ayşe'ye gözleri uyusa da kalbinin uyanık olduğunu söylemiştir.

Kaside; çoğunlukla bir methiye ile biten uzun şiir. Daha sonraları sadece övgü şiirlerine dönüşmüştür. İslâmîyet öncesi Arab şiirinde geliştirilen bu form, bütün İslâm ülkelerinin edebiyatına girmiştir.

Kâsım [kibar görünüşlü], Peygamber'in sıfatlarından biri.

Kavl; Peygamber'in sözü.

Kavval; mistik şarkılar ve Peygamber ile din ulularıı için övgü şarkıları söyleyen gurup. Kavvali, böyle bir müzikli toplantıdır.

Kayyûm; Ahmed Sirhindî'nin sisteminde dünyayı yöneten en yüce idarecinin sıfatı.

Keramet; evliyalar tarafından gerçekleştirilen mucize.

Kerîm [soylu, yüce gönüllü]; Muhammed'in isimlerinden.

Kevser [bolluk]; 108. Kevser sûresi'nde zikredilmiştir, cennetteki havuz ve rahmet bolluğunun kaynağı olarak da yorumlanmıştır.

Kün [ol]; Allah'ın yaratıcı sözü.

Künye; bir insanın ebeveyni ile olan ilişkisini belirtir ve çoğunlukla saygı ifade eder: Örneğin Ebu'l-Kâsım, "Kasım'ın babası" anlamına gelir.

Qurb [yakınlık]; *qurb'ül-feraiz,* dinî görevlerin yerine getirilmesi yoluyla Allah'a yakın olma, ki bu Peygamber'in deneyimiyle bağlantlıdır. *Qurb'ün-nevâfil* de sûfîlerin ve evliyanın Allah'a yakınlaşma yoludur.

Lâ [hayır, değil]; "Lâ ilahe illallah"ın grafik formu iki yanı keskin bir kılıca benzediği için, sûfîler bunu "Allah'tan başka" her şeyi kesip attığı şeklinde yorumlamışlardır.

Leyle-i Kadr [Kadir gecesi]; Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı gece.

Liva'ül-hamd; hamd sancağı.

el-Mâhi [mahveden]; kâfirleri yok edeceği için Peygamber'in isimlerinden biri.

Mahmûd; övülen.

Melekut; melekler âlemi.

Mâlikîler; Mâlik b. Enes'in izinden giden hukuk ekolü; özellikle Batı İslâm dünyasında yaygındır.

Mâ zâga [meyl etmedi] (Necm/17). Mirac'da Allah'la karşılaşan Peygamber'in mertebesini gösteren bir ifade.

Mazdekî; beşinci yüzyılda İran'da bir tür dinî komünizm öğreten Mazdek'in bağlısı.

Muavvizetan; Felâk ve Nâs sûreleri için kullanılır ve "sığındırıcı sûreler" olarak bilinir.

el-Müddessir [giyinmiş olan]; 73. Müddessir sûresi'nde Peygamber'e böyle hitap edilir.

el-Mücteba [seçilmiş, seçkin]; Peygamber'in lakaplarından biri.

Muhacir; hicret eden, hicrette Peygamber'e refakat eden.

Muharrem; Kameri ayların ilki. Muharrem ayının 10'unda Şiiler Hüseyin'in ölümünü anarlar.

Münîr [ışık saçan]; Peygamber'in lakaplarından biri.

el-Mustafâ [seçilmiş, seçkin]; Muhammed'in isimlerinden biri.

Mutâ [itaat edilen]; Peygamber'in isimlerinden biridir. Gazzâlî'nin felsefesinde hakikat-i muhammediye'ye eş tutulan ve kozmik düzenin dünyayı hareket ettiren prensibidir.

Mutezile; Allah'ın mutlak birlik ve adalet prensibini vurgulayan ve miladî 9. asırda kısa bir zaman için devlet mezhebi olan kelam ekolü.

el-Müzzemmil [örtünmüş olan]; 74. Müzzemmil sûresi'nde Peygamber'e böyle hitap edilmiştir.

Nebi; peygamber.

Nezîr [uyarıcı]; Ahzâb sûresi'nde Peygamber için kullanılan tanımlama.

Necat [kurtuluş]; aynı zamanda İbn-i Sina'nın bir risalesinin başlığı.

Nefsî nefsî [kendim kendim]; kıyamet gününde bütün peygamberler korkudan böyle diyecek.

en-Namus'ul-ekber; çok anlamlı bir kelime olan "namus", bazan ilham veren ruh veya manevî güç ile ilişkilendirilir. İslâm Ansiklopedisi'nde bu kelimenin tafsilatlı bir açıklaması mevcuttur.

Nesh; Kur'ân'ın sonra inen bir âyetinin, önce inmiş bir âyetteki veya daha önceki bir dindeki yargıyı değiştirip ortadan kaldırması.

Nesih; Arabça'da kullanılan bir yazı türü.

Nesim [zarif]; Peygamber'in sıfatlarından biri.

Nizam-ı Mustafâ [Mustafâ'nın/Peygamber'in nizamı/düzeni]; İslâm'ın tekrar yaşama geçirilmesini öngören harekete verilen isim.

Nûr'ül-hüda [doğru yolu gösterenin, hidâyetin nûru]; Peygamber'in sıfatlarından biri.

Nûr-ı Muhammed; Muhammed'in nûru/ışığı.

Rebiülevvel; Kamerî ayların 3.'sü; bu ayın 12'si de Peygamber'in doğum ve ölüm günüdür.

er-Rahîm [merhamet eden]; Allah'ın ve Muhammed'in ismidir.

Rahmeten li'l-âlemîn; Muhammed "âlemlere rahmet için" gönderilmiştir (Enbiyâ sûresi).

Resûl; Allah'tan bir şeriat getiren elçi.

er-Raûf [yumuşak huylu]; Allah'ın ve Muhammed'in ismidir.

Sahabe; Muhammed'in arkadaşları/yoldaşları.

Sahih [sağlam, lekesiz]; bütün eleştiri kıstaslarına karşı durabilen bir Hadis. *Sahihayn* ise Buharî ve Müslim'in en sağlam şahitlere sahip olan Hadis derlemeleridir.

es-Salâtu alâ Muhammed; Peygamber'in adı anıldığında söylenmesi gereken kalıp.

es-Salâvât el-Meshişiye; Kuzey Afrikalı İbn-i Meshiş'e dayanan bir salâvât.

Senüsiye; Muhammed es-Senüsî'nin tarikatı (ö. 1490 m.).

Nial [Peygamber'in nalinleri/sandalları]; hürmet edilen emanetlerden.

Seyyid; Peygamber'in Ali ve Fâtıma'dan olan torunları; Hasanî ve Hüseynî olan seyyidler en çok hürmet edilenlerdir.

Seyyidinâ, Sîdî [efendimiz efendi]; Peygamber'e hürmeten kullanılan tanımlamalardır.

Sidret'ül-münteha [en uzaktaki Sidre/Sedir ağacı] Necm sûresi'nde Peygamber'in yeri olarak gösterilir.

Sirâcen münîr [ışık veren lamba]; Ahzâb sûresi'nde Muhammed böyle tanımlanmıştır.

Sîre, sîret; Peygamber'in biyografisi.

Sîret hareketi; bu asrın başında Hindistan'da başlayan ve Peygamber'in tarihî şahsiyetini daha iyi tanımak isteyen bir akımdır.

Sûfî [İslâm mutasavvıfı]; kelime, çileciler yünlü giysiler giydiği için, "yün" anlamına gelen "suf"tan türemiştir.

Şeb-i berat [ilahî hüküm gecesi]; Şaban ayının 15'inde gelecek yıl için herkesin kaderinin belli olacağına inanılır.

Şefaat; Peygamber'in kıyamet gününde ümmeti için sözcülük etmesi.

Şafi [şefaat eden]; Peygamber'in lakaplarından biri.

Şemail; Peygamber'in iyi vasıfları.

Şerîf [soylu]; Peygamber ile alakalı olan her şey. Peygamber soyundan gelenler için kullanılan sıfat.

Şifa [iyileşme]; aynı zamanda İbn-i Sina'nın tıbla ilgili kitabının adı.

Tahmis [beşe tamamlama]; iki orijinal mısraya üç mısra ilave edilerek bir bent oluşturulması.

Tâ-Hâ; 20. Tâ-Hâ sûresi'nin başındaki harfler; Muhammed'in ismi olarak yorumlanmıştır

Talik [asılı olan]; İran'da 14. yüzyıldan beri kullanılan bir yazı biçimi.

Takrir; Peygamber'in bir olay için sözle değil susarak verdiği onay.

Tarîk-i muhammediye [Muhammed'in yolu]; Hindistan'da 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. yüzyılda militan bir şekil alan mistik ve fundamentalist bir akım.

Teşbib; kasidenin aşk mısralarıyla başlayan girişi.

Teştir; şiirin bölünmesi; her beyit bir veya daha çok beyitle genişletilir.

Tevhid; Allah'ın Birliğini kabul etmek.

et-Tıbb'ün-Nebevî [Peygamber'in tıbbî önerileri]; bazı ekoller tarafından hâlâ uygulanmaktadır

Ulü'l-azm [doğru karar sahibi olanlar]; en büyük beş peygamber için kullanılan tanımlamadır.

Ümmet; Müslüman cemaati.

Ümmet-i merhûme; Rahmete nail olmuş ümmet/cemaat.

Ümmî ["ümme'ye ait olan" veya "okuma ve yazma bilmeyen". Tahsilsiz olmasına rağmen ilim sahip olan Peygamber için kullanılan bir saygı kelimesidir.

Üsvetun hasene [güzel örnek]; Muhammed için kullanılan bir ifade (Ahzâb sûresi).

Vesîm [zarif]; Peygamber'in sıfatlarından biri.

Yâr-ı gâr [mağara dostu]; Farsça'da çok güvenilen bir dost için kullanılır.

Yâ-Sîn; 36. Yâ-Sîn sûresi'nin başlangıç harfleri.

Zikir; belli duaların veya Allah'ın isimlerinin yüzlerce kere tekrarlanması. Ahzâb sûresi'nde "Allah'ı çok zikredin!" buyrulur.

Zilhicce; Kamerî ayların en sonuncusu olan bu ayda Hacc farizası yerine getirilir ve Kurban Bayramı kutlanır.